

LANDSCAPE ARCHITECTURE AND THE QUALITY OF LIFE

THE STORY OF RELATIVITY WITHIN THE TRANSITIONAL SETTLEMENTS

TÁJÉPÍTÉSZET ÉS ÉLETMINŐSÉG

ÉLETMINŐSÉGI KÉRDÉSEK

AZ ÁTMENETI TELEPÜLÉSEKEN

SZERZŐ/BY:
ANDREJA TUTUNDŽIĆ

DOI:
10.3624/2019/52/1

ABSTRACT

The quality of life and human well-being is often perceived differently, dependable on individuals and groups, as well as within contrasting socio-political circumstances, varying from the many concepts such as respecting the living standard based primarily on income to the benefits that society receives from ecosystems.

From the early beginnings as a professional discipline, landscape architecture has been respecting the quality of life and human well-being to a great extent, as a subject of professional interest and accordingly, through approaches used to address it. While those goals are mostly the same, the engagement in the scope and complexity of the

discipline is significantly increasing over the years, but still targeting the traditional paradigm - to contribute to the improvement of the living conditions and quality of life. However, the majority of the projects are predominantly dealing with urban areas and the life of the urban population related to the upper- and middle-class social groups.

Contrary to the above considerations, there is a layer of social groups of those who are forced to leave their homes in the times of crises, either caused by natural disasters, but even more of those seeking sanctuary due to the political turbulences and wars. The consequences of those tragic events can be found within different communities, including refugee camps or transitional settlements. Those places

bring poor living conditions, lack of space, and numerous environmental problems, where even just the provisioning and supporting categories of ecosystem services are dependable on the input of external factors while regulating and cultural categories seems to be almost out of question.

This paper describes the results of the “e-scape. Transitional settlement” Project, organized by the Department of Landscape Design and Ecosystem Management at American University in Beirut, in collaboration with the International Federation of Landscape Architecture. The goal of the project was to contribute to the improvement of the living conditions in the transitional settlements including the provision of even elementary ecosystem services in, at least, a bit greater extent. The additional intention was to broaden a methodology and guidelines of landscape architectural interventions within settlements resulting from conflict and natural disasters.

Keywords: transitional settlements, ecosystem services, landscape architecture, research by design

INTRODUCTION

The quality of life may be perceived in many ways. It is a broad multidimensional concept that usually includes subjective evaluations of both positive and negative aspects of life.¹ However, it is often defined differently, by divergent individuals and groups, as well as within contrasting socio-political circumstances, since it is based on the perception which individuals

have regarding their position in life in the context of the culture and value systems in which they live and in relation to their goals, expectations, standards and concerns,² according to the World Health Organisation (WHO). To make the matter more complex (or inane), during the past decades, globalisation imposed understanding of the quality of life with the concept of standard of living, based primarily on income and in some extent even within “appropriate” social status, as well.

Another similar term, introduced more recently, the well-being, is likewise widely used to describe perceptions of the lives of individuals and groups. As there is no single definition of human well-being, it is useful to distinguish between the dimensions of subjective and objective well-being at a generalized level.³ Well-being comprises not only material concerns but two further, interrelated dimensions: the relational, representing the social and political processes which determine the distribution of costs and benefits, and a subjective dimension, which addresses individual, social and cultural norms and values which influence people's preferences and behaviour.⁴ Contemporary research goes much deeper into this topic, as there are numerous methods of quality of life indicators, as well as rather reliable quantitative measurements of well-being, which enables comparisons between social groups or geographical specificities.

From another perspective, the quality of life and human well-being can be assessed through the linkages between provision of ecosystem services, or the benefits that society receives from ecosystems.⁵ “These linkages can be

¹ The WHOQOL Group, 1998: *The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL). Development and psychometric properties.* *Soc Sci Med* 46: pp. 1569-1585.

² WHOQOL: *Measuring Quality of Life, World Health Organisation, Health statistics and information systems.* www.who.int/healthinfo/survey/whoqol-qualityoflife/en/ (retrieved 12 August 2019).

³ Dawson, N., & Martin, A. 2015: *Assessing the contribution of ecosystem services to human wellbeing: A disaggregated study in western Rwanda.* *Ecological Economics* 117: 62-72. doi: 10.1016/j.ecolecon.2015.06.018

⁴ Gough, I., McGregor A. J. 2007: *Well-being in developing countries: From Theory to Research,* Cambridge University Press, Cambridge. doi: 10.1017/CBO9780511488986

⁵ Chapin, F. S. 2013: *Overview of Ecosystem Functions and Services. Their Importance and Vulnerability. Climate Vulnerability: Understanding and Addressing Threats to Essential Resources, Vol 4,* 3-11. doi: 10.1016/B978-0-12-384703-4.00401-9

illustrated at all scales, from local to global; in all places in the world, from the least to the most developed; and for all peoples, from the poorest to the wealthiest and the rural to the urban and industrialized.⁶ However, the gap between different social groups is obvious: while some communities and social groups will equate the quality of life with the provision of all categories of ecosystem services, respectively - supporting, provisioning, regulating and cultural, others are forced to be satisfied only with the basic ones.

The relationship between ecosystem services and well-being is not only affected by environmental conditions, but also through social, demographic, political, economic and technological changes which may impact attitude related towards different components of ecosystem services. While evidence of communities' perspectives towards ecosystem services can be found almost everywhere, it is particularly apparent within the transitional settlements (TS),⁷ or, according to Trovato, 2015, within the settlements and shelters resulting from conflict and natural disasters, ranging from emergency response to durable solutions, where displaced individuals and communities are forced to indulge with bare essential.⁸ Although ecosystem services are not the only factor that defines the quality of life and especially well-being, by the most common definitions of terms, they surely play an important role in the overall assessment, notably within the regulating and cultural domain of the accepted ecosystem services typology.

The landscape workshop "e-scape: Transitional Settlement", the focus of this paper, attempts to investigate does whether landscape design has potential to respond in improving the living conditions within TS, with an additional goal to broaden a methodology and guidelines of landscape architectural interventions within them.

LANDSCAPE ARCHITECTURE: RELATION TO THE QUALITY OF LIFE

From the early beginnings as a professional discipline, landscape architecture was related to the quality of life in great extent. Subjects of professional interest of landscape architecture, as well as approaches used to address it, are constantly in close connection with human well-being. While those goals are still predominantly the same, the engagement in the scope and complexity of the discipline is significantly increasing over the years, although still quite varied in different parts of the world. Knowledge bases of landscape architecture practice have expanded as academic knowledge advanced especially in the fields of ecological planning and environmental psychology as well as within cultural processes.⁹ The profession is undoubtedly advancing within the specific design skills necessary to meet society's response to environmental change and the need for sustainable development, as well as through engagement with society in order to enhance the perception and awareness of landscape identity.¹⁰

Professional engagement in developed countries with well-established practice shows that the contemporary projects are becoming more demanding, asking for multidisciplinary knowledge, work on different scales, collaboration with other affined professions, and on tasks that often require a significant budget. According to Gazvoda, 2002, there is a great amount of different knowledge that well-educated landscape architects must master.¹¹ Random look on the internationally awarded projects can support this statement, as we are witnessing interdisciplinary projects dealing with the issues of climate change, those that contribute to large infrastructure interventions, sustainable development, restoration of derelict spaces and regeneration of lost habitats, to name a few. If we look on the strategic, planning

6 Millennium Ecosystem Assessment. 2005: Chapter 3: Linking Ecosystem Services and Human Well-being. *Ecosystems and human wellbeing: multiscale assessments. Ecosystems and Human Well-being: Multiscale Assessments, Volume 4*, pp. 45-76. Island Press, Washington.

7 Literature also recognize the terms "Informal settlement" and "Refugee camps", which is more frequently used in the past.

8 Trovato, M., G. 2016: Landscape in Emergency, Defining Landscape Democracy Conference Reader. Centre for Landscape Democracy, Norwegian University of Life Sciences: pp. 117-120.

9 Chen, Z., Miller, P. A., Clements, T. L., & Kim, M. 2017: Mapping research in landscape architecture: Balancing supply of academic knowledge and demand of professional practice. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(2): 3653-3673. doi:10.12973/eurasia.2017.00751a

10 Minimum Requirements for European Landscape Architectural Studies to Qualify for Professional Recognition, 2011, IFLA Europe, [www.iflaeurope.eu > wp-content > uploads > sites > 2012](http://www.iflaeurope.eu/wp-content/uploads/sites/2012) (retrieved 29 May 2019).

11 Gazvoda, D. 2002: Characteristics of modern landscape architecture and its education. In *Landscape and Urban Planning*, Vol. 60, Issue 2. doi: 10.1016/S0169-2046(02)0064-6

aspect, such as green infrastructure, we will also witness the same pattern of complexity and interdisciplinarity, facing the contemporary challenges and rising inclusion of scientific components of affined professions. Besides, recent research focuses on issues connected to the specific social groups, which is reflected in projects such as those related to the therapeutic landscape design, older persons social well-being and indigenous cultural groups.

What is common to most of the mentioned project directions? The mentioned activities have several recurrent issues - a) many are increasingly delicate; b) in terms of spatial disposition, majority is allied to the mainstream parts of urban tissue, or the places of special interest, either areas that possess specific, extraordinary qualities like the nature protection sites and; c) most, or at least many of them are still related to the upper- and middle-class social groups. At the same time, according to Corner, 2006, "nature", in many examples of landscape architectural projects, is mostly represented by a softly undulating pastoral scene, generally considered virtuous, benevolent, and soothing, a moral as well as a practical antidote to the corrosive environmental and social qualities of the modern city.¹² As such, the open spaces are still very much perceived only as an amendment to the overall spatial components,¹³ and typically related to the upper- and middle-class social groups, if we relate the problem to the common, most used three-stratum social model.¹⁴ In other words, they are still tackling predominantly urban areas and the life of the urban population within two outlined groups, with only some exceptions. Finally, the last prevailing similarity within the majority of described project directions is corresponding to the question of this paper: they are still targeting the quality of life. By doing so, consciously or just

guided by the nature of the profession, they are at the same time targeting the fulfilment of ecosystem services which are considered within the indicated plethora of scales and projects goals.

TRANSITIONAL SETTLEMENTS: RECURRING PHENOMENON

Contrary to the above considerations, there is a layer of marginal social groups, groups of those who are forced to leave their homes in the times of crises, either caused by natural disasters, which we can, according to all warnings related to climate change, expect much more in the near future, but even more of those seeking sanctuary due to the political turbulences and wars. "The scope of this alarming phenomenon is probably best described in a withering statistic that every single minute, 24 people flee their homes... 50% are younger than 17 years old. Currently, there are 65 million displaced people around the world."¹⁵

An obvious consequence of those tragic events may be found within TS, which is a relatively new term describing settlements and shelters resulting from conflict and natural disasters, ranging from emergency response to durable solutions.¹⁶ The proliferation of camps and camp-like facilities for mass accommodation has recently been described as a process of compilation of refugee accommodation¹⁷ (Kreichauf 2018, as cited in Kandyliis, 2016). It can be expected that those places bring poor living conditions, lack of space, environmental problems and other issues which separate the term landscape from its typical positive imagination. The movements of the people cause creating of spaces that are the result of misuse, waste of natural resources, abnormal production of "rejection", and complaints about the lack of planning the landscape.¹⁸ Usually settled on the outskirts of urban areas, TS are

12 Corner, J. 2006: *Terra Fluxus. Landscape Urbanism Reader*, Princeton Architectural Press, New York. pp. 21-35.

13 Ibid.

14 Brown, D.F. 2009: "Social class and Status. In Mey, Jacob (ed.). *Concise Encyclopaedia of Pragmatics*. Elsevier: pp. 953.

15 Miliband, D. 2017: 4 solutions to ending the global refugee crisis, <http://www.rescuethislife.org/index.php/news/> (retrieved 24 April 2019).

16 Trovato, M., G. 2016: Landscape in Emergency, Defining Landscape Democracy Conference Reader. Centre for Landscape Democracy, Norwegian University of Life Sciences: pp. 117-120.

17 Kandyliis, G. 2019: Accommodation as Displacement: Notes from Refugee Camps in Greece in 2016. *Journal of Refugee Studies*, feyo65. doi: 10.1093/jrs/feyo65

18 Trovato, M., G. 2016: Landscape in Emergency, Defining Landscape Democracy Conference Reader. Centre for Landscape Democracy, Norwegian University of Life Sciences: pp. 117-120.

enclosed elements, isolated from the surrounding landscape, sharing only borders shaped by linear landscape elements. The refugee camp is usually positioned between formality and informality, mobility and immobility, permanence and impermanence¹⁹ (Grbac, as cited in Kreichauf, 2018). Their internal organization can vary, but often they do not meet the internationally founded basic standards. Conceived as temporal, even ephemeral places, the provisional “bedrooms and kitchens” usually include only elementary infrastructure, without clear spatial functionality and hierarchy of spaces. Open space is polyvalent, interstitial, without any character, multi-purposely influencing to make people anonymous, replicable, and expendable.²⁰ The scope of the overall effects depends on the size and structure of the immigrant population, the length of stay, relationships with the local community and the possibility of using resources.²¹ In those cases, even just the provisioning and supporting categories of ecosystem services are dependable on the input of external factors, while the regulating and cultural services seem to be almost out of question.

Considering the enormous number of refugees displaced within the Middle

Eastern countries (above all in Jordan, Lebanon and Turkey) and the growing number of migrants in Europe, it is apparent that the TS will be in the focus for a longer time. If we take as an example Syrian war crisis, from its beginning, Lebanon became a temporary shelter for more than a million Syrian refugees.²² In the situation where coping with daily challenges of survival is the main concern, environmental issues are unfortunately the last one, which results in overall low quality of life and many social issues within the TS.

Having in mind the scope of this phenomenon, but also examples of engagements of other professions such as Médecins Sans Frontières and Architect Without the Borders, it is justifying to ask is there a place for landscape architects too? However questionable this dilemma may look like at first glance, the role of landscape architecture may exist in those places as well, especially if we shift the complexity of contemporary practice for a moment and remind ourselves on the basic questions of professional engagement. At the same time, we should be confident about the role that contemporary landscape architecture has, being capable to contribute to the mitigation of climatic extremes,

¹⁹ Kreichauf, R. 2018: *From forced migration to forced arrival: the campization of refugee accommodation in European cities*. *Comparative Migration Studies*. doi: 10.1186/s40878-017-0069-8

²⁰ Bshara, K, (n.d.): *The spatial practices in the Palestinian refugee camps*, www.campusincamps.ps/projects/khaldun-bshara (retrieved 12 November 2018).

²¹ Čepić, S, 2011: *Migrants and Landscape: Integration and Impacts on Landscape*. *Cultural Diversity as a Source of Integration and Alienation*. *ECONOMICUS and University of Szczecin*: pp. 236-246.

²² Operational Portal, *Refugee Situation, 2019*: <https://data2.unhcr.org/en/situations> (retrieved 16 May 2019).

Fig. 1: Al Tyliani transitional settlement, January 2015 (PHOTO BY LARRY HARDER)

Fig. 2: Hierarchy of community development based on Maslow's Hierarchy

address environmental impacts such as water pollution or waste management, utilize the benefits of adaptive planting material and address and improve the quality of open space. Or, to summarize, can landscape architect fulfil the traditional paradigm - contribute to the improvement of living conditions and quality of life? Finally, can the profession influence the reduction of the impacts that transitional settlements have on the environment and in that way address the paradigm of ecosystem services concepts from different poles?

“E-SCAPE. TRANSITIONAL SETTLEMENT” PROJECT

With the aim to approach the problem of the TS from the other perspective, Project “e-scape. Transitional Settlement” was organized by the Department of Landscape Design and Ecosystem Management at American University in Beirut (AUB), in collaboration with AUB Centre for Civic Engagement and Community Service, the KAYANY Foundation and the International Federation of Landscape Architecture (IFLA) within IFLA Landscape Architecture Without Borders Working Group.²³ The

coordinator of the workshop was assistant professor Maria Gabriella Trovato, who led two intensive workshops in Lebanon in January and May 2015. Workshops included a group of international university professors, lecturers and practitioners, together with Lebanese students and local communities, intending to contribute to the improvement of the living conditions in the transitional settlements. At the same time, participants were searching for an answer about the role that landscape architecture can have in the settlements that are emerging across the globe in a larger number than a couple of decades before. The “e-scape Transitional Settlement” Project, used as a case study, had an additional goal to broaden a methodology and guidelines of landscape architectural interventions within the TS.

PROJECT DESCRIPTION AND METHODOLOGY

The research object was Al Tyliani TS, located on the edge of the village of Bar Elias in Beqaa Governorate in the Eastern part of Lebanon. The refugee camp covers 9,000 m², with 63 tents that accommodate 350 inhabitants. The

²³ Trovato, M., G. 2016: *E-Scape: Landscape and refugee influx*. *Landscape Australia*, <https://landscapeaustralia.com/articles/e-scape-landscape-and-refugee-influx-1/> (retrieved 30 May 2019).

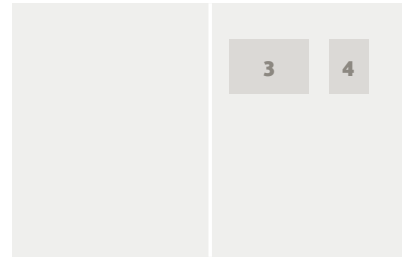

Fig. 3: Student's project proposals done within the scope of Studio work at AUB, 2015 (PHOTO BY PROF. LARRY HARDER)

Fig. 4: Artificial tree, at the end of redesigned pedestrian connection at Al Tyliani transitional settlement (PHOTO BY MARIA GABRIELLA TROVATO)

layout in the camp and the functionality of architectural and constructional elements was initially done in accordance with UNHCR principles and guidelines,²⁴ while the organized informal settlements are mostly controlled and managed by land or religious associations.²⁵ However, pressure coming from an extensive number of dwellers which exceeded minimum spatial standards, influence both interior of the settlement and the surrounding area, which is suffering from many issues, mainly hygienic and environmental ones (Fig. 1). (Landscape) architectural problems are equally numerous, ranging from the rough, impermeable paths, absence of gutters and poor drainage system, to the almost complete lack of any public space organised for the fulfilment of basic social needs. Typically, there is little initial planning done for the management of natural resources and no awareness of environmental issues and the sustainability of the ecosystem. Subsequently, refugees deplete all resources available and running wastewater and sewage devastates the plant and animal life on the site. As a result of overcrowding and the desperate need for space, there are very few green and/or open spaces left in the camp. In addition to the physical effects, all of the mentioned have a psychological effect on refugees, who find themselves disconnected from the land, to which they have a strong connection, coming mostly from the rural areas.²⁶

The "e-scape. Transitional Settlement" Project was organized in two connected stages. At the time of the first workshop in January 2015, apart from site visits, significant effort was made to understand the complexity of the situation. Understanding the spatial and socio-cultural context was needed to be extensively analysed both externally, includes driving forces which influence many aspects of settlements functional and spatial organisation, as well as within internal organisation of the community, incorporating an overview of the everyday life of the inhabitants. Those aspects are crucial phases related to any intervention within settlements of this kind.

The theoretical framework was based on several principles. Methodologically, it was related to the concept of 'Research through designing', close to the constructivist concept approach, where the researcher's intent is not to find general and quantitative knowledge, but rather to 'make sense' of situations in a qualitative and contextual way.²⁷ Time, flexibility, utility (not aesthetic but ethic), human well-being and absence of maintenance where the basic criteria established to drive the design process,²⁸ including the methodological framework which defines landscape process capable to interrelate (recognize, protect, maintain and develop) with the ongoing transformation and the unstable and mutable situations of the territories affected by the migratory effect.²⁹ In addition, the general attitude of the

²⁴ UNHCR Emergency Handbook 2019: Camp planning standards (planned settlements), <https://emergency.unhcr.org/> (retrieved 16 May 2019).

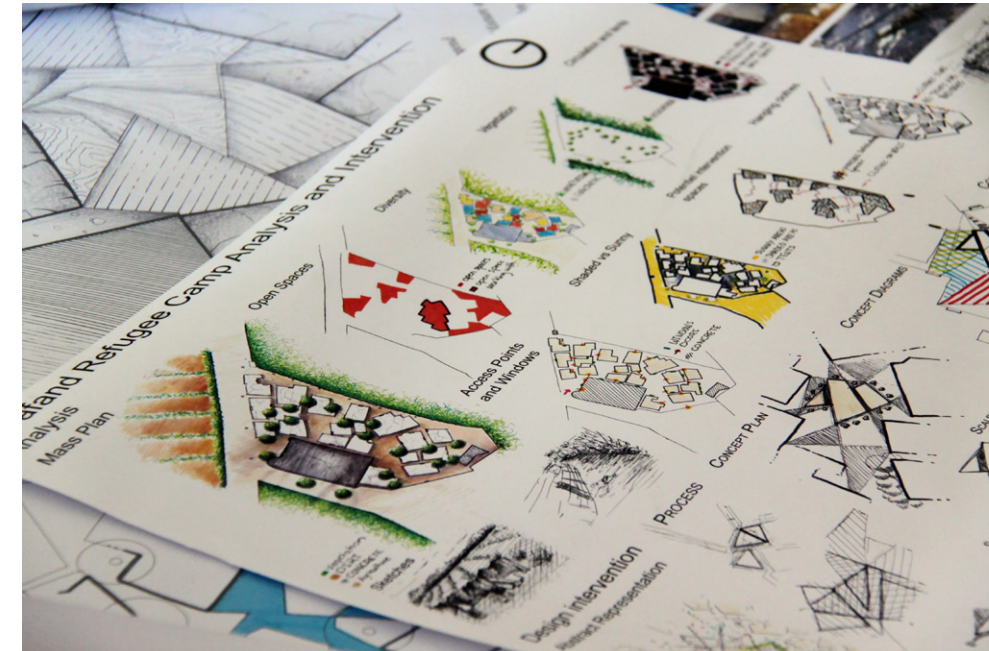
²⁵ Trovato, M.G. 2018: *Borderscape: Forced Migration and New Spatial Practices. [Co]Habitat Tactics: Imagining future spaces in architecture, city and landscape*, Conference proceedings, POLIS University, Tirana, pp. 453-463.

²⁶ Masad D. 2009: *Moving Towards Self-Reliance: Living Conditions of Refugee Camps in Lebanon and Opportunities for Development. A Thesis Presented to the Faculty of California Polytechnic State University San Luis Obispo.*

²⁷ Lenzholzer, S., Duchhart, I., & Koh, J. 2013: "Research through designing" in *landscape architecture. Landscape and Urban Planning, Volume 113*, pp. 120-127. doi: 10.1016/j.landurbplan.2013.02.003

²⁸ Trovato, M., G. 2016: *Landscape in Emergency, Defining Landscape Democracy Conference Reader. Centre for Landscape Democracy, Norwegian University of Life Sciences*: pp. 117-120.

²⁹ e-scape. Transitional settlement Project description. 2015: iflaonline.org/uploads/2015/04/e-scape-workshop-May-2015 (retrieved 16 May 2019).

project team was that there should be no difference between the well-known design postulate which state that the designers are the servants of the community: whatever we do should serve the people³⁰ (Meyer, 1929, as cited in Lepik, 2016). In any usual situation, clients employ professionals and have their expectations as how they will fulfil consumer needs. This should not be any different when it comes to responding to refugee crises, except concerning to the priorities (Fig. 2).³¹

RESULTS AND DISCUSSION

Much needed meetings with stakeholders, including humanitarian organizations, local authorities, camp owners and TS tenants, were followed by discussions on setting the methodology for the second workshop, which is planned to include actual implementation of design proposals within the Al Tyliani TS. The interviews with the refugees gave important inside on their adaptation to a new surrounding and most important needs, including social and environmental issues. Equally important was the observation of everyday practices across the settlement, which

led to the understanding of the thin line between public and private space, as one of the crucial aspects that the landscape design of TS can encounter.

Following the existing experiences dealing towards improving the living conditions in TS, the team tried to develop short- and long-term solutions that suit the needs of refugees,³² with a goal to influence living conditions improvement, even in a small scale. Further, the group was concentrated on getting acquainted with the circumstances, assessing the real needs of the community, with an attempt to utilize the skills and abilities of the residents.

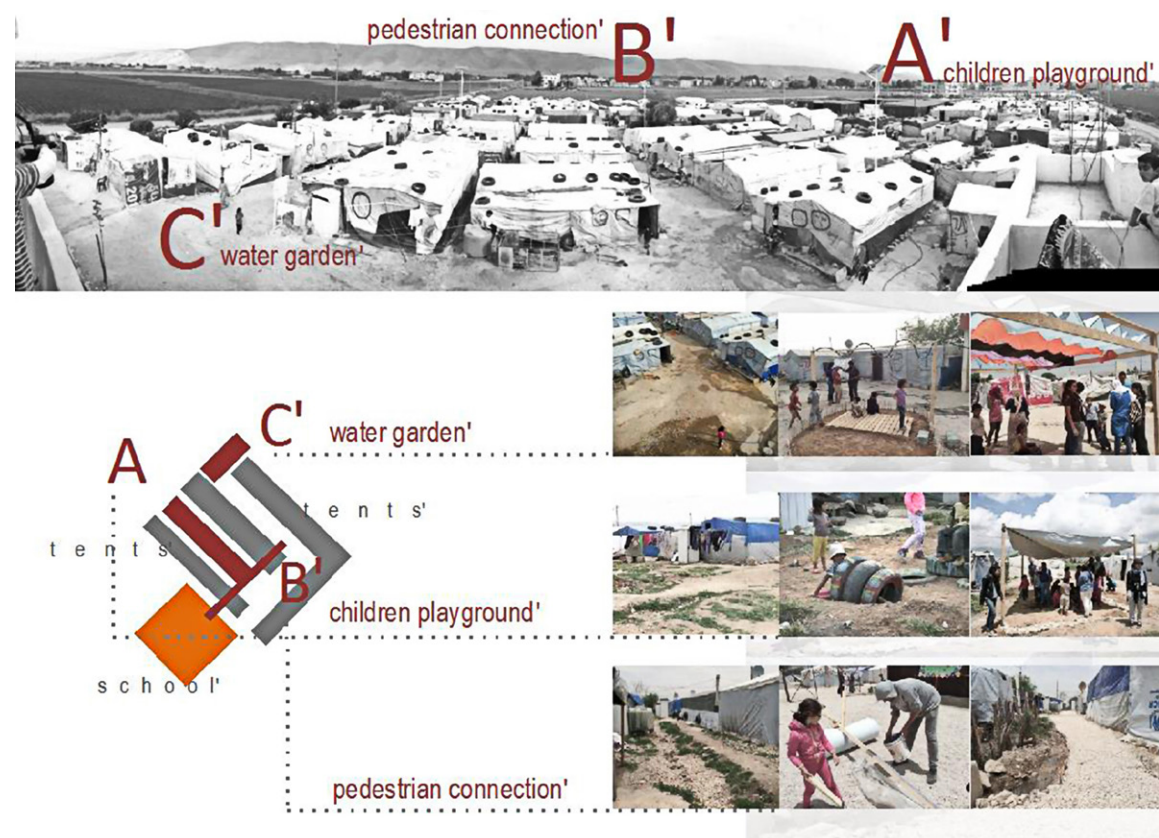
The overall strategy employed by the project team, which can be informally described as "back to basics" approach, encompassed the usage of simple, low-cost solutions, based on identified gaps in spatial utilization and finally, including at least a bit of the local flair to the space, using appropriate materials and plant design. The goal was to increase functionality, usually with solutions which inevitably allowed some overlapping within the time and sequence of functions, resulting in multi-functional spaces. Finally, the attempt to integrate the surrounding landscape have been also considered.

³⁰ Lepik, A. 2016: *Think global, build social! Contemporary architects are actively involved in society. Builders*, ed. Pozsár, P, Hello Wood Kft, Budapest: pp. 24.

³¹ Briggs, P.D. 1999: *Community Development with Indigenous Communities: Facilitating the Creation of Appropriate Environments. A Thesis Presented to The Faculty of Graduate Studies of the University of Guelph, National Library of Canada.*

³² Castillo, D., Chamma, N., Komlósi, B. 2016: *Improving Refugee Settlements: Collaboration between Refugees, Architects, and Volunteers, Insecurities Tracking Displacement and Shelter, Medium, Moma*, <https://medium.com/insecurities/improving-refugee-settlements-collaboration-between-refugees-architects-and-volunteers-cf8a08a7d80> (retrieved 15 April 2019).

Preparatory work, partially based on the student's project proposals done within the scope of Studio work at AUB (Fig. 3), included the discussion concerning the choice of interventions to be implemented. The decision, based on the stated analyses and theoretical premises, led to the interventions on three small scale open spaces: the pedestrian connection, the children playground and the vegetable garden with water facilities, dividing workshop participants into three groups for particular focuses. All interventions primarily implemented landscape design approach focused on functional and socio-cultural aspects (addressing cultural realm of ecosystem services), having in mind utilitarian and, in the scope that circumstances allowed, ecological and aesthetic values, mainly through the use of colour through design and construction solutions.

The design and especially construction leaned on the utilisation of a more informal approach, using

plain solutions which don't require any complex equipment and usage of building and materials. Rather than that, inexpensive gravel and stones were used to improve one of the pedestrian connections, in addition to recyclable material partially found at the site, exploited to create the children playground and the water garden. Simple features, intended to emphasize certain points within the overall monotonous space, such as artificial tree (Fig. 4), was again made of easily procured material, found directly on the site. The final product included the redesign of pedestrian connection with improved drainage along the walkway, the children playground and a vegetable garden featuring additional place for children gathering, supplemented with shower game area.

It is important to emphasize the participation and voluntary involvement of the TS inhabitants, who were active during the whole process, from the starting phase by participation in the interviews and discussions, to direct

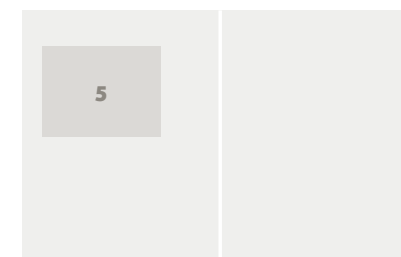

Fig. 5: Results of "e-Scape: Transitional settlement" Project: Interventions on three chosen open spaces

help in a participatory construction process. The joy of the children, who were always around trying to engage, was not only significant as an extraordinary day full of play, but also as a process of learning about the organization of the place, with a goal related to the improvement of the quality of life (Fig. 5).³³ Finally, monitoring of the site after the phase of implementation, although some of the facilities were destroyed, as expected from examples in experiences within other, similar TS projects, demonstrated that some of the inhabitants to certain extent utilized the experience and gained knowledge in repetition of small interventions, either similar to the one that was implemented, or others, primarily related to the productive utilisation of plants, that was part of some of the design proposals.

CONCLUSIONS

In the context of Syrian informal settlements in Lebanon, the "quality of life", needs to be shifted from the bitter look of the spaces where any aspect of the design is obsolete, to a paradigm that advocates small, straightforward interventions, engaging the communities of the TS settlements through the participatory process. Comprehensive and thoughtful analyses of the overall context directed towards understanding spatial and sociocultural context both externally as well as internally, within

the physical borders of the settlement is one of the crucial aspects of the overall design process. Identification of those places which can be improved with little input (such as, for example, easily constructed drainage canal), would be also of importance for advocating financially feasible proposals. Theoretical framework implies simple design approaches with the usage of low-cost materials, and more importantly, adherence to the postulate that the designers are servants of the community, for this occasion ready to deal with unstable and mutable situations. We may also conclude that utilisation of the constructivist research through designing method would be the most likely best way to push forward, as this approach includes not only site-specific context, but also takes into account the social circumstances.

In the further research, it would be beneficial to open discussion not only about the on the significance that open "public" spaces may have even in places like TS are, as the majority of the settlement doesn't respect even the minimum standards established by UNHCR Guidelines for Camp planning standards.³⁴ On the other hand, mentioned guidelines are far from including any recommendations related to the inclusion of open spaces, that could support provision of elementary ecosystem services, although spatial analyses of TS show that the locations for those functions

³³ Trovato, M. G. 2017: *Landscape and Displacement: a practical intervention on a Syrian Informal Settlement in Lebanon*, Scenario Journal 06: Migration, <https://scenariojournal.com/article/landscape-and-displacement/> (retrieved 16 April 2019).

³⁴ UNHCR Camp Planning Standards (Planned Settlements), within camp settlement size recommends minimum surface area is 45 square meter per person, including kitchen/vegetable gardening space (UNHCR Emergency Handbook, 2019).

could be found in many cases. This gap should be emphasizing, as those places are especially important, being able to provide opportunities for children to grow and develop in at least a bit user-friendly environment. If we add that majority of established TS are not of a short-term nature, but places where people are forced to live for years,³⁵ reasons for including considerations related to the embodiment of open spaces may sound more grounded.

Equally important would be to think about the role and responsibility the landscape architects have within present-day society, as there is much more to offer, even with the mentioned broadening of the scope of work. This can be particularly evident within the marginal societies and lower-class social groups, where rational planning and simple design solution, grounded in ecological approaches that ensure sustainable development of the built environment through the appropriate integration of biological, land, water and atmospheric systems³⁶ can be quite valuable. Exactly those knowledges are an integral part of the landscape architectural profession. Those solutions can easily match the framework of ecological services, especially those within the regulating and cultural categories, the most overlooked ones within the transitional settlements. Indicated categories are to a significant extent achievable with the lowest input, but capable to make a difference and at least in some portion increase quality of life of TS dwellers. Although there are still very few examples linked to the research on the quality of life of TS, and there is an existing gap within the assessment of the actual, on-sight

contributions within the projects of this kind. However, further research would be needed to determine the actual, methodologically grounded benefits of landscape architecture projects within the TS, such as, for example, Relative Valuation of Multiple Ecosystem Services method (RESVI)³⁷ (Jordan et al., as cited in Dawson et al., 2015).

Despite the fact that every transitional settlement has his own characteristic, presenting a “story of his own”, lessons learned from the example of e-Scape Project, albeit limited due to the time and funding constrains, provided an insight to the landscape design potential in setting out new approaches and applicable methodologies, which can be beneficial to those facing similar challenges. Although sometimes only temporarily, approaches of this kind can promote the awareness, knowledge, innovation and management to the inhabitants and bring some improvements to the quality of life of the displaced communities and, consequently provision of the at least elementary ecosystem services. ©

Acknowledgements

The “e-scape: Transitional Settlement” workshop and research were supported by Department of Landscape Design and Ecosystem Management at American University in Beirut (AUB), in collaboration with AUB Centre for Civic Engagement and Community Service, the KAYANY Foundation and the International Federation of Landscape Architecture (IFLA). We are especially thankful to Maria Gabriella Trovato, PhD Assistant Professor, American University of Beirut, for the initiative and leadership of the “e-scape: Transitional Settlement” Project. ©

35 *As of end-2015, the median duration of exile stands at 4 years, i.e. half of the refugees worldwide have spent 4 years or less in exile (Devictor, Quy-Toan, 2016) <https://blogs.worldbank.org/dev4peace/how-many-years-do-refugees-stay-exile>.*

36 *IFLA/UNESCO Charter for Landscape Architectural Education, 2012: <http://ifla-online.org/wp-content/uploads/2014/11/IFLA-Charter-for-Landscape-Architectural-Education-Revised-2012.pdf>*

37 Dawson, N., & Martin, A. 2015: *Assessing the contribution of ecosystem services to human wellbeing: A disaggregated study in western Rwanda. Ecological Economics 117: 62–72. doi: 10.1016/j.ecolecon.2015.06.018*

TÁJÉPÍTÉSZELET ÉS ÉLETMINŐSÉG – ÉLETMINŐSÉGI KÉRDÉSEK AZ ÁTMENETI TELEPÜLÉSEKEN

A különböző társadalmi és politikai körülmények között élő csoportok különbözőképpen határozzák meg az életminőséget és jólétet, melyben az ökoszisztéma által nyújtott szolgáltatások is jelentős szerepet kapnak.

A tájépítészet a kezdetektől fogva az emberi jólétet és életminőséget helyezi a tevékenysége középpontjába, s az idők során ennek megfelelően alakultak a szakmai feladatok és megközelítési módok. Azonos célok mellett az elmúlt évtizedek során jelentősen megváltoztak a szakmai feladatok, egyre bonyolultabbak, összetettebbek lettek; a hagyományos hozzáállás, a szakmai feladatokat átszövő paradigma változatlan maradt: a tájépítészet mindenkor hivatása, hogy javítsa az életkörülményeket és az életminőségének javításával foglalkozik, s ezek inkább a felső és középosztályok számára jelentenek minőségi javulást.

A fenti megfontolásokkal szemben azonban ott vannak azok a társadalmi csoportok, amelyek válságok, természeti katasztrófák vagy politikai zavargások és háborúk idején kénytelenek elhagyni otthonukat, s menedéket keresnek. A menekültek számos országban nagy számban jelennek meg, részükre menekülttáborokat vagy átmeneti településeket hoznak létre. Ezeket a táborokat, településeket általában rossz életkörülmények és helyhiány jellemzik, és működésük közben számos környezeti problémát okoznak. Az alapvető életfeltételek biztosítása mellett az ökoszisztéma-szolgáltatások (szabályozó, kulturális funkció) egyértelműen háttérbe szorulnak.

Ez a cikk az „e-scape. Átmeneti település” projektről szól, amelyet a Bejrúti Amerikai Egyetem Tájrendezési és Ökoszisztéma-Menedzsment Tanácsa szervezett a Tájépítészek Nemzetközi Szövetségével – IFLA – együttműködésben. A projekt célja az volt, hogy hozzájáruljon az átmeneti településeken az életkörülmények javításához, beleértve az elemi ökoszisztéma-szolgáltatásokat is, továbbá, hogy kialakítsa a konfliktusok és a természeti katasztrófák miatt létesített átmeneti településeken alkalmazható tájépítészeti beavatkozások módszertanát és az ahhoz kapcsolódó útmutatásokat.

A kutatási terület a Libanon keleti részén, Beqaa kormányzóságban található Al Tyliani TS volt. A menekülttábor 9000 m² területű, 63 sátorral, 350 férőhellyel. A tábor az UNHCR alapelveinek figyelembevételével alakították ki. A települést főként a földtulajdonosok vagy vallási szervezetek ellenőrzik és kezelik. A nagy számú lakosság miatt azonban a minimális területi előírások sem tudnak érvényesülni, és számos higiéniai és környezetvédelmi problémával kell szembe nézniük. A környezeti, építészeti problémák igen komolyak, kezdve az átjárhatatlan útvonalaktól, a csatornák hiányától és a rossz vízvezető rendszertől egészen az alapvető társadalmi igények kielégítésére kialakított közterületek szinte teljes hiányáig. A település tervezésekor nem vették figyelembe a környezeti adottságokat, nem foglalkoztak környezetvédelmi kérdésekkel, s főként nem az ökoszisztéma fenntarthatóságával. A nagy számú menekült hamar kimerítette az összes rendelkezésre álló erőforrást, a vízhiány és a kezeletlen szennyvíz elpusztította a telep növény- és állatvilágát. A túlszűfolttság és az egyre nagyobb helyhiány miatt a táborban nagyon kevés zöldfelület és szabadterület maradt.

A projekt során több workshopot tartottak a helyszínen. Az első alkalommal a körülmények megismerésén, felmérésén volt a hangsúly. A projekt ideje alatt több találkozót tartottak az érintettekkel: humanitárius szervezetekkel, helyi hatóságokkal, a táborok tulajdonosaival és a TS bérletiivel. Ezt követően megbeszéléseket folytattak a második műhely módszertanának meghatározásáról, amely a tervezési javaslatok tényleges megvalósítását foglalta magában. A menekültekkel készített interjúk jelentették az egyik alapot az igények megismeréséhez, ideértve a társadalmi és környezetvédelmi kérdéseket is. A projekt résztvevői maguk is végeztek megfigyeléses vizsgálatot a település mindennapi életének, a közterek és magánterek használatának megismerésére, s a két használati forma közötti keskeny határmezsgye értelmezésére. Ezek a szempontok kulcsfontosságúnak bizonyultak a TS tájképe esetében.

A Libanonban lévő, átmeneti szíriai településekkel összefüggésben az „életminőséget” el kell választani a terek „megjelenésétől”. A tér- és formatervezés bármely aspektusa elavult, s ezért támogatni kell a kicsi, egyértelmű beavatkozásokat, melyek magában foglalják a közösségeket is a részvételi folyamat révén. A teljes környezet átfogó és átgondolt elemzése a térbeli és szocio-kulturális kontextus megértésével, a komplex tervezési folyamat egyik kritikus lépése. ©

TÖRTÉNETI KERTEK HELYSZÍNI KUTATÁSÁNAK TANULSÁGAI¹

RESULTS OF ON-SITE RESEARCH IN HISTORIC GARDENS¹

SZERZŐ/BY:
KOPPÁNY ANDRÁS

DOI:
10.3624/2019/52/2

ABSZTRAKT

Az elmúlt két évtizedben jelentős számban növekedett a történeti kertek helyszíni kutatása Magyarországon. A kutatások minden esetben beruházásokhoz, kertrekonstrukciókhoz, műemléképületek, kastélyok és környezetük felújításához, helyreállításához kapcsolódtak. Ezek során olyan tapasztalatok halmozódtak, halmozódhattak fel, amelyeket érdemes számba venni, áttekinteni, és a kutatótársak, a tájépítésszek, továbbá az érdeklődők elé tárni.

E cikk keretében előbb röviden áttekintjük a kutatások általános tapasztalatait, kitérve az előkészítő munkarészekre és érintőlegesen tárgyalva az örökségvédelmi hatóság felé való kötelezettségeket, – miközben a jogi hátteret adó törvények és kormányrendeletek szerinti szabályozást és eljárást, valamint annak problémáit, ellentmondásait nem tárgyaljuk – majd néhány konkrét kert kutatásából vett példákkal illusztrálnánk a leírtakat.

Legutóbb Fatsar Kristóf tájépítész tekintette át részletesen a folyóirat hasábjain a történeti kertekben folytatott kutatások összetett eljárásait² 2009-ben.

A KERTKUTATÁS ELŐKÉSZÍTÉSE, MÓDSZEREK ÉS FELADATOK

Egy adott történeti kert kutatásának alapja az a kerttörténeti tudományos dokumentáció, amely részletesen tartalmazza a kertre vonatkozó írott és képi forrásanyagot (1. kép), szakirodalmat, esetleges terveket (ha volt korábban helyreállítás, annak a terveit is beleértve) és az azokból levonható következtetéseket, például a régi térképek és a jelenlegiek egymásra vetítése, vagy egy-egy archív fotó készítése helyének beazonosítása alapján. E dokumentáció elkészítésére jelenleg csak szakértői számmal rendelkező oklevéles tájépítésszámőrök (történeti kertek szakterületen műemléki szakértő) jogosultak. A történeti adatokon túl a meglévő növényállományt (faj, fajta, kor, állapot) kell rögzíteni, továbbá az épített részletek maradványainak állapotát is, egységes értékleltárba foglalva. A növényállomány esetében le kell írni, hol végezhető régészeti módszerrel kutatás a történeti faállomány károsítása nélkül.

A helyszíni kutatás módja és iránya függ a feltárható, felkutatható forrásanyag mennyiségétől és milyenségétől: maradtak-e iratok, leírások, visszaemlékezések, növénylajstromok,

¹ Köszönettel tartozom e cikkhez nyújtott nélkülözhetetlen szakmai segítségért Klagyivik Mária és Bechtold Ágnes tájépítésszeknek.

² Fatsar Kristóf: A történeti kertekben végzett terepkutatások összetett eljárásai, *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat* 13: pp. 36-55. (2009)

ABSTRACT

The number of on-site research in historic gardens has increased significantly in the last two decades in Hungary. In each case, the investigations have been connected to investments, garden reconstructions, restorations of monuments and their environments. In these instances of research such experiences piled up that are worth reviewing and presenting to research fellows, landscape architects, architects, other specialists working in heritage protection and all other interested people.

This article firstly focuses on the general experiences of the research, also referring to the preparatory parts of work and touching on the obligations to the heritage protection authority (while not the rules and procedures, neither the problems and contradictions of the government regulations are negotiated here). The second half of the article illustrates these with some specific examples of garden research.

The last detailed publication on the complex methodology of historic garden research was written by Kristóf Fatsar in 2009, which appeared also in this journal.²

PREPARATION OF ON-SITE GARDEN RESEARCH, METHODOLOGY AND DUTIES

The basis of on-site research of a certain historic garden is the documentation of the history of the garden which contains in detail the written and image sources (Pic. 1), technical literature, plans (including also the plans for earlier restorations if existed), and the deductible conclusions based on, for instance, the rubber sheeting of archive and today's maps or the identification of an archive photo. Today only landscape architects having registration number as experts ('experts in monument conservation with a specialization for historic gardens') are entitled to make such documentations. Beyond the historical data, the existing vegetation (species, age, general condition) and the preserved built elements are to be recorded in an inventory. It also needs to be specified where archaeological research can be implemented without impairing trees with historical value.

The methods of on-site research depend on the quantity and quality of available sources: have any written documents, descriptions, memoirs, vegetation inventories, building contracts, plans (Pic. 2), drawings, photos, postcards

¹ I owe thanks to Mária Klagyivik and Ágnes Bechtold landscape architects for their essential professional help they have given to this publication.

² Fatsar Kristóf: A történeti kertekben végzett terepkutatások összetett eljárásai (A Comprehensive Approach to the Restoration of Historic Gardens). *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat (4D Journal of Landscape Architecture)*, 4 (2009), 13: pp. 36-55.

építkezési szerződések vagy tervrajzok (2. kép), rajzok, fotók, képeslapok? Az elkészült dokumentáció egyben a helyszíni kertkutatás hatóság felé való bejelentésének dokumentuma is.

Maga a kutatás két hasonló, de nem azonos módszerrel történhet. A föld alatt fekvő, elfedett részletek tekintetében nyilvánvalóan régészeti a módszer, amelyben pedig az adott kutató kertben felszín feletti építmény, épület is áll – és azt, azokat is érinti a kutatás és majdan a beruházás –, úgy a kutatási módszer a falkutatás (esetleg restaurátori kutatás). Fontos tudni, hogy a történeti kertek és maradványaik nagy része sem egészében, sem részleteikben nem régészeti korú, s így a föld alatt levő elemei, maradványai nem képezik a régészettudomány tárgyát. A jelenlegi szabályozás alapján ugyanis csak az 1711-ig készült, épült és utóbb föld alá került objektumok, tárgyak tekinthetők régészeti korúaknak. Ennek megfelelően a régészet oktatásának sem tárgya a 18. és azt követő századok története, művelődéstörténete, művészettörténete, építészettörténete, kerttörténete! Ugyanakkor a felszín alatt csak a régészettudomány módszereivel lehet tudományosan kielégítő feltárást végezni. Így elvben egy sokféle részletet tartalmazó kert kutatása igazi teammunka: tájépítést, falkutatói jogosultsággal rendelkező szakembert és olyan régészt kíván, aki tudással rendelkezik a régészeti korszakon túlnyúló múltól is (18–19. század), és tudomásul veszi, hogy annak részleteit fel kell tární és részletesen dokumentálni kell. Az itt bemutatott kutatások mindegyike ilyen teammunka volt.

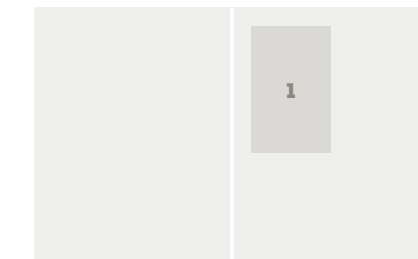
Ha a történeti kert ismert régészeti lelőhelyen fekszik, vagy a kutatás során régészeti lelet, objektum kerül elő, akkor várható, hogy a 18–19. századi kert in-

situ maradványai alatt régészeti korszakhoz köthető leletek fekszenek. Azok feltárása már a régészeti feltárással jogosult intézményt illeti, és a régészeti feltárást megkerülhetetlen, kiváltképp, ha a tervezett kivitelezés mélysége érinti a régészeti korú maradványokat.

KERTTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ ÉS A HELYSZÍNI KUTATÁS

A tudományos dokumentáció elkészítésével párhuzamosan (vagy utána) szükséges és hasznos, ha a geodéziai felmérés és más műszeres mérések (talajradar, régészeti geofizikai mérés) is elkészülnek. Míg a geodézia értelemszerűen az egész kertről készül, a geofizikai vagy más műszeres mérések helyének meghatározásában már nagy szerepet játszik a képi forrásanyag ismerete és a terület részletes felderítése, bejárása. Sokszor ez utóbbi szemrevételezés – kezünkben az archív fotókkal, képeslapokkal, kataszteri vagy egyéb térképekkel – jelentős felfedezéseket, egyes forrásból ismert épített részlet lokalizálását eredményezheti. Egyfajta, a régészet módszerei közül átvett és a kertekre alkalmazott terepbejárás ez. Mindez nagyban függ attól, hogy a kert aljnövényzete és a többnyire magról nőtt, fiatal erdő vagy bozótos egyáltalán lehetővé teszi-e a bejárást?

A felszínen megfigyelt nyomok – téglalomladék, az aljnövényzeten át is érzékelhető kavicsozott felszín, mohos faragott kövek egy bozótosban, vagy egyszerűen egy domboldalba vágott, „útszerűen” futó terepsáv, a lejtőre merőlegesen fekvő, rendezettné tűnő kősorok – mind-mind a forrásokból ismert vagy éppen ismeretlen objektumra utalhatnak.

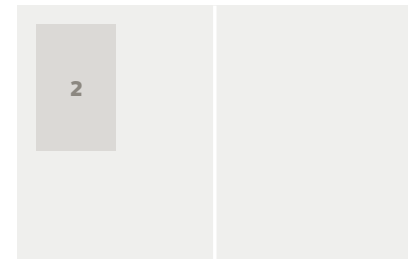
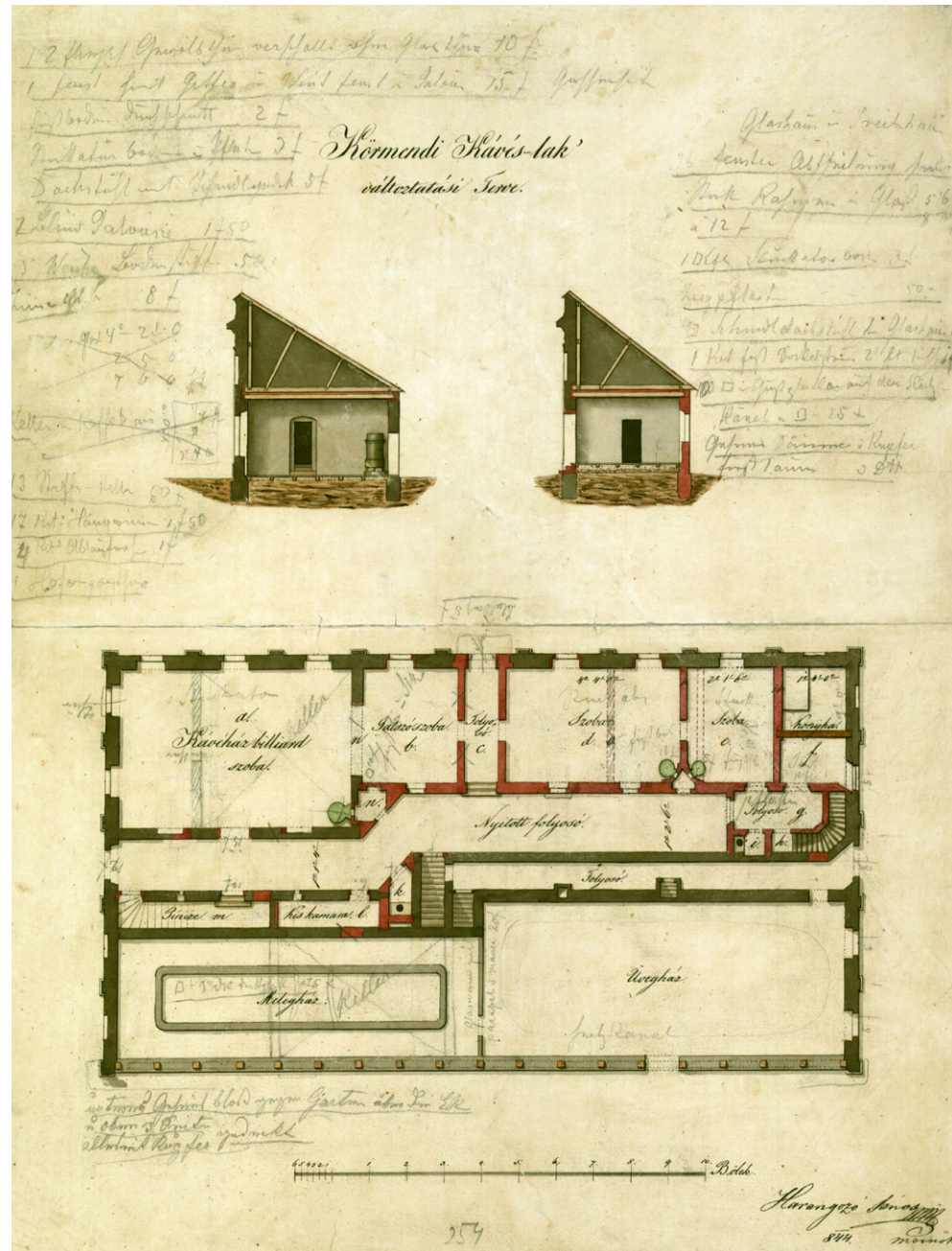
1. kép/pict.:
Sümeg, Püspöki palota kertje / Garden of the Bishop's Palace, Sümeg

remained? The scientific documentation also needs to be presented for the authorities when notifying them about the planned on-site research.

On-site research can be done with two similar but not identical methods. Looking for forgotten details under the ground is done with archaeological methods while existing built elements, edifices above ground can be explored by building archaeology (or perhaps also by a restorer's examination). It is important to know that in Hungary, most of the historic gardens or their remains are not of an archaeological age, therefore they and their remains, elements under the ground are not subject for archaeology in the classic sense: only the objects created before 1711 can be regarded as archaeological

ones according to the Hungarian legislation in force. Thus, history, art history, architectural and garden history of the 18th century and later times are not subjects in archaeological education. Notwithstanding, satisfying and scientific research under the ground can only be implemented with archaeological methods. As a result, the research of a detailed garden has to be a teamwork including landscape architects, experts in building archaeology and also those archaeologists who have knowledge about the cultural history of later times (18–19th c.) and know that the details of this time also need to be excavated and documented. All the examples shown hereinafter were such team works.

If a historic garden lies on an archaeological site or archaeological findings

2. kép/pict.:
Kőrmend,
Batthyány-kastély,
Narancsház tervrajza
1844-ből
(T4_008jav) / Plan of
the orangerie of
Batthyány Castle,
Kőrmend, 1844

Amennyiben a bejárás eredményes, a lokalizált részletek geodéziai bemérése megtörténhet, illetve ahol indokolt, ott elkészülhet az említett műszeres mérés is. Ez utóbbi elsősorban a nagyobb nyitott, esetleg, ha lehetséges, a bokroktól, sarjadékoktól megtisztított „sík” területeken végzendő el, nagy felületeken.

A bejárás, a geodézia, az egyéb műszeres mérések és a képi forrásanyag összevetése után kerülhet sor a helyszíni kutatás helyeinek és módszerének a meghatározására. Kiemelten fontos az is, hogy az adott kertnél megjelölő beruházói és tervezői szándék milyen, mi a célja, mit akar helyreállítani, mire van kapacitása. eltérő módszert kíván, ha csupán meg kívánunk arról győződni, hogy az adott objektum – például egy szökőkút – valóban ott van

e, ahová az előzetes megfigyelések során lokalizáltuk, vagy egyben a teljes szökőkút feltárását is szeretnénk, mivel a tervben szerepelhet a helyreállítás. A régészeti módszer, mint felszínre tárás csak ott indokolt, ahol helyreállításra is sor kerül, vagy ahol olyan földmunka (szint-süllyesztés) várható, ami érinthet in situ, eredeti helyén levő objektumokat.

Végül, bármennyire is részletes az elfedett történeti kert részleteinek előzetes feltárása, tudomásul kell venni, hogy mindig táruhnak, táruhnak fel olyan épített struktúrák, amelyekre ott és úgy nem számítottunk.

Egy kert bejárása során természetesen a felszín felett álló, látható objektumokat, építményeket is szemrevételezni kell, sőt, ha azok már ismertek és olyan léptékűek, akkor a falkutatás elvégzése

occur during the excavation, then a layer of archaeological findings can be expected under the garden of the 18-19th century. The exploration of these findings concerns officially the institute entitled to archaeological excavations, and the excavation will be unavoidable, especially if the extent and depth of the forthcoming construction work reach the archaeological remnants.

THE SCIENTIFIC DOCUMENTATION OF THE HISTORY OF THE GARDEN AND ON-SITE RESEARCH

In addition to the scientific documentation, the land survey and other measurements like archaeological geophysical surveys (e.g. ground-penetrating radar) are inevitable to be executed. While land surveying is obviously made on the whole spot, other measurements are limited to certain parts of the area, in the localization of which the knowledge of image sources and detailed exploration of the spot plays a great role. The latter – on-site inspection with the help of archive photos, postcards, cadastral or other maps – may result in great discoveries and localizations of built elements, the exact place of which were unknown before. This is a kind of field survey took over from the methods of archaeology and applied for gardens. However, the undergrowth of the garden or the young forest emerged spontaneously from seeds or the shrubby area as a result of the lack of maintenance often do not allow this kind of on-site examination.

Traces on the surface – brick fractures, gravelly surface perceived even through the undergrowth, mossy carved stones in the shrubbery or just

the ground cut into the hillside like a path and lines of arranged stones perpendicularly to the slope – may all refer to some objects, either known from historical sources or unknown.

If a field survey has results, the land survey of the elements can be done and where it is justifiable, geophysical prospection can also be carried out. The latter should preferably be done on large open and possibly clean (i. e. without shrubberies), flat areas.

The exact places and methods of on-site research can be specified after summarizing the results of the above-mentioned field survey, land survey, geophysics and image sources. The investors' and designers' intentions, aims, the subject of renovation and their capacity are also of great importance. A different method is needed if we only want to make sure that the particular object – a fountain for instance – is actually located where it has been presumed during the preliminary observations, or if we want to explore the entire fountain, since the plan may include restoration. The archaeological method (unfolding objects to surface) is only justifiable where restoration takes place or where earthwork (leveling) can be expected that may affect in situ objects.

Nevertheless, no matter how detailed the preliminary research of the history of a garden, there may always be revealed such built elements that have not been anticipated there or that way.

During the on-site inspection, the objects above the surface should also be examined and if they are already known and big enough, building archaeology is needed as well. The methods of archaeology and building

is szükséges. A régészet és a falkutatás (épületkutatás) módszere itt kapcsolódik össze annak érdekében, hogy az adott történeti kert minden épített részletéről kielégítő ismeretünk legyen.

A KERTKUTATÁS MÓDSZERTANA

Miután megtörtént az írott és képi forrásanyag összegyűjtése, a különféle műszeres mérések, a terepbejárás, továbbá a kerttörténeti tudományos dokumentációt a helyszíni kutatás bejelentésének kötelező mellékleteként (68/2018-as Kormányrendelet 12. melléklete szerinti összeállításban) benyújtották az örökségvédelmi hatóságnak, megkezdődhet a helyszíni kertkutatás. Amennyiben falkutatás is szükséges, az adott kerti épületekről el kell készíteni az építéstörténeti tudományos dokumentációt, és a helyszíni munka bejelentéseként azt (is) meg kell küldeni a hatóságnak.

A régészeti feltárás során a módszert a kutatandó kert adottságaihoz kell igazítani, így amennyiben a kert többrétegű – azaz ismert, hogy többszörös átépítésen ment keresztül –, úgy mindig mérlegelendő, hogy például egy tájképi kert részleteinek feltárását követően elbontsuk-e azokat annak érdekében, hogy a korábbi barokk kertet feltárjuk. Mérlegelendő az is, hogy teljesen feltárjunk-e egy épített részletet, különösen akkor, ha még nem eldöntött a bemutatása, helyreállítása. Amennyiben ugyanis csupán tudni szeretnénk, valóban ott van-e a forrásokból ismert objektum, elegendő lehet egyetlen kutatóárok kialakítása is. Ha teljes feltárás történik, érdemes előbb egy árokkal átvágni a területet, hogy tájékozódjunk a kutatott építmény szerkezetéről, állapotáról. Majd összevetve az in-situ részleteket a rá vonatkozó képi forrásokkal és a szükséges következtetéseket levonva kezdődhet a teljes felületű régészeti módszerű feltárás.

Egy adott kert kutatásánál a feltételezhető roncsolódás, pusztulás mér-

téke is számításba veendő, hiszen egy városi környezetben álló olyan terület, amelyen folyamatos építkezések, átépítések, közműkialakítások történtek, másképp kutatható, mint egy park, kert, ahol hosszabb ideje nem történt semmilyen komolyabb földmunkával járó beavatkozás.

A régészeti módszerrel történő kutatás szerves részét képezi a feltárt részletek dokumentálása rajzban, fotón és leírásban. Tekintettel egy kert nagy kiterjedésére kikerülhetetlen a kutatóárok, szelvények és az objektumok alaprajzi rendszerének rögzítésekor a geodéziai felmérés.

A földfelszín felett álló építmények, épületek esetén falkutatás szükséges, amelynek során a belső épületstruktúrák, szerkezeti megoldások, nyílásrendszerek, járószintek ugyanúgy vizsgálandók, mint a külső és belső vakolat, faragott kő vagy éppen vegyes anyagú architektúrák, kifestések és mindezek korszakai, átépítései. A falkutatásnak az adott épület, építmény teljességére ki kell terjednie és értelemszerűen ott, ahol az szükséges, a járószintek alatt régészeti módszerrel kell a kutatást kiegészíteni. Mivel a kertekben álló épületek építettsége igen eltérő lehet, magát a falkutatást mindenkor az adott és egyedi építményre kell alkalmazni, hiszen eltérő módja van egy nagy méretű narancsház kutatásának, egy épített forrásfoglalatnak, vagy egy hídnak. A falkutatás során is rajzban, fotón és írásban rögzítendő a munka folyamata és a feltárt részletek.

Fontos, hogy a kutatás során a tervezők is bekapcsolódjanak annak folyamatába, hogy feltárt állapotában ismerhessék meg az egykori keretet és a benne foglalt épületeket, építményeket annak érdekében, hogy a feltároló, korábban esetleg nem ismert részleteket bevonhassák a helyreállításba, a tervezés folyamatába.

A helyszíni kutatás eredményeit kutatási dokumentáció kell, hogy összefoglalja, amely egyben a hatóság felé

archaeology are combined here in order to gain satisfying knowledge of all the built elements of a historic garden.

METHODS OF GARDEN RESEARCH

The on-site garden research can begin after collecting the written and image sources, doing the measurements, field surveys and also the scientific documentation of the history of the garden has been presented to the heritage protection authority as the obligatory appendix of the declaration of on-site research (following the regulations of the 12th appendix of the 68/2018 government regulation). Inasmuch as building archaeology is needed, the scientific documentation of the history of the certain buildings and its presentation for the authority is also needed.

The methods of excavations need to be adjusted to the characteristics of the garden. Thus, in those cases when the garden is multi-layered, i. e. it has gone through many rebuilding and transformations, it always needs to be considered whether, for instance, the details of a landscape garden should be demolished in order to unfold the earlier baroque garden. It should also be considered to fully unfold a built element, especially if it has not yet been decided to be presented or restored later. Since, if we only want to know if the object known from the sources really exists at a certain location, it is enough to have only one ditch. If a complete excavation happens, on the other hand, it is worth cutting a ditch across the whole area to orient ourselves about the structures and their conditions. Then, after comparing the in situ details with the image sources and drawing the conclusions, the excavation on the whole surface can begin.

The extent of destruction of a garden should also be taken into account, because an urban area, where

extensive construction and reconstruction works have happened or public utilities have been laid, can be explored differently from a park where hardly any earthworks have happened in the last 60 years.

The documentation (drawings, photos, description) of the excavated details is an integral part of the research work. Due to the large area of a garden, it is inevitable to localize the archaeological ditches and objects by land surveying.

Building archaeology is needed in the case of those edifices which are above ground. On these edifices, the inner structures, doors and windows, floors are to be examined, as well as the inner or outer plastering, the architecture made of carved stone or mixed materials, wall paintings and all the periods and changes of the above mentioned. Building archaeology should cover the whole edifice and where it is necessary, methods of archaeology should also be used under the floor. As the buildings of a garden are variable, the methods should always be defined individually according to the certain building: the methods to examine a big Orangerie, a built catchment or a bridge differ from each other. The working process and the explored details should be documented on drawings, photos and descriptions also during building archaeology.

It is important for landscape architects to join the process of research in order to cognize the garden and its edifices in their revealed state because in this case, they can add such details into their conservation or reconstruction plans that may not have been known earlier.

The results of garden archaeology have to be written in research documentation, which – together with the scientific documentation of the history of the garden – is a compulsory appendix of the plans for the authorisation procedure. The documentations include a suggestion for conservation which draws attention to those

benyújtandó helyreállítási terv előírt melléklete is a korábban már említett kerttörténeti tudományos dokumentációval együtt. A kutatási dokumentációba tartozik egy helyreállítási javaslat, amely felhívja a beruházó és a tervező figyelmét arra, mely részletek megőrzése szükséges – akár úgy is, hogy bemutatásra nem, ám állapotát megóvó elfedésre kerül. E dokumentációban van lehetőség az építéstörténeti dokumentációk értékleltárának kiegészítésére is.

Végül a meginduló kivitelezés során kiemelten fontos, hogy elsősorban annak földmunkával, falbontással járó szakaszában a kutatói munka folytatódjék. Hiszen például egy tervezett közműrok nyomvonal sokszor még nem ismert a kutatás idején és annak nem is feladata, hogy azt mintegy előre megássa. Egy anyagában már nem megőrizhető történeti út új rétegrenddel való kialakítása során is, előbb elbontásra kerül a történeti út roncsa, amit dokumentálni kell. Ez utóbbi esetben pont a teljes felszínre kiterjedő bontás során lesz azonosítható és helyreállítható a pontos nyomvonal. Épületeknél is szükségessé válhat az eredeti szerkezetnek például statikai okokból való megbontása, amelynek során falkutatói megfigyelést és dokumentálást kell végezni.

RÖVID ESETTANULMÁNYOK

Az alábbiakban (néhány hazai történeti kert kutatásából kiemelt) jellegzetes példákat mutatunk be, amelyek alkalmasak a kertrégeszeti kutatások módszereinek, lehetőségeinek bemutatására.

Füzérradvány, Károlyi-kastély történeti kertje³ (3.kép)

A tájképi kert kutatásának fontos része volt az egykori utak és a csatlakozó építmények – folyókák, átereszek, hidak – vizsgálata. A kert bejárása során az utak jelentős része jól beazonosítható volt,

részben használatuk, részben a terepadottságok miatt; voltak azonban olyan szakaszok is, ahol vagy elfedtségük, vagy a felnőtt bozót miatt csak feltételezhető volt az útvonal a képi források alapján. Az utakhoz csatlakozó faszerkezetű hidak kőből rakott hídfői a vízmosásmedrek bejárása során még a bozótosban is felismerhetők voltak.

Az utak esetében keresztirányú árkokat bontottunk, ügyelve, hogy a meglévő épített felszín ne roncsolódjon. Ahol nem volt komolyabb épített felszín, ott a keresztárkok mélyebb kialakításával tártuk fel az egykori utak rétegrendjét. A kutatóárkokat – a kerti utak célszerű kutatási módszerének megfelelően – mindenhol szélesebbre vettük az utaknál, hogy a szegélyek is meghatározhatók legyenek. Szinte minden út mellett találtunk folyókákat és átereszeket.

A park egyetlen nagy méretű, 19. századi kőhídján falkutatást is végeztünk, egykori vakolatainak színét és anyagát restaurátori vizsgálat állapította meg. A híd járófelületén régészeti módszerrel távolítottuk el a rárakódott humuszt, hogy egykori szerkezetét, elemeinek (pl. kerékvetők) helyét pontosan megállapíthassuk.

A híd közelében álló dombon egykor faszerkezetes pihenőház (*Lusthaus*) helyezkedett el, itt nagy felületen régészeti módszerrel próbáltuk lokalizálni helyét. Sem cölöplyukak, sem egyértelmű alapozás nem került elő, csupán olyan szóródott, szárazon rakott kősorok, amelyek építményalapként szolgálhattak. Példa ez arra, hogy a könnyűszerkezetes kerti építmények kevés nyomot hagynak maguk után, és teljes elbontásukat követően sokszor már nem lehet pontos helyüket meghatározni.

A kastély előterében kis méretű *pleasure ground* helyezkedik el, ennek kutatása során sikerült az egykori, nyírt puszpángsor sekély ültetési árkait és az övező kőzúzalékos utak maradványait is feltárni. Régészeti és falkutatói módszerrel vizsgáltuk az e kert-

3 A részletes kerttörténeti dokumentációt Alföldy Gábor okleveles tájépítész, kerttörténész készítette. A teljes projektről részletes könyv készült: Alföldy Gábor: *A füzérradványi Károlyi-kastély parkja*, Budapest, 2015. A történeti kert helyszíni kutatásáról: Koppány András: *A füzérradványi kastélypark kutatása és annak tanulságai*, in: Jóna András Múzeum Évkönyve LIX.évf.I., Nyíregyháza 2017. 393-399 old. A kert 2016-ban folytatódó kutatását G.Árvai Zsuzsa tájépítész és Koppány András irányították.

details that need to be preserved – even if it may not be presented, just covered back. The research documentation can also continue and complete the inventory made before.

Finally, it is also very important that the research should continue during the construction works, especially in those phases when earthworks and demolitions happen. For instance, the planned tracks of public utilities are usually not known at the time of research but still can unfold historic elements. Furthermore, when making the new structure of a historic garden path, the materials of which cannot be preserved any more, the remains of the old structure are often demolished, which also need to be documented first. In this latter case, the exact track of the original path can be identified precisely during the demolition process which concerns the whole surface. In the case of buildings, the original structures may need to be changed, for static reasons for example, in which case observation and documentation has to be done.

SHORT CASE STUDIES

In the following, some examples from historic garden research in Hungary will be presented with which the methods and possibilities of garden archaeology can be demonstrated.

Füzérradvány, historic garden of Károlyi Manor³ (Pic. 3)

The examination of the former paths and connecting edifices like drainage channels, culverts and bridges was an important part of the on-site research. Most of the historic paths were easy to be identified due to their usage or the morphology of the ground, but there were also some sections where their location was presumably only with the help of the image sources because they were covered or shrubby. However, the

stoned bridgeheads of wooden bridges could be identified even in the shrubbery when inspecting the gully courses.

We dug ditches traverse to the paths, taking care that the remaining historic surface of the paths does not get damaged. Where there was no an intensely built surface, we unfolded the layer structure of the paths by making deeper ditches. As it is recommended in case of excavating garden paths, the ditches were always longer than the width of the certain path, so that the edges could also be defined. We found drainage channels and culverts in almost all cases.

We also applied building archaeology in case of the only stone bridge of the park, built in the 19th century, while the colours and materials of its plaster were defined by the restorers' examinations. The humus was removed with archaeological methods from its tread surface, after which its structure and the location of its elements (e. g. safety posts) could be ascertained.

Once there was a wooden pavilion (*Lusthaus*) near the bridge, on the top of the hill, which we tried to localize with archaeological methods on a large surface. Neither postholes nor built substructure was found, only the traces of dry stone rows (not bedded in a mortar), which may have served as the foundations of the building. This is a good example for the fact that lightweight structures leave very little mark and their exact location often cannot be defined if they have been demolished completely.

A small pleasure ground lies in front of the manor house, the research of which unfolded the shallow planting furrows of the former clipped hedges of boxes and the remnants of the surrounding rubble path. We examined the stairs leading to the pleasure ground and their substructure both with the methods of archaeology and building archaeology.

3 *The scientific documentation of the history of the garden was written by Gábor Alföldy. A detailed book of the whole project was published: Alföldy Gábor: A füzérradványi Károlyi-kastély parkja (The Park of the Károlyi Manor, Füzérradvány), Budapest, 2015.; Publication about the on-site research of the garden: Koppány András: A füzérradványi kastélypark kutatása és annak tanulságai (On-site research of the park of Károlyi Manor, Füzérradvány). In: Jóna András Múzeum Évkönyve (Almanac of Jóna András Museum) LIX., Nyíregyháza, 2017. pp. 393-399.; The newest researches in 2016 were led by Zsuzsa G. Árvai landscape architect and András Koppány.*

3. kép/pict.:
Füzérradvány, feltárt
köves út folyókával /
Füzérradvány,
unfolded garden path
with drainage
channels

4. kép/pict.:
Iszkaszentgyörgy,
támfallépcső /
Iszkaszentgyörgy,
retaining wall with
staircase

részbe vezető lépcsőket, azok kialakítását, alapját. Mindezeket részletesen dokumentáltuk, ami kiemelten fontosnak bizonyult, miután a köhíd a kivitelezés közben megsemmisült.

Iszkaszentgyörgy, Amadé-Bajzáth-Pappenheim kastély történeti kertje⁴ (4.kép)

Iszkaszentgyörgyön az épületegyüttestől délkeletre fekvő teraszos, kialakítású *formal garden* kertrészben egyrészt a támfalakat és azokat a lépcsőket, rámpákat kutattuk, amelyeken keresztül az egymás alatt elhelyezkedő kertrészekbe lehetett lejutni, másrészt az adott teraszokon egykor elhelyezkedő utakat lokalizáltuk. Az utak feltételezhető nyomvonalát a képi források alapján azonosítottuk, majd sekély mélységben, viszonylag nagy felületeken bontottunk rá az egykori zúzalékos utakra, amelyeknek vonala jól kirajzolódott a vékony humusz réteg alatt.

A kastélyhoz legközelebb eső támfal jól megépített kőkonstrukció, amelybe egy a támfalal párhuzamos lépcsőt illesztettek. A lépcső egy fedett és a kert alsóbb terasza felé vasrácsos kapuval határolt, ülőpados pihenőbe vezet. A puritán kialakítású, jellegében modern építmény meghatározó képi eleme ennek a kertrésznek, ezért szükséges és elvárható az építési mód leírása és a részletes rajz- és fotódokumentáció, azaz egy rövid falkutatás elvégzése.

A területen lejjebb eső teraszokra vezető rámpáknál régészeti módszerrel vizsgáltuk a korábban itt elhelyez-

kedő és feltételezett lejárásokat. A feltárás során lépcsők visszabontott téglasztruktúrája került elő a későbbi tudatos elfedés és a ráakódott humuszos rétegek alól. Jellegzetes példa ez arra, hogy a komolyabb alappal megépített történeti szerkezetek roncsai mindig nagyobb eséllyel lokalizálhatók és tárhatók fel.

Körmend, Batthyány-kastély, un. északi kert⁵ (5.kép)

A kastély épületegyüttesének főépületétől – egykori középkori vár – északra elhelyezkedő területen a képi és az írott források alapján a 18. századtól kezdve található épített kert. Korszakainak egymás felett fekvő rétegeit és részleteit előbb műszeres méréssel és a képi forrásanyag összevetésével próbáltuk meghatározni, majd ezt követően régészeti módszerrel bontottunk rá azokra a helyekre, ahol objektumokat jelzett az előzetes vizsgálat. Tanulságos, hogy a felszínen a jelenleg is használt utak kivételével nem látszottak a korábbi történeti objektumok nyomai; erre később magyarázatot adott, hogy a kutatóárok mindegyikében a legfelső vasos földréteg egységesen kevert törmelékréteggént jelentkezett. Ez pedig nagy területű, modern tereprendezésre utal. A kevert réteg alatt azonban feltártuk a 18–19. századi épített kertrészek műszeres méréssel jelzett maradványait. A maradványokról nem állt rendelkezésünkre írott vagy képi forrásanyag, azok meglétét előzetesen kizárólag a műszeres mérés alapján

4 Takács Katalin-Gecséné Tar Imola: *Amadé-Bajzáth-Pappenheim kastély, Iszkaszentgyörgy. Kerttörténeti tudományos dokumentáció. 2014. (Építési engedélyezési tervdokumentáció részeként készült, publikálatlan kézirat), 108.p; a helyszíni kertkutatást Koppány András és Rácz Miklós régészek, műemlékes szakértők irányították.*

5 A kerttörténeti tudományos dokumentációt Klagyivik Mária tájépítész (NÖF Nonprofit Kft.) készítette 2017-ben, a helyszíni kutatói munkát Klagyivik Mária tájépítész, Náday Zsófia és Hegyi Dóra régészek (Budavári Kft.) irányították, konzulens Koppány András régész, műemléki szakértő (MÉM-MDK) volt.

All of these were documented in details, that was found to be vital since the stone bridge was destroyed during the construction works.

Iszkaszentgyörgy, historic garden of the Amadé-Bajzáth-Pappenheim Mansion⁴ (Pic. 4)

In the terraced formal garden southeast from the main building in Iszkaszentgyörgy, we both examined the stairs and ramps which led to the terraces under each other and localized the former track of the paths. The presumed track of the paths had been defined based on image sources, after which we unfolded quite large surfaces shallowly, and the track of the gravel paths was well marked under the humus coating.

The retaining wall closest to the mansion is a well-built construction of stones in which a staircase is installed parallel to the wall. The stairs are leading to a roofed resting place with bench, bounded by an iron gate from the lower terrace of the garden. The modern puritan edifice is a dominant element of this part of the garden, therefore building archaeological research with the description of the building methods, a detailed drawing and photos could not be omitted.

We examined the former and supposed elements that led to the lower terraces with archaeological methods. The excavation unfolded the brick structure of stairs from under the coverage made consciously and the humus coating.

This is a typical example that remnants of those historic structures that have a massive foundation are always more likely to be localized and unfolded.

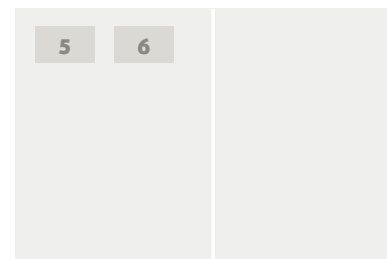
Körmend, Batthyány Castle, the so-called northern garden⁵ (Pic. 5)

According to written and image sources, the garden at the northern side of the main building, a former castle in the Middle Ages, has been existing since the 18th century. We tried to define the layers of its different eras lying above each other first by analysing image sources and with geophysical measurements, then by excavating those locations where the preliminary analysis foreshadowed some kind of objects. It was quite instructive that no traces of former objects could be observed on the surface except for those paths which are in use today; the explanation for this was the fact that a stout layer of ballast came forward in the topsoil in all of the ditches. This suggests contemporary levelling of the ground in a large area. Nevertheless, we could unfold the remnants of the garden of the 18th and 19th centuries indicated by the geophysical survey under this layer. However, we did not have any written or image sources of these objects, we only got to know them beforehand due to the measurements. These experiences justify that using various approaches is inevitable in garden research.

The northern garden is bounded by a huge building, used as Orangerie earlier.

4 Takács Katalin - Gecséné Tar Imola: *Amadé-Bajzáth-Pappenheim kastély, Iszkaszentgyörgy. Kerttörténeti tudományos dokumentáció (Amadé-Bajzáth-Pappenheim Mansion, Iszkaszentgyörgy. Scientific Documentation of the History of the Garden). 2014. (Unpublished manuscript as part of the reconstruction plans made for the authorities to get a building permit.) The on-site research was led by András Koppány and Miklós Rácz archaeologists and experts in monument conservation.*

5 The scientific documentation of the history of the garden was made by Mária Klagyivik landscape architect (NÖF Nonprofit Ltd.) in 2017, the on-site research was led by Mária Klagyivik landscape architect, Zsófia Náday and Dóra Hegyi archaeologists (Budavári Nonprofit Ltd.) with András Koppány archaeologist and expert in monument conservation (MÉM-MDK) as consultant.

5. kép/pict.:
Körmend,
Batthyány-kastély,
elbontott narancsház
feltárása / Excavation
of the demolished
orangerie of Batthyány
Castle, Körmend

6. kép/pict.:
Fertőd, Eszterházy-
kastély képtárának
padlószintje alatt
feltárt kertrétegek /
Garden remains under
the floor of the Gallery
of Esterházy Palace,
Fertőd

ismertük. E tapasztalatok is igazolják, hogy szükséges a többféle előzetes megközelítési mód együttes alkalmazása.

Az északi kertet nagy méretű, egykor narancsházként (*orangerie*) szolgált épület határolja. A gazdag írott és képi forrásanyag alapján az épület története – felépítése, visszabontása, átalakításai – viszonylag pontosan felvázolható. Így a kutatást is pontosan meg lehetett tervezni: a föld alatt levő, visszabontott egykori üvegházakat és fűtőrendszerüket régészeti módszerrel tártuk fel, az álló épületeken pedig falkutatást végeztünk, hogy aztán végül rajzban, fotón és részletes leírásban összegezhessük a történeti források és az in situ részletek alapján, hogyan is nézett ki az egykori épület és mit lehet abból helyreállítani.⁶

Fertőd, Eszterházy-kastély, Képtár⁷ (6.kép)

A kastély főépületéhez tartozó nyugati oldalszárnyban végzett, járószintek alatti kutatás tanulságos részleteket tárt fel. Maga a kutatás az épületrész visszabontott belső falstruktúrájának tisztázása érdekében kezdődött, miközben már a kutatás megkezdése előtt ismert volt a képi és írott forrásanyagból, hogy a 18. századi épületrészt egy korábbi, szintén 18. századi kertrészre építették rá. Így amikor viszonylag mélyen, az épület falalapozása által vágva, kerti út és rádöntött vakolt architektúrával rendelkező, cserépfedéses kerítésroncs került elő, azonosítható és korszakolható volt a forrásanyag ismeretében. Jól példázza ez

a feltárás, hogy egy, az egymásra következő periódusok során „terjeszkedő” kastélyépület alatt érdemes feltételezni, keresni, feltárni a korábbi épületkorszak környezetének, kertjének maradványait.

Szabadkígyós, Wenckheim-kastély történeti kertje⁸ (7.kép)

A kastélypark bejárása és a képi forrásanyag helyszíni használata együttesen vezetett eredményre egyes objektumok azonosításában.

A parkban az egykori un. babaház (kis méretű, idillikus parasztház jelleggel) romjainak feltételezhető helyét az 1870-es évekből származó helyszínrajzokkal lehetett a bozótosban azonosítani. Téglatörmelék és az egykori külső vakolat maradványai jól jelezték az épület helyét. Az árokkal való rábontás után a humusszal kevert épületomladék alatt eredeti helyükön fekvő falak és padló került elő, ennek ismeretében úgy lehetett az egész építményt feltárni, hogy in situ részletei nem kerültek további roncsolásra.

A kert kataszteri térképén jelzett, feltételezhetően nagyobb méretű tó partvonalára a terepben megfigyelt részsű utalt a kissé elvadult területen. E részsűre merőlegesen húzott hosszú árokban feltárult a tó egykori partjának kőszára, jelezve: valóban nagyobb volt egykor.

Vizsgáltuk az egykori utak nyomvonalát is, amelyek egy része vékony humuszréteg alól volt sejthető, s így nem túl mély árokkal vágtuk át szerkezetüket. Kis méretű árokban bontottunk rá az

6 Erdélyi Erika – Koppány András, *A körmenyi Batthyány-kastély narancsházának kutatása*, in.: *A Batthyányak évszázadai, Körmend – Szombathely 2006.*

7 *A Képtár falkutatását és a hozzá tartozó járószintek alatti kutatást Koppány András és Rácz Miklós régészek, műemléki szakértők irányították 2013-ban.*

8 *A kerttörténeti tudományos dokumentációt Bechtold Ágnes és Németh Zita tájépítészmérnökök (NÖF Nonprofit Kft.) készítették, a helyszíni kutatást 2017-ben Bechtold Ágnes tájépítész, Nádai Zsófia és Hegyi Dóra régészek (Budavári Kft.) és Koppány András régész, műemléki szakértő (MÉM-MDK) irányították.*

Its history – building, partial demolition, transformation – can be delineated quite exactly on the basis of the written and image sources. Therefore, the research could also be planned exactly: the demolished greenhouses and their heating system have been explored by archaeological methods, while we applied building archaeology in case of the still-standing walls. Then, on the basis of sources and in situ elements, detailed documentation with drawings, descriptions and photos summarised how the former building looked like and what could be reconstructed of it.⁶

Fertőd, Eszterházy Palace, Gallery⁷ (Pic. 6)

The research under the floor levels in the west wing of the main building has revealed informative details. The aim of the research was to clarify the demolished interior wall structure of this part of the building, while it had been known from the visual and written source material even before the beginning of the research that the 18th century building had been built on an earlier garden, dated also in the 18th century. Thus, when in a relatively deep ditch, a garden path and leaned on it, the remains of a tile-covered fence wall with plastered architecture have been found cut by the foundation of the later building, the identification was easy thanks to the sources. It is a good example for that it is worth assuming, searching for and exploring the remains

of the environment and garden of the former period under the building that expanded in the later periods.

Szabadkígyós, historic garden of Wenckheim Palace⁸ (Pic. 7)

The on-site exploration of the park and the use of the image sources together led to the identification of some objects. In the park, the presumed location of the ruins of the so-called former dollhouse (with a small idyllic farmhouse character) could be identified in the shrubbery with the help of site drawings of the 1870's. Bricks and remnants of the former exterior plaster marked the location of the building. In the ditch, the walls and floors lying in their original place underneath the humus mixed with debris could be discovered, so the whole structure could be excavated in a way that in situ details were not further destroyed.

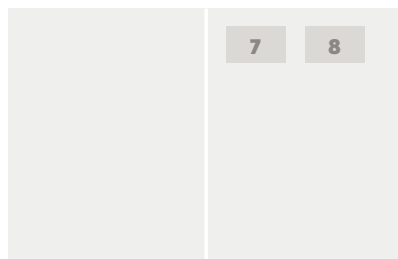
The shoreline of the allegedly larger lake, indicated on the cadastral map of the garden, was referred to by the slope observed in the slightly shrubby area. In a long trench drawn perpendicularly to this slope, the line of rocks of the former shore was revealed, indicating that the lake once was indeed larger.

We also studied the track of the former paths, some of which could be traced under a thin layer of humus, so we did not need to cut their structures with too deep ditches. In small ditches, we excavated the foundations of both the built stairs and the pool of

6 Erdélyi Erika–Koppány András: *A körmenyi Batthyány kastély narancsházának kutatása (Research of the Orangerie of the Batthyány Castle, Körmend)*. In.: *A Batthyányak évszázadai (Centuries of the Batthyány Family)*. Körmend–Szombathely, 2006.

7 *Building archaeology of the gallery and research under its floor levels were led by András Koppány and Miklós Rácz archaeologists, experts in monument conservation in 2013.*

8 *The scientific documentation of the history of the garden was made by Ágnes Bechtold and Zita Németh landscape architects (NÖF Nonprofit Ltd.), the on-site research was led by Ágnes Bechtold landscape architect, Zsófia Nádai and Dóra Hegyi archaeologists (Budavári Nonprofit Ltd.) and András Koppány archaeologist and expert in monument conservation (MÉM-MDK).*

7. kép/pict.: Szabadkígyós, a babaház maradványa / Szabadkígyós, remains of the dollhouse

8. kép/pict.: Doba, kastélykert, kiépített tószél / Doba, built shoreline in the garden

épített lépcsők és a *pleasure ground* szökőkútmedencéjének alapozására, hogy épített struktúrájukat megismerhessük.

Doba-somlói Erdődy-kastélypark történeti kertje⁹ (8.kép)

E kastélyparkban az utak építettségük miatt említésre méltó példák. Vaskos, fehér kőzúzalékos, bakhátas kialakításuk jól beazonosíthatóvá tette nyomvonalukat. Az utak fölött képződött vékony humuszréteg eltakarta ugyan felszínüket, ám néhány átvágással hozzátőlegetes vonaluk éppen anyagjuk sajátossága miatt jól meghatározható volt. A kivitelezés során, az új rétegrend kialakításakor a roncsolt eredeti útfelszín síkban való bontásakor pontosan kirajzolódott szőlőnek vonala, amely így egyben az újonnan kitűzött útnyomvonal széle is lehetett. E munka során kiemelten fontos volt a kert történetét ismerő és a régészeti módszerrel tisztában levő kutató jelenléte.¹⁰

A kertben álló ún. portásházi-tó – a kastélyépülettől nyugatra – tisztítása során kirajzolódott partjának téglafala. A meglepően ép állapotban megmaradt támfal struktúrája arra hívja fel a figyelmet, hogy egy betemetett tó lokalizálásakor, vonalának feltárásakor érdemes épített partszerkezetre számítani.

Nagycenk, Széchenyi-kastély történeti kertje¹¹ (9. fotó)

A kastélyt övező történeti kert kutatásának előkészítése során a képi forrásanyagból és a műszeres mérésből sok részlet ismertté vált. Így lehetett régészeti

módszerrel kutatni az épületegyüttes homlokzata előtt, a kertben álló egykori, kis méretű építmény romjait, vagy a parkot határoló, az egykori patakparton álló *Lusthaus* maradványait. Ez utóbbinál nehézséget jelentett, hogy az épület elbontásakor, a 19. század során igen alaposan jártak el, s így a maradványok pontos formájának meghatározása alapos és részletes régészeti megfigyelést igényelt; végső soron csak a helyet lehetett igazolni, a pontos alaprajzi formát nem.

A kertben csupán a képi forrásanyag alapján volt ismert az egykori barokk kert helye. Így annak középvonalában hosszanti árkot bontottunk, hogy tájékozódjunk a történeti kertszerkezet maradványairól. Az árokban egy nagy méretű szökőkútmedence téglalapozása került elő. A maradványokon fellelhető apró részletek alapján jól látható volt, hogy a téglaszerkezet csupán az alap, amin a faragott kő szökőkútmedence helyezkedhetett el. Remek példa e tájékozódó árkokra, mert a régészeti feltárás során olyan részletek is előkerülhetnek, amelyek nem ismertek a forrásanyagból.

A kertet övező patak felduzzasztásával kialakított tó partján téglalapozásával, nagy méretű kövekkel, „sziklák-kal” borított dombocskák állt, kutatása – akárcsak az említett szökőkútmaradványé – mintegy ötvözte a régészeti és falkutatási módszert, hiszen a rárakódott törmelék és földréteg eltávolítása után struktúrájának, rakásmódjának elemzésével értelmeztük kialakításának módját és helyreállításának lehetőségeit.¹²

9 A kerttörténeti dokumentációt itt is Alföldy Gábor okleveles tájépítész, kerttörténész készítette. A kastélypark történetéről és a helyreállítás teljes projektjéről részletes könyv készült: Alföldy Gábor: A doba-somlói Erdődy-kastélypark, Forster Központ, Budapest, 2015. A helyszíni kutatást 2011-ben Fülöp András régész, műemlékes szakértő, a munka folytatását 2012-ben Koppány András régész, műemlékes szakértő irányította.

10 A kivitelezés ezen szakaszát a helyszínen Alföldy Gábor okleveles tájépítész, kerttörténész, projektvezető (MÁG) irányításával végezte a kivitelező.

11 A Kerttörténeti Tudományos Dokumentációt Németh Zita és Bechtold Ágnes készítette, a helyszíni kertkutatást Bechtold Ágnes tájépítész (NÖF Nonprofit Kft.), Nádai Zsófia, Hegyi Dóra és Büth Mária régészek (Budavári Kft.) végezték, konzulens Koppány András régész, műemlékes szakértő.

12 A nagycenki kerttel kapcsolatban ld. még: Mohay Borbála: Adalékok Széchenyi Ferenc cenki kertjéhez. 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, 2018. 50.sz. p.2.

the fountain in the pleasure ground to learn about their built structure.

Doba-Somlói, historic garden of Erdődy Manor House⁹ (Pic. 8)

In this park, the paths are remarkable examples because of their structure. Their stout white rubble and ridge-shaped design made their trails well identifiable. The thin layer of humus over the paths covered their surface, but due to the nature of their material, their approximate edges were still easy to be defined by excavating some ditches. When the damaged original path surface was being demolished during the construction works, the line of the original edges was precisely outlined, which therefore could also be the edge of the newly set path. The presence of a researcher who knew the history of the garden and was aware of the archaeological method was particularly important at this process.¹⁰

During the cleaning of the former lake at the gatehouse, west from the manor house, the brick wall of the shore unfolded. The structure of the retaining wall, which has remained in a surprisingly intact condition, draws attention to the fact that we should expect built structural elements when locating and exploring the shoreline of a buried lake.

Nagycenk, historic garden of Széchenyi Manor¹¹ (Pic. 9)

During the preparation of the on-site research of the historic garden, many

details became known by analyzing the image sources and results of the geophysical prospections. Thus, it was possible to excavate the ruins of a former small edifice in front of the facade of the building complex and the remains of the pavilion (*Lusthaus*) on the former river bank that bounded the park. In the latter case, a complicating factor was that the building was demolished very thoroughly in the 19th century, so defining the exact form of the remains required a detailed archaeological observation. Nevertheless, only the location could be verified, not the exact layout.

The location of the former Baroque garden was known only from the image sources. Thus, we opened a longitudinal ditch in its presumed midline to find out about the remains of the historic garden structure. In the ditch, the foundation of a large fountain made of brick was found. Based on the tiny details found on the remains, it was clearly visible that the brick structure was only a base on which the carved stone basin of the fountain may have been installed. This is a good example for that it is worth setting up ditches for orientation, as such details may turn up that has not been known from the sources.

On the shore of the lake, which was formed by damming the creek that surrounded the garden, a hill with brick-based large stones was unfolded, the research of which – like the remains of the fountain – combined archaeological and building archaeological

9 The scientific documentation of the history of the garden was written by Gábor Alföldy landscape architect, a garden historian. A detailed book of the history of the garden and of the whole reconstruction project was published: Alföldy Gábor: A doba-somlói Erdődy-kastélypark (The Park of the Erdődy Manor, Doba-Somlói). Budapest: Forster Központ, 2015.; On-site research was led by András Fülöp archaeologist, an expert in monument conservation in 2011 and András Koppány archaeologist, an expert in monument conservation in 2012.

10 This part of the construction work was led by Gábor Alföldy landscape architect, garden historian, project manager (MÁG).

11 The scientific documentation of the history of the garden was made by Ágnes Bechtold and Zita Németh landscape architects (NÖF Nonprofit Ltd.), the on-site research was led by Ágnes Bechtold landscape architect, Zsófia Nádai, Dóra Hegyi and Mária Büth archaeologists (Budavári Nonprofit Ltd.) with András Koppány archaeologist and expert in monument conservation (MÉM-MDK) as consultant.

Benczúrfalva, Benczúr-kastély történeti kertje¹³ (10.kép)

A dombtetőn álló kúria épület körül kialakított kis méretű, 20. század eleji historizáló kertben jól kiépített, az országúttól a kúriaépületéig vezető, akár gépkocsival is használható utat és jóval egyszerűbb kialakítású sétautakat tártunk fel. Utóbbiakat a domboldalba vágva, lépcsőkkel tagolva alakították ki az épületet övező támfallal megtámasztott teraszról kiindulva. E terasz szélén két apró tornyocska helyezkedik el a támfalban illetve, mintegy kilátópontként. A kis méretű kő-tégla építmények építésmódját és architektúrájuk egykori részleteit falkutatással vizsgáltuk.

Az utak felszínét régészeti módszerrel kutattuk, elsősorban a ráakódott vékony humuszréteg eltávolításával. A felvezető út kőből kialakított, bakhátas szerkezetét betonfolyókák közé illesztették. Ahol e felmenő útba már az országúthoz közelebb, oldalirányú útszakasz kapcsolódott, a csapadékvizet a folyókából egy átereszen keresztül vezették tovább az utcátlakozás alatt.

A domboldal kerti útjainak építettsége csekély volt, elmosódott kavicszórás jelezte felszínüket. A szintkülönbségeket áthidaló lépcsőket igen egyszerű kőszerkezetek alkották.

Benczúrfalva jó példa arra, hogy egy viszonylag egyszerű módszerekkel kialakított, kis méretű kertben is érdekes helyszíni kutatást végezni, hogy annak eredménye finomíthassa, formálhassa a kertépítészeti rekonstrukciót.

ÖSSZEGRZÉS

A gyarapodó számú kutatások egyedi tapasztalatai lehetővé teszik, hogy egyre pontosabban „szabhassuk” az adott történeti kertre a kutatást. A különféle szakterületek kutatói által végzett többféle módszerből összeötvözhető gyakorlat biztosíthatja, hogy a kert anyagi valóságában megmaradt részleteinek megismerése, feltárulása és a képi és írott forrásanyag alapján a kerttörténet – az építés, átépítés, pusztulás folyamata – felvázolható, leírható legyen.

A kerttörténet pedig alapja, kiindulási pontja lehet a tervezésnek, hogy végül felhasználva a régiről megszerzett ismereteket, arra reflektáló újat hozzon létre. ☉

¹³ A helyszíni kutatást Németh Zita és Klagyivik Mária tájépítésmérnökök (NÖF Nonprofit Kft.) és Koppány András régész, műemlékes szakértő irányították.

9. kép/pict.:
Nagycenk, klastélypark, szökőkút maradványa / Nagycenk, remains of a fountain in the park

10. kép/pict.:
Benczúrfalva, kerti lépcső maradványa / Remains of a staircase in the garden in Benczúrfalva

methods, as we interpreted its layout and the possibilities of restoration by analyzing its structure after removing the debris and humus from above.¹²

Benczúrfalva, historic garden of Benczúr Mansion¹³ (Pic. 10)

A well-built road leading from the highway to the mansion building, which could even be used by cars, and other, much more simple garden paths have been unfolded in the small garden built in the early 20th century around the mansion on the hilltop. The latter were cut into the hillside, intersected with stairs here and there, starting from a terrace supported by a retaining wall surrounding the building. At the edge of this terrace, there are two tiny towers attached to the retaining wall as belvederes. We examined the construction of the small stone and brick structures and the details of their architectural history with building archaeological methods.

The surface of the road and paths was examined by archeological methods, primarily by removing the thin layer of humus from above. The ridge-shaped stone structure of the road was laid between concrete drainage channels. At a junction near the highway, the rainwater was led from the channel through a culvert under the junction of roads.

The structure of the garden paths on the hillside was very weak, only the scattered gravel indicated their surface. The stairs bridging the height differences were very simple stone structures.

Benczúrfalva is a good example of the fact that it is worth doing on-site research in a relatively simple small garden as well because its results can refine and give additional details for the reconstruction of the garden.

SUMMARY

The unique experiences of the growing number of researches make it possible to specify research more and more accurately to the particular historic garden. The research practice combined from a variety of methods, carried out by researchers from different disciplines, can ensure that the history of the garden – processes of construction, transformation and destruction – can be described, based on the exploration of remained garden details and on the written and image sources.

The history of the garden, furthermore, is the basis, the starting point of preserving our garden heritage, of conservation and reconstruction plans that reflect on the knowledge gained from the old possibly with authentic restorations. ☉

¹² See the publication of Borbála Mohay: Supplements to current research on the garden of Ferenc Széchenyi at Cenk 4D Journal of Landscape Architecture and Garden Art, 2018. 50.sz. p.2.

¹³ On-site research was led by Zita Németh, Mária Klagyivik landscape architects (NÖF Nonprofit Ltd.) and András Koppány archaeologist, expert in monument conservation.

A BUDAPESTI BATTHYÁNY TÉR BATTHYÁNY-SZOBRÁRÓL¹

THE STATUE OF BATTHYÁNY IN BUDAPEST¹

SZERŐ/ BY:
KÖRMENDY IMRE

DOI:
10.3624/2019/52/3

ELŐLJÁRÓBAN

A városok legfontosabb részei a közterületek: terek, utcák, parkok. Ezek biztosítják az egyes ingatlanok megközelítését, a közlekedést, az emberek találkozását, közös cselekvéseit (ünnepeit, társadalmi megmozdulásait) és a regenerálódást (ebben kiemelkedő szerepe van a parkoknak, kerteknek, tereknek, vízpartoknak). Szerepük azonban még ennél is gazdagabb: rengeteg információt hordoznak, nyújtanak; a város emlékezetének is letéteményesei - hiszen az épületek cserélődhetnek, a funkciók változhatnak, de az utak, utcák, terek eléggé állandók.

Jelentőségüket jól fejezik ki Szerb Antal sorai: „*Én a várossal akarom Önt megismertetni, azt hiszem, a házak az igazán lényegesek. De talán nem is a házak: az utcák egymásra hajló erotikája, melyben néha erő fejeződik ki és olykor grácia, ...*”.²

„Mi a jó város?” – teszi fel a kérdést Illyés Gyula Svédországban járva. Ő ezt a választ találta erre: „*Ahol az utcán is oly otthonias vagyok, mint a lakásomban. ... Azt hittem, farsangi és egyéb utcai felvonulásaik, örömmünnepeik azért van csak a déli népeknek, mert azok amúgy is az utcán élnek. Nem; nem az éghaj-*

lat az előfeltétel, hanem az otthoniasság, az együttélésnek ez a családiassága.”³

A közterületek közül is kiemelkednek a terek: tágasságuk, helyzetük megállásra készítetik az embert s maradásra – ha alkalmasak arra.⁴ Egyes terek különös jelentőségre tesznek szert. Pesten a Hősök tere az egész nemzet számára szimbolikus jelentőséggel bír: „szent hely”. Ugyanígy kiemelkedő jelentőséggel bírnak a városok főterei, a templomok, a városházák és más, jelentős középületek előtti terek, a piacterek, ... Egyes városok jelképeivé váltak főterei, pl. Sienában a Piazza del Campo, a lóversenyek helyszíne, Firenzében kiváltképp a Piazza della Signoria, a Városháza tere.

Az emberek és a társadalom életének szerves része a művészet. Azokban az évszázadokban, amikor az Egyház volt az egyik legfontosabb megrendelő, és társadalomszervező ereje is óriási volt, az emberek a legjobb művészek alkotásain nevelkedtek, ízlésük e műveken csiszolódott – fejt ki Borsos Miklós egy írásában.⁵ S hozzáteszi: A reneszánsztól, s kiváltképp a barokktól ez alapvetően megváltozott. Megítélésem szerint ma a köztéri műalkotások, elsősorban a szobrok azok, amelyekhez mindenki egyaránt „hozzáférhet”, belépő és engedély nélkül szemlélhetők, ízlésünket – kultúrán-

¹ Szobrász: Stremeny Géza, tájépitész: Török Péter, Kőfaragók: Fáskesti István és Iványi Csaba. A szobor a Kormány megrendelésére készült, hivatalosan a Batthyány-émlékére (születésének 200 éves fordulójára), 2007-re készült volna el, de végül 2008. április 15-én került sor az avatásra.

² Szerb Antal: Budapesti Kalauz Marslakók számára. Magvető Kft. Bp. 2005. Eredeti kiadás: Kolozsváry Sándor rajzaival, Nyomtatta: Löbl Dávid és Fia, Bp. 1935.

³ Illyés Gyula: Útirajzok – Svéd földön. In: Útirajzok, esszék, tanulmányok, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁴ Vö. Jan Gehl: Az élhető városok, TERC Kiadó, Bp. 2014

⁵ A gondolat Borsos Miklós: A toronyból – Tanulmányok, vallomások c. könyvből származik. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

kat alakítják. Ez nagy felelősséget ró az alkotókra és a megrendelőkre egyaránt.

Egy-egy példán még jobban megérthetjük, hogy egy tér és egy-egy szobor mit üzenhet nekünk. S azt is, hogy milyen felelősség egy köztéri szobrot állítani.

A TÉRRŐL

A térnek, amelynek Buda töröktől való visszafoglalása óta igen változatos a használata, gazdag a története (a császári hadsereg állomáshelye, raktárbázisa, piactér a Felső-Víziváros lakói részére, rajta kicsi kápolna; majd köztér és tömegközlekedési csomópont), körülötte történelmi épületek, műemlékek sora a barokktól a XIX. század végéig.⁶ Magának a térnek a története is jól példázza, hogy milyen jelentősége van egy város számára a térnek. A török hódoltság előtti időkben a ferences kolostor kertje terül el itt: ennek alapján igényelte vissza a rend a területet Buda visszafoglalását (1686) követően.⁷ A téren a császári csapatok hadifelszerelés-raktára állt sokáig – ezért volt a Bomba tér elnevezés. A hely stratégiai szempontból kiváló, mivel a Duna íve miatt mind észak, mind dél felé hosszban belátható a folyó.⁸ Végül a város

szerezte meg a területet, s vásárokat rendeztek rajta (Felső-vásártér), majd kápolnákat építettek (hogy a letelepült katonákat lelkiileg „neveljék”, szelídítsék).

A teret 1939-től Kölcsey szobra díszítette. A szobor eredetileg Nagykároly városának megrendelésére készült, közadakozásból készült a Millenniumra. 1894-ben avatták fel.⁹ Miután az elpusztult, készült el egy másolat, változat Budapesten.¹⁰ A tér jelentős része – éppen a közepe – évtizedekig felvonulási terület volt, mert 1952-től 1972-ig a metró építését szolgálta. A Metró megnyitása óta a tér autóbusz-végállomássá vált, közlekedési csomópont jellegűt öltött, ennek keretében került mai helyére a szobor. Sok terv készült már a tér tehermentesítésére, de ezek egyelőre csak részleges eredményt hoztak; egy radikális megoldás még nagyon várat magára.

A SZOBORRÓL

A mártír miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos szobra a plébánia épülete előtt áll, nagy vadgesztenyefák között, félkörben kőpad veszi körül.¹¹ A szálegyenesen, összeszedetten álló karcsú férfialak egy posztamensül szolgáló hajóorrn áll. Egyik kezében kiterített papírtekerceset

⁶ Körmendy Klára: A budai Batthyány tér és a Szent Anna-templom. Kézirat. Zakariás G. Sándor: A budai Batthyány tér. Képzőművészeti Alap K. Bp. 1958.

⁷ II. József feloszlatta a legtöbb szerzetesrendet, s a Batthyány tértől északra álló templomot és rendházat az osztrák alapítású Erzsébet-apácáknak adta, a ferenceseket áttelepítette a Margit körúton álló, korábbi Ágoston-rendi kolostorba.

⁸ A török kiűzését követően komoly erődítési munkálatok folynak Komáromban 1827 és 1839 között (Bécs, a császárváros védelmében), mert tartottak az Oszmán Birodalom újbóli támadásától.

⁹ Nagykárolyban egy dombszerű emelvényen állt a szobor, s így nem magába roskadva ábrázolta a költőt, hanem úgy, mint aki az előtte álló ember szemébe néz. Forrás: www.kozterkep.hu és www.nagykarolyvarosa.ro

¹⁰ 1939-ben, a változat készítésekor a szobrász, Kallós Ede (1866-1950) már 73 éves volt, ezért említik, hogy a budapesti „változat” az eredeti öntőforma alapján készült, s azon nem az idős mester végezte a végső finomításokat.

¹¹ A történelem során többféle térszervezéssel és szobor-, kütelhelyezéssel találkozhatunk. Nem ritka, hogy a szobrok, kutak a tér szélén állnak. Ilyen például Siena főtere (egy kút áll a tér szegélyén), a firenzei Piazza della Signoria (ennek „közepén” áll I. Cosimo de’ Medici lovaszobra /1594/, de az igazán jelentős alkotások a tér széléhez közel állnak: Michelangelo Dávidja /1504/, Donatello Judit és Holofernese /1460/, a Neptun kút /1575/, Giambologna Szabin nők elrablása /1534/.

tart magasra, amelyen hitvallása, „credója” olvasható: törvény, igazság, jog. Az ismertetőik szerint azt ábrázolja, amikor Pozsonyból Bécsbe vitte – az uralkodóval jóváhagyatni, szentesíteni – az 1848. áprilisi törvényeket. A hihetetlenül karcsú hajótest eszünkbe juttatja azt a bizonytalan helyzetet, ami az uralkodó és a magyar polgári forradalom képviselői között egyeztetni akaró politikus számára adatott, továbbá a hajó részleges volta (csak az orr-rész áll ott) utal arra a szerepre, ami a szabadságharc leverése után érte utol a miniszterelnököt: utolsóként sem hagyta el a „süllyedő” hajót. Illyés Gyula az *Ebéd a kastélyban* c. regényében leírt – a rangját elvesztett helyi gróffal folytatott – beszélgetésben, történelmi eszmecserét folytatva a magyar arisztokrácia múltjáról és mulasztásairól, kifejti, hogy azért kapták a kiváltságokat, hogy ha kell, vállalják az ezzel járó következményeket is. E szerint Batthyány nem volt hős, de elmondhatjuk, hogy többekkel szemben, ő nem menekült el sorsa elől.¹² Abban bízott, hogy a jog, a törvény és az igazság útján járva rendezheti a nemzet és az ország sorsát, és elkerülhető a fegyveres konfliktus.

Az egyszerű szobor üzenete még összetettebb: a hajóorrot a Batthyány család címerállata ékesíti, a fiait saját vérével tápláló pelikán. A hajóorr díszítése ősi szokás, elég itt a Kr. előtti 2. századból származó samothrakéi Nikére utalni, a csodálatos görög szoborra.¹³ Jelen esetben a pelikán egészen apró, hiszen nem „ő” és nem is a hajó a főszereplő, hanem a rajta álló alak. De hiányozna, ha nem lenne ott. A fiait saját vérével tápláló pelikán a XII. század óta jelentős Krisztus-szimbólum is. A család címerállat-választása talán erre is utal. Minden esetre a mártírhálalt halt miniszterelnök vére ontása nem volt hiábavaló: emlékeztetett és erőt adott a függetlenségért küzdő utódoknak.

A posztamens két oldalán, közel a hajóorrhoz két kör alakú véset gaz-

dagítja tovább a látványt és az üzenetet: egyik oldalon a családi címer, a már ismert jelenettel és körüle a jelmondat: *Fidelitate et Fortitudine* – azaz Hűséggel és Erősséggel. A másik oldalon a miniszterelnöki pecsét rajzolata idézi fel az első felelős magyar kormányt, annak vezetőjét.

Az alak jobb keze a háta mögött van (lazán behajlított ujjakkal), s ez a kéztartás még jobban összeszedetté, ünnepléssé teszi a testtartást. Bal oldalán kard, erről és magáról a szoborról így vall az alkotó, Stremeny Géza szobrászművész: *„Batthyány Lajos a törvény embere volt, mindent megtett azért, hogy közvetítsen a forradalmi nemzet és az uralkodó között. Ennek jelképeként is fel fogható a hajó, amelyen áll. De a kardnak is ott a helye az oldalán, mégis csak ő volt, aki felállította a honvédséget, hogy megfékezze az udvar parancsára Pest felé nyomuló Jellasics horvát bánt.”*

„A legnehezebb feladat az volt, hogy a kortárs művészet formanyelvét alkalmazó alkotás híven adja vissza a XIX. századi hőst. Ráadásul nem lehetett figyelmen kívül hagyni a köztéren a szoborral naponta találkozó emberek ízlésvilágát sem.”¹⁴

Ebben a hármass elvárásrendszerben kellett megtalálnia a kényes egyensúlyt az alkotóknak, ami – véleményem szerint – kiválóan sikerült.

Néhány apró jel, ami árulkodik a korszellemről: A felöltőn a süjtás/paszomány stilizált, de a felület rücskösségével és elrendezésével híven visszaadja annak jellegét. A csizma szárának felső éle nem rajzolódik ki – egybefolyik a nadrággal. Mindkét elem ábrázolásának régebbi és új módja jól tanulmányozható a tér másik oldalán lévő Kölcsey-szoborral összevetve. Ma nem a kor ruházatát, viseletét akarjuk bemutatni, nem annak akarunk emléket állítani, hanem a felelősséget felvállaló, a nemzetért életét áldozó embernek. S minden apró részlet, ami lekötné figyelmünket, könnyen elterelhetné a figyelmet a lényegről.

12 Illyés Gyula: *Ebéd a kastélyban*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

13 Borsos Miklós: *A toronyból – tanulmányok és vallomások*, Szépirodalmi, Budapest, 1979. A könyvben csodálatos elemzését olvashatjuk a szobornak.

14 www.nol.hu/archivum/archiv-469336-271933

Az államférfi távolba tekint, szeme mintha a jövőt fürkészné. Első pillanatra talán meghökkentő, de szakállának rajzolata, megjelenése és a fiait tápláló pelikán begyének csőrrel szagotolt tollazata hasonló. Ez (is) kapcsolatot teremt a részletgazdag bronzalak és a fantasztikus simaságú posztamens, azaz a hajótest között.

A SZOBOR ELHELYEZÉSE ÉS KÖRNYEZETE

A szobrot övező, annak hátteret is képező kőpad és a térburkolatban fekvő kőkör a barokk korban, a templommal egy időben is készülhetett volna (talán a tökéletes simaságú gépi csiszoláson és a kőfelületen kívül – amelyet nem patinásított még az idő); egyedül a körtől kiforduló két „szárny” befejeződése, kvázi félbemaradása a „kortárs” megoldás.

A szobor elhelyezése – az adott lehetőségek között – telitalálat. Sok szobrot állítanak olyan helyre, hogy körbe-

járható legyen. Ezt itt is meg lehet tenni, de egy embernek arca van, egy elülső oldala (ha szabad ezt a kifejezést használni), s azzal szembeállva nézhetünk a szemébe, hallhatjuk a hangját. A plébánia épülete biztos hátteret képez a szobornak, s arra a palánkra, falra is utal, ami előtt kivégezték az Újépület mögötti fapiacon. Még jobb lehet a környezete, ha sikerül a teret részben mentesíteni a gépkocsiforgalomtól, s ezáltal az előtte lévő térfelület kitágulhat, s a szobor mögött-mellett leülő nem a várakozó taxik és a buszok látványában lesz kénytelen gyönyörködni. Nagyvonalú térrendezés híján is megoldható lenne, hogy a taxik várakozási helyét megrövidítve a szobor előtt a leállósáv szélességével bővüljön a járda (s akkor a gépkocsik is eltűnnének a közvetlen látványból).

Az alkotás nem a plébániaépület (nem létező) tengelyében áll, hanem két koros vadgesztenye között középen. A háttérben a szobrot körülölelő – majdnem félkörnyi – kőpad kétoldalt kinyílik, majd ferdén befordulva ér véget.

1. kép:

A Batthyány-szobor a Felső-vízivárosi Plébánia épülete előtt. A posztamensen a család címerállata, a pelikán (FOTÓK: KÖRMENDYÉ ÉRDI MÁRIA)

2. kép:

A szobor illeszkedik a barokk környezethez. A „hajón” a családi címer és a jelmondat

A templom felőli végén ráfordul a plébánia és a templom kapuja felé: a padot a füves térséget szegélyező kő folytatja, ami a lépcsők mellett támfallá növekszik. A lépcső elegáns ívvel fordul a szobor környezetéhez. A különböző korban épült két rész – a templom előtti süllyesztett térrész és az alkotás környezete harmonikus egységet képez.

Török Péter, a szobor környezetének tervezője így vall az elhelyezésről: *„Nagyon fontos egy szobor környezete, kiemeli azt, mint pl. az Erzsébet hídról feltároló Szent Gellért szobrot a kolonnád, a kaszkád, a vízesés, a körötte és mögötte álló növényzet. Az egyszerű kör alakú kontúrrel céloz volt elválasztani – legalább jelzésszerűen – a szobor környezetét a taxiállomástól. A szobor elhelyezésével rendezhettük a plébánia előtti kis, rossz állapotú támfalat és bizonytalan lépcsőt is.”*¹⁵

BEFEJEZÉSÜL

Abból a szempontból is jó a két szobor elhelyezése – azon túl, hogy a teret használók felé fordulnak –, hogy a tér kinyílik a Dunára, a pesti oldalon álló Parlament épületére. Ez a tér fő látványiránya. Az Országgyűlés épületének nagysága miatt (96 méter magas, 268

méter hosszú) olyan, mintha a tér falát képeznék. Ezt a hatást erősítik az egyes részletek méretei is (pl. az emeletmagasság, az ablakok magassága). E meghatározó épület mellett jelentős a nagyméretű és díszes vásárcsarnok épülete is. Ezekhez képest a Szent Anna templom és plébánia, valamint a szemben álló Erzsébet-rend egykori apácakolostora visszafogott, egyszerű épületek, nyugodt térfalak; csak a templomtoronyok vonják magukra a figyelmet.

A tér két szemközti épülete előtt elhelyezett szobor több okból is kapcsolódik egymáshoz: Mindkettő ugyanazt a korszakot idézi. A költő – a szobra mögött álló háttér falon olvasható felszólításának – *„Messze jövőddel komolyan vess össze jelenkort,/ Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül.”* – Batthyány is eleget tett. Mindketten hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarság ajándékozhasson valami többet a népeknek: magasabb kultúrát, értékesebb, kifejezőbb nyelvet, illetőleg a szabadság iránti vágy olthatatlan tüzét, a nehéz feladat és a felelősség vállalásának példáját.

Látva szobraikat, feltehetjük magunknak a kérdést: Megfelelünk ezeknek a kihívásoknak? ©

3. kép: A szobor környezete. A félkör alakú ülőke és annak kő folytatása (a szegély), valamint a támfal és a nekifutó lépcső két külön téralakítás eredménye, ami egységet alkot

15 Telefonos interjú alapján írt sorok, amit a nyilatkozó elfogadott. (2019. szeptember 9.)

SUMMARY

THE STATUE OF BATTHYÁNY IN BUDAPEST

Víziváros (lit. Water City) is a time-honoured, evocative quarter of Buda between the Danube and Várhegy (Castle Hill). It is between two popular tourists' areas – the Várnegyed (Castle Quarter) and the downtown of Pest –, situated “in the shade”. Batthyány Square is one of the central squares of the district with its former Upper Market place, the parish church and the market-hall that was built at the very beginning of the 20th century. Its peaceful, urban open space state was broken by Kossuth Bridge that was built here after World War II (and stood between 1946-1956), then, the preparatory area of subway constructions occupied most of its territory (1952-1972). No sooner than opening it to the public it has become a bus terminal, an interchange station, and it is being used for the same purpose today, too. In the same time, here the open space is the oldest remaining Baroque square of Budapest that has a nice U-shape form and a profusely unfolding view to the Danube.

The prides of the square are the statue of Ferenc Kölcsey – the poet of the Hungarian national anthem – erected in 1939, and the commemorative plaque on the wall of the presbytery depicting Jesuit priest and poet

Ferenc Faludi (1704-1779) – sculptured by László Szomor. Eponym of the square, Lajos Batthyány – prime minister of the government of the Hungarian Revolution of 1848-1849 – did not have a sculpture until 2008.

Batthyány, the leader of the first independent Hungarian government was executed. He was buried in secret at night, and not even his name was engraved into his tomb, only his monogram. In Budapest, on site of his execution a sanctuary lamp has been shining in honour of his memory since 1926. The memorial place was the scene of several street demonstrations in 1941, 1943, 1979 and 1988. His personality was subject to ambivalent judgement in the years of the socialism, because although he was connected to the revolution, he came from an aristocratic family. However, he was the symbol of independence and freedom during the Soviet occupation. These reasons all went a long way to delay the erection of his statue by 150 years. The dedication of the piece happened in a delicate situation of domestic politics, virtually it was carried out secretly.

The work of art, its environment and placement are special due to different aspects. During the EU development period of 2007-2014 numerous public spaces underwent renewals, but most of them were excessive developments

amassing fountains and other public artworks, including plenty of decorative paving. On the other hand, this particular statue is a fresh exception: moderate, inconspicuous, realising what is just necessary. During the recent years, a certain “past reconstruction” process has been carried out at a number of locations, that included ill-considered “space penetrations”, and also a great number of statues came into existence that might have been created centuries ago. Society is divided from an artistic aspect, too. Géza Stremeny's Batthyány statue is a contemporary work of art, that fits into the historical environment in a sensitive way but in the same time it pays attention to the taste of the public as well. By placing the statue and shaping its environment, landscape architect Péter Török created a work of abiding value and temperance.

We cherish the hope that their example becomes exemplary for a greater number of people. ©

VIGALMI NEGYEDBŐL PARKRENDSZER FROM BOHEMIAN QUARTER TO PARK SYSTEM

SZERZŐ/BY: KARDOS BÁLINT FERENC,
SCHILD BEÁTA DOROTTYA

DOI:
10.3624/2019/52/4

ABSZTRAKT

A Tabán sorsa immár több mint egy évszázada mozgatja meg a városvezetők és várostervezők fantáziáját. A többnyire grandiózus elképzelésekből a történelmi viharok közepette kevés dolog valósulhatott meg, s végül a kezdetben ideiglenesnek gondolt parkosítás maradt az egykor sűrűn beépített terület végleges hasznosítása (1. kép).

Az elmúlt évek jelentős – de leginkább pontszerű – beruházásai, mint a Várkert Bazár újjászületése, a Rác fürdő felújítása vagy a gellérthegyi sikló építésének megkezdése, egyre inkább szükségessé teszik egy átfogó fejlesztési koncepció kidolgozását a Tabán területére. Az átfogó jelző egyrészt területileg nagyobb, a pontszerű projektek egymással való kapcsolatának és szinergiájának vizsgálatát kell, hogy jelentse, másrészt pedig a célközönséget tekintve is átfogó, spektrális jellegűnek kellene lennie. A terület sajátosságaiból adódóan szükséges figyelembe venni mind a helyi lakosság, mind a turizmus igényeit.

Jelen tanulmány a Tabán múltját, jelenét és a területtel kapcsolatos fontos elképzeléseket kívánja bemutatni, és ezek alapján átfogó fejlesztési irányt megfogalmazni. A legfőbb kérdés tehát, hogyan lett ebből a régtől fogva lakott területből¹ a mai, közlekedési területekkel felszabdalt parkrendszer, mi a jelentősége és értéke a Tabánnak és mi lehet a jövője?

BEVEZETÉS

Napjainkban a Tabán elsősorban a Gellért-hegy és a Várhegy között húzódó parkosított területet jelenti, azonban ez nem mindig volt így. A múlt század elején a Tabán² még Buda egyik sűrűn beépült, kacskaringós utcavezetésű városrésze volt, mely magában foglalta a Gellért-hegy északi lejtőit és a Nap-hegy déli részét is.

„Valamikor itt házak álltak, Uram, de milyen házak! és a házak közt utcák kanyarogtak, de milyen utcák!

¹ Dr. Némethy Károly (szerk.): Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái 7. - Tanulmányok Budapest múltjából IV., Budapest Székesfőváros kiadása, 1936. 20-21. o.

² A Tabán török eredetű név: a török szó eredeti alakja a *Débágháne/Tabakhane*, ami előbb *Tabahonra* rövidült, majd *Tabánra*. Eredetileg tímárok, cserzővargák lakta telepet jelentett. (Magyar Néprajzi Lexikon)

ABSTRACT

For more than a century now, Tabán's fate has driven the imagination of city leaders and city planners. Out of the grandiose ideas, due to the storms of history, only a few things could have happened, but at last, the landscaping that was originally designed to be temporary was the final use of the once densely built-up area (Picture 1).

Major – but mostly point like – investments in recent years, such as the revival of the Várkert Bazár (Castle Garden Bazaar), the renovation of the Rác fürdő (Rác Bath) or the construction of the Gellért-hegy (Gellért Hill) funicular, increasingly require the preparation of a comprehensive development concept in the area of Tabán. The comprehensive development on the one hand, should contain a territorially larger analysis of the relationship and synergy between point projects; on the other hand, it should be comprehensive in terms of the target audience.

Due to the specificities of the area, it is necessary to consider the needs of both the local population and tourism.

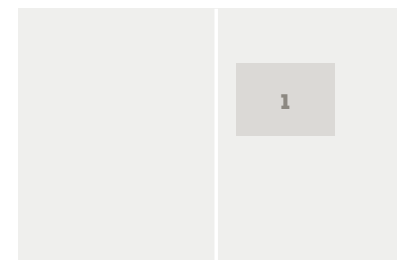
This study aims to present Tabán's past, present and important ideas about Tabán to provide a basis for a comprehensive approach for future developments. The main question, therefore, is how this long-time populated area¹ became the today known park system, what is the significance and the value of Tabán and what is its future?

INTRODUCTION

Nowadays, Tabán means the landscaped area between the Gellért-hegy (Gellért Hill) and the Várhegy (Castle Hill), but this was not always the case: At the beginning of the last century, Tabán² was one of the densely-built street-guided towns of Buda that included the northern slopes of Gellért-hegy (Gellért Hill) and the southern part of Naphegy (Sun Hill).

¹ Dr. Némethy Károly (szerk.): Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái 7. - Tanulmányok Budapest múltjából IV. (History Monographs of Budapest Capital City 7. - Studies from the Past of Budapest IV.), Budapest Székesfőváros kiadása, 1936. 20-21. o.

² Tabán is a Turkish origin word: its original form is *Débágháne/Tabakhane*, which first shortened to *Tabahonra*, then *Tabánra*. Originally it was a colony inhabited by tanners. (Magyar Néprajzi Lexikon)

1. kép/pict.:
A Tabán és a budai
zöldhálózat / The
Tabán and the Buda
Green Network
(FOTÓ: COMBOS
MÁRK)

A házak földszintesek voltak, és a közepükön a szederfa mellett mosóteknő állt. Leve hivogatólag csorgott végig az utca közepén, mély csatornákat vájva a szabálytalan macskafejek közt. Minden második ház nagyhírű régi vendéglő volt, sramlizenével. Itt állt, kérem, a Mélypince, a Poldi bácsié, ötszázéves pinceboltozatával, ahol egykor török urak örömtanyát tartottak fenn, közköltsegen.” / Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára: Tabán., Nyugat folyóirat, 1935. 2. szám/

A TABÁN VIRÁGKORA

A terület természeti adottságai – védett völgy, napsütötte domboldalak, hévízforrások – már az őskor óta lakottá tették a vidéket. A honfoglalás után fontos átkelőhelyként működött, és számos névvel illették (Kis-pest, Alhévíz, Szent Gellért falva). A török hódoltság sem vetett véget a terület fejlődésének, a hódítók fürdőket építettek a forrásokra, és nagyjából zavartalanul folyt tovább a szőlőművelés is. A török kiűzése után az elnéptelenedett területre szerbeket telepítettek, akik saját építészeti hagyományukkal kialakították az egykori Tabán jellegzetes, zegzugos beépítési rendszerét. A városrész lakói többnyire a Gellért-hegy lejtőinek adottságait kihasználva szőlőtermesztéssel és borászattal foglalkoztak.

A terület fekvése gazdasági szempontból is rendkívül kedvező volt, mivel déli irányból itt volt az első budai hajóállomás, valamint a kelet-nyugati szárazföldi kereskedelmi útvonalak is itt találkoztak. A Tabánon haladtak keresztül a pesti vásárookra igyekvő kereskedők, iparosok és a portékák

iránt érdeklődők, így a helyieknek jó kereseti forrást jelentett a vendéglátóhelyek és kocsmák üzemeltetése.³

KATASZTRÓFÁK ÉS SZLÖMÖSÖDÉS

A Tabán fokozatos pusztulásához, lebontásához, majd parkosításához számos katasztrófa és a terület problémáira adott, többnyire átgondolatlan városvezetési válaszok is hozzájárultak. A különböző természeti csapások után a terület mindig hamar újjáépült, ami az átkelőhelyi és kereskedelmi csomóponti szerepnek köszönhető. Amikor 1810-ben a Tabán nagy része leégett egy hatalmas tűzvészben, országos gyűjtőakciók segítségével, pár hónap alatt épült újjá a meglévő szerkezet szerint.⁴ A Lánchíd és az Alagút 1840–1857 közötti kiépülésével a Tabán azonban elvesztette helyzeti energiáit, központi szerepe egy csapásra megszűnt, s megindult a terület szlömösödése.

A Várhegy és a Tabán között folyó patak, a Nagykovácsi-medencében eredő, szeszélyes vízjárású Ördög-árok hatalmas károkat tudott okozni, s az árvíz után rendre járványok is pusztítottak. A 19. század második felére a patak beboltozása mellett döntöttek, részben rendezetlen, meredek partjai miatt, részben a szennyvízelvezetés érdekében. A munkálatokat a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kezdte meg 1873-ban. Az alsó szakasz lefedésével hamar el is készültek, a beboltozott szakaszra pedig rátelepült a város. 1875 júniusában hatalmas eső zúdult Budára, és az Ördög-árok vize úgy megduzzadt, hogy a már beboltozott szakaszt valósággal szétrobbantotta, a rajta álló lakóépületekkel és utakkal együtt.⁵ A károk helyreál-

³ Saly Noémi: A Tabán tündöklése és bukása, Mindenki Akadémiája, MTVA, 2018; <https://www.youtube.com/watch?v=nYsBYuMIU>

⁴ Fazekas Csaba: A tabáni tűzvész, História folyóirat, 1994/2. szám, 34-35. o.

⁵ Lestyán Sándor: Pest-budai regélő, Officina Kiadó, 1940. 239-239. o., Vasárnapi Újság, 22. évfolyam, 27. szám, 1875. július 4., Budapest, 3-6. o.

“Some time there were houses here, sir, but what kind of houses! And the streets were bending between the houses, but what streets! The houses were one-storied, and in the middle of their courtyard, there was a washtub next to the blackberry tree. The water waved his way in the middle of the street, drilling deep channels between the cobblestones. Every second house was a famous old inn with folk music. Mr. Poldi’s Deep Cellar stood here, with his five-hundred-year-old cellar vault, where once Turkish chiefs held maids, at public expense.” /Antal Szerb: Budapest Guide for Martians: Tabán, Nyugat, 1935. No. 2/

THE GOLDEN AGE OF TABÁN

The natural features of the area – a protected valley, sunny hillside, and thermal springs – have made the area inhabited since the prehistoric times. After the Hungarian conquest, it served as an important crossing point and was called several names (Kis-Pest, Alhévíz, and St. Gellért Village). The Turkish occupation did not end the development of the area, the conquerors built baths on the springs, and the viticulture continued undisturbed. After the expulsion of the Turks, Serbs were settled to the depopulated area and with their own architectural style, they developed the typical zigzag installation of the former Tabán. The inhabitants of the district mostly used the capabilities of the slopes of the Gellért-hegy (Gellért Hill) to grow vineyards and wineries.

The location of the area was very advantageous economically as well, as it was the first ship station in Buda from the south, and also the East-West land trade routes met here.

Merchants, craftsmen, and porters went through Tabán seeking to enter the Pest fairs, so the locals also had a good source of income for the operation of restaurants and pubs.³

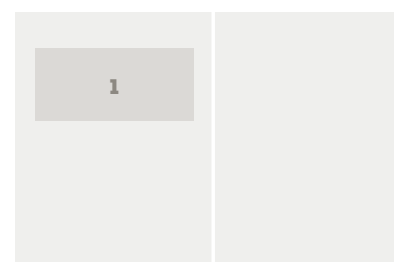
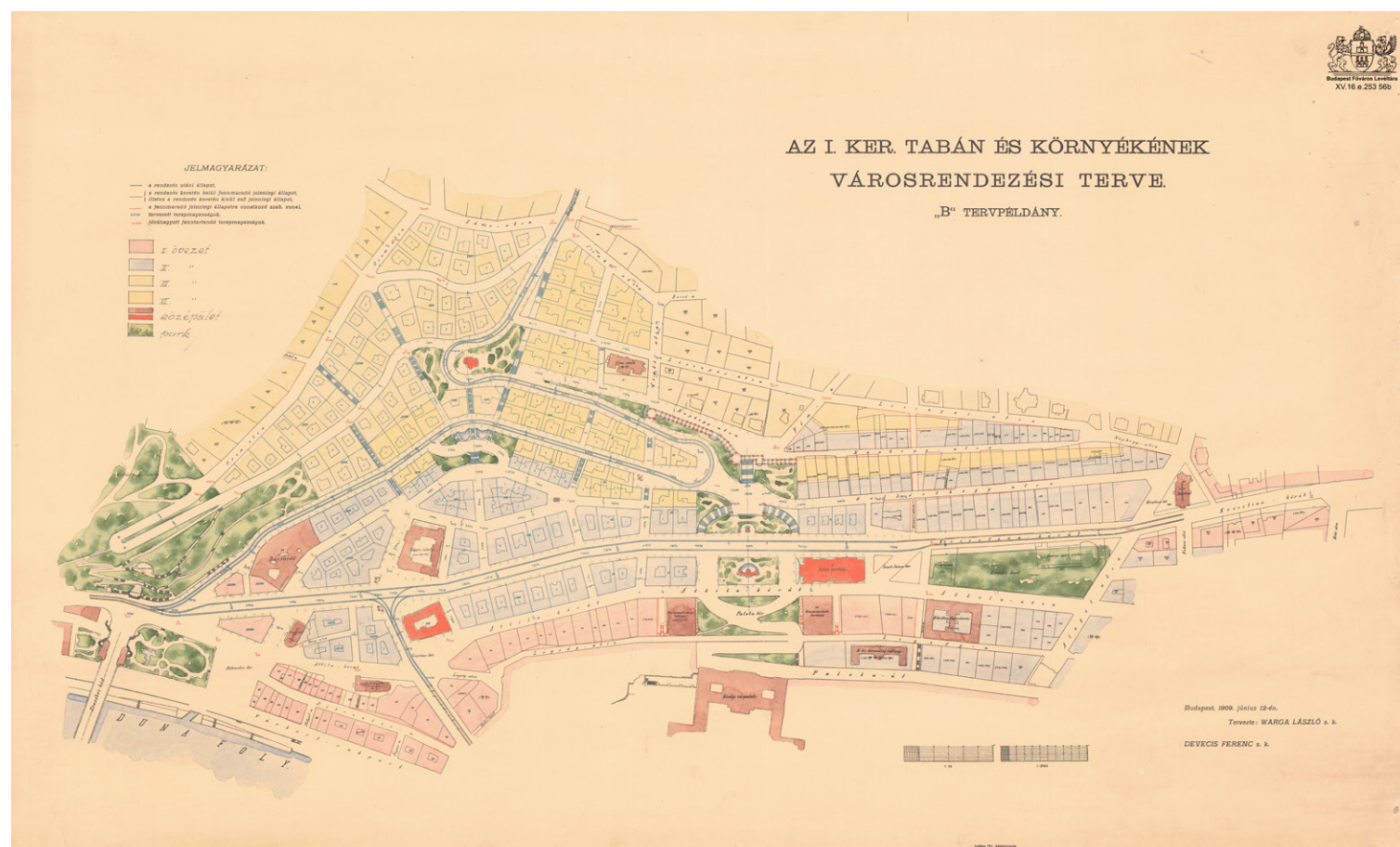
DISASTERS AND SLUMMING

The gradual destruction, demolition, and landscaping of Tabán have also been heavily contributed to a number of disaster-stricken city management decisions. After various natural disasters, the area was always rebuilt quickly, thanks to the crossing and commercial junction. When most of the Tabán burned down in a huge fire in 1810, it was rebuilt in a few months according to the existing structure, with the help of nationwide collections.⁴ However, with the development of the Lánchíd (Chain Bridge) and the Tunnel between 1840 and 1857, Tabán lost its energies, and its central role fell in one swoop, and the slump of the area began.

The creek between Várhegy (Castle Hill) and Tabán that surfaces in the Nagykovácsi-medence (Nagykovácsi Basin), the capricious Ördög-árok (Devil’s Ditch) could cause enormous damage, also after the floods, epidemics spread in the area. By the second half of the 19th century, the vaulting of the stream was decided partly because of its uneven, steep shores, and partly to use the channel as sewage. The works were started by the Budapest Public Works Council in 1873. The covering of the lower section finished soon, so the city could expand over the stream. In June 1875, a huge rain fell on Buda, causing the water of the Ördög-árok (Devil’s Ditch) to swell so much that

³ Saly Noémi: A Tabán tündöklése és bukása (The rise and fall of Tabán), Mindenki Akadémiája, MTVA, 2018; <https://www.youtube.com/watch?v=nYsBYuMIU>

⁴ Fazekas Csaba: A tabáni tűzvész (The Tabán Fire), História folyóirat, 1994/2. szám, 34-35. o.

1. ábra/fig.: Warg László 1909-es rendezési koncepciója a Tabán teljes területére. A terv az épületekre helyezi a hangsúlyt, a zöldterületek a háttérbe szorulnak / László Warg's 1909 arrangement concept for the entire area of Tabán. The plan focuses on buildings, green areas are pushed into the background

lítása után folytatódott az árok befedése. 1878-ra a Városmajor és a Duna közti szakasz teljes egészében el is készült. A beboltozott szakasz felett kiépült a Krisztina körút elődje, az Árok utca.⁶ A városrész sorsát végül az 1880-as években a filoxeravész pecsételte meg. Az ott lakók megélhetését jelentő szőlők elpusztultak; a lakosság egy része elvándorolt, a városrész pedig még jobban elszegényedett, s a közterületek állaga is folyamatosan romlott. A Tabán a 19. század végére kétes hírű művész és mulatónegyedévé vált, szórakozóhelyekkel, bordélyházakkal, kocsmákkal.⁷ A városrész mélyrepülése a tabániak szempontjából a lehető legrosszabbkor történt, épp a budapesti városfejlődés diadalmas korszakában, mikor a Tabán földszintes, szegényes házai egyébként is szegényfoltot jelentettek a városvezetés számára. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának jegyzőkönyvei alapján járványügyi, közbiztonsági és esztétikai szempontból is tarthatatlan lett a Tabán akkori állapota.⁸

A TABÁN RENDEZÉSI KÍSÉRLETEI
A kiegyezéstől az I. világháborúig Az 1870-es évekre a városvezetés felismerte, hogy a Tabán kialakult struktúráját szab a terület városias átalakulásának, ezért 1878-ban rendeletben határozták el először a Gellért-hegyen lévő barlanglakások és viskók felszámolását, majd a Tabán Duna-parti házsorának lebontását.⁹ A tabáni gyógyvizek fővárosi tulajdonba kerülése miatt a város számára is mindinkább fontossá vált a terület állapotának javítása, gazdaságosabb hasznosítása. 1885-ben törvényt hoztak,¹⁰ mely alapján a Lánchíd, a Margit híd és az Északi Vasúti híd bevételeit egy új híd építésére kell fordítani, ám annak helyéről évekig tartó vita kerekedett. Bár a Duna a Gellért-hegynél a legkeskenyebb, de a pesti oldalon a partszakasz végig be volt építve. Egy másik terv a Szabadság híd helyét preferálta, mely a fejlődő délbudai térség megközelíthetőségét javította volna. Végül 1893-ban döntés született mindkét híd megépítéséről.¹¹

6 Siklóssy László: *Hogyan épült Budapest? – A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története 1870-1930*, Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest 483-486. o.
7 Saly Noémi: *A Tabán tündöklése és bukása*, Mindenki Akadémiája, 2018; <https://www.youtube.com/watch?v=nYsBYuMlU>
8 Nagy Áron: *Városmegújulás a Tabánban - dolgozat*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.
9 Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 1878. július 24-25-26-án folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 455. A Gellérthegey, Tabán, Krisztinaváros szabályozása (171.o.)
10 1885. évi XXI. törvénycikk
11 Timár Benedek: *A Tabán és a Várkert Bazár – a történelmi városmag hiányzó láncszemei*. Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar Településépítészeti Tanszék, 2011.

it had blown up the already covered section with residential buildings on it, also the roads that were built collapsed, and many people lost their lives.⁵ After the damage was restored, the covering process continued. By 1878, the section between the Városmajor and the Danube was completed. The predecessor of Krisztina körút (Christina Boulevard), Árok utca (Árok Street), was built above the covered section.⁶ The fate of the district was permanently sealed by the Phylloxera epidemic in the 1880s when the vineyards of the inhabitants died completely; a large part of the population has emigrated, the area became even more impoverished, and the state of public spaces has continually deteriorated. By the end of the 19th century, Tabán became a dubious art and entertainment district with nightclubs, brothels, and pubs.⁷ The hedge-hopping of the district was at the worst time possible, during the triumphant era of urban development in Budapest, when the one-story, poorly built houses of Tabán had already been a shame in the eyes of the city management. According to the reports of the Budapest Public Works Council, the state of Tabán at that time was found to be untenable from epidemiological, public security and aesthetic point of view.⁸

PLANNING EXPERIMENTS OF TABÁN

From the Compromise until World War I.

By 1878, the city administration recognized that the evolved structure created a barrier for the transformation of the area, so in 1878 it was laid down in a decree to

demolish the cave houses and the shanties on the Gellért-hegy (Gellért Hill), then the houses on the bank of the Duna (Danube).⁹ Due to the fact that the Tabán medicinal waters became the property of the capital city, the improvement of the area and its more economical utilization became more important for the city. In 1885 a law was passed,¹⁰ on the basis of which the revenue of the Lánchíd (Chain Bridge), the Margit híd (Margaret Bridge) and the Északi Vasút híd (Northern Railway Bridge) had to be devoted to the construction of a new bridge, however, its exact location has been the subject of years of debate. Although the Duna (Danube) is the narrowest at the Gellért-hegy (Gellért Hill) – this is why a bridge was built several times during the history – but on the Pest side, the bank of the Duna (Danube) was bordered with houses. Another plan preferred the location of the Szabadság híd (Freedom Bridge), which would have improved the accessibility of the developing South Buda area. At last, in 1893, a decision was made to build both bridges.¹¹ Due to Tabán's tight, rugged street system, it was a problem to connect the planned bridge to the existing road network, and in the 1880s and 1890s, several plans were made to solve it. In 1895, the Metropolitan Public Works Council began to purchase the properties on the planned boulevard, and in 1903 the Erzsébet híd (Elizabeth Bridge) was finished. In 1907, the Attila út (Attila Road) was widened, completing the Budai körút (Buda Boulevard), and the bank of the Duna (Danube) became orderly. Despite the above results, there was no change in the inner parts of Tabán.¹² In 1908, a law was passed to build the Tabán's Castle-facing side worthy of the

5 Lestyán Sándor: *Pest-budai regélő (Pest-Buda tales)*, Officina Kiadó, 1940. 239-239. o., Vasárnapi Újság, 22. évfolyam, 27. szám, 1875. július 4., Budapest, 3-6. o.
6 Siklóssy László: *Hogyan épült Budapest? – A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története 1870-1930* (How Budapest was built? - The History of the Budapest Public Works Council 1870-1930), Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest 483-486. o.
7 Saly Noémi: *A Tabán tündöklése és bukása (The rise and fall of Tabán)*, Mindenki Akadémiája, 2018; <https://www.youtube.com/watch?v=nYsBYuMlU>
8 Nagy Áron: *Városmegújulás a Tabánban - dolgozat (Urban renewal in Tabán - a thesis)*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.
9 Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei (Minutes of the General Assembly of Budapest Capital Municipality), 1878. július 24-25-26-án folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 455. A Gellérthegey, Tabán, Krisztinaváros szabályozása (171.o.)
10 1885. évi XXI. törvénycikk (1885. évi XXI. Law Article)
11 Timár Benedek: *A Tabán és a Várkert Bazár – a történelmi városmag hiányzó láncszemei (The Tabán and the Castle Bazaar – the missing links in the historical city core)*. Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar, Településépítészeti Tanszék, 2011.
12 Nagy Áron: *Városmegújulás a Tabánban - dolgozat (Urban renewal in Tabán - a thesis)*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.; Dr. Halász Árpád: *Budapest húsz éve 1920-1939 (Twenty years of Budapest 1920-1939)*. A Wolff Károly Emlékbizottság Kiadása, Budapest, 1939. 254-277.o.

2. ábra/fig.: Warg
László 1933-ban
készült koncepciója a
Tabán átalakítására.
A zöldfelületek
térnyerése jelentős
az előző tervéhez
képest / László
Warga's conception of
the transformation of
the Tabán in 1933.
Green areas are gaining
ground compared to
his previous plan

A Tabán szűk, zegzugos utcarendszere miatt problémát jelentett a tervezett híd bekapcsolása a meglévő úthálózatba. A megoldásra az 1880-as és 1890-es években több rendezési terv is született. 1895-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa megkezdte a tervezett körút helyén álló ingatlanok felvásárlását, és 1903-ra elkészült az Erzsébet híd is. 1907-ben az Attila utat kiszélesítették, s ezzel teljessé vált a budai körút és rendezetté a Duna-part. A Tabán belsőbb részein továbbra sem történt változás.¹²

1908-ban törvényt hoztak a Tabán Vár felőli oldalának a palotához méltó kiépítéséről. A Tabán teljes területének új rendezési koncepcióját Warg László készítette 1909-ben. A terv (1. ábra) az Árok utca kiszélesítésével és a Döbrentei térig való meghosszabbításával hozta létre az új Krisztina körutat, mely az Attila út korábbi szerepét vette át, a pesti oldal és a Széll Kálmán tér közti kapcsolat megteremtésével. A terveken a Tabánt hosszában elmetsző szerpentinút vezetett a Budaörsi út irányába. A tervező a Gellért-hegy oldalában szabadon álló villanegyedet alakított ki, nagyméretű telkekkel. A Várhegy és a Gellért-hegy közti lejtőn zártudvaros beépítést vázolt fel. A terület különböző karakterű részeit egy nagy, a Budai Várba vezető reprezentatív közpark választotta el egymástól. A villanegyed szívében is közpark létesült, mely egy keskeny zöldsávon keresztül közvetlen összeköttetésben állt a központi parkkal. A reprezentatív közparktól északra, a mai Attila úttól nyugatra kisebb telekmérettel zárt sorú beépítés jelent meg. A tervező a mai Attila úttól délre egy nagyobb méretű közparkot, a Váraljánál pedig nagyvárosias, zárt sorú beépítést tervezett. Az Erzsé-

bet híd hídfőjénél nagyobb kiterjedésű, de az úthálózat által felszabdalt közparkrendszer alakult ki. 1910-ben a Belügyminisztérium és a Fővárosi közgyűlése is elfogadta a koncepciót, s ez alapján készült el a Tabán részletes városrendezési terve is, melyet a főváros 1914-ben hagyott jóvá.¹³ A Duna-parti részen megkezdődtek a bontások, és a korban modernnek számító bérpaloták építése vette kezdetét. A háború alatt azonban a bontások abbamaradtak, s a már kiürített házakba ismét lakók költöztek be.¹⁴

A két világháború közötti időszak
A háború után, az 1920-as évek végén a Tabán átépítésének kérdése újra előtérbe került. Warg László terve helyett új koncepciók születtek. A legnagyobb elképzelések egy szerpentinút kiépítését vizionálták, mely az Erzsébet hídtól indulva nyolc budai városrészt¹⁵ kapcsolt össze. A terv a Tabán-völgybe keretes beépítésű bérházakat, míg a Naphegy és a Gellért-hegy oldalára szabadon álló villákat képzelt el. Egy másik elgondolás szerint elsősorban modern, lépcsőzetesen visszalépő épületek kerültek volna a lebontásra ítélt területre. A tervek több ezer ember kitelepítésével számoltak, ám a Trianon utáni bevándorlások miatt kialakuló lakáshiány felülírta ezt a koncepciót.

A városrész lebontása az 1929-es, gyógyfürdőkről hozott törvény kapcsán került újra előtérbe.¹⁶ 1933-ban ismét Warg Lászlót kérték fel a terület rendezésének koncepciótervére. A terv (2. ábra) elsődleges célja egy új fürdőváros létrehozása volt. Warg a korábbi elképzelésekhez hasonlóan a Gellért-hegyre felkúszó villanegyedet tervezett, kissé visszafogottabb arányokkal. A Váraljában nagyvárosias és kisváro-

12 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabánban - dolgozat. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.; Dr. Halász Árpád: Budapest húsz éve 1920-1939. A Wolff Károly Emlékbizottság Kiadása, Budapest, 1939. 254-277.o.

13 Harrer Ferenc: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa, 1930/1940, 1941. 112. old.

14 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabánban - dolgozat. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.

15 Gellérthegy, Naphegy, Sasad, Sashegy, Németvölgy, Orbánhegy, Mártonhegy, Farkasrét

16 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabánban - dolgozat. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.

palace. In 1909, László Warg was asked to prepare a new settlement concept for the entire area of Tabán (Figure 1). The plan created the new Krisztina körút (Christina Boulevard) with the expansion of the Árok utca (Árok Street) and extended it to Döbrentei tér (Döbrentei Square), which was intended to take over the former role of Attila út (Attila Road): the connection between Pest and Széll Kálmán tér (Széll Kálmán Square). On the plans, the serpentine road, which cut along the length of Tabán, led towards the Budaörs road. The planner created a detached villa quarter on the side of Gellért Hill with large plots of land. On the slope between Várhegy (Castle Hill) and Gellért-hegy (Gellért Hill), he outlined an enclosed courtyard area. The different parts of the Tabán were separated by a large public park leading to the Budai Vár (Buda Castle). There was also a public park in the heart of the villa area, which was directly connected to the central park through a narrow green strip. He imagined small building sites with closed-row installation north of the representative public park, west of today's Attila út (Attila Road). To the south of today's Attila út (Attila road), a large public park was planned, and at

Váralja (Castle Hill bottom) a closed-row metropolitan installation was planned. The public park system extended to the bridgehead of the Erzsébet híd (Elisabeth Bridge), but it has been crushed by the road network. In 1910, the Ministry of Home Affairs and Budapest City Council accepted the concept, based on it; the detailed urban plan of Tabán was approved by the capital in 1914.¹³ On the unchanged parts of the bank of the Duna (Danube), the demolitions started and the construction of modern palaces has begun. During the war, the demolitions ceased, and people moved in again the newly evacuated houses.¹⁴

The period between the two World Wars

After the war, at the end of the 1920s, the issue of rebuilding Tabán came to the fore again. László Warg's plan was replaced with new concepts. The most generous ideas were visualized by the construction of a serpentine road, which, starting from the Erzsébet híd (Elisabeth Bridge), connected eight parts of Buda.¹⁵ The plan envisaged framed inner block apartment buildings in the Tabán-völgy (Tabán Valley) while imagining free-standing villas on the side of Naphegy (Sun Hill) and Gellért-hegy (Gellért Hill). Another

13 Harrer Ferenc: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (Budapest Public Works Council), 1930/1940, 1941. 112. old.

14 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabánban - dolgozat (Urban renewal in Tabán - a thesis). ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.

15 Gellérthegy, Naphegy, Sasad, Sashegy, Németvölgy, Orbánhegy, Mártonhegy, Farkasrét

sias lakóterületek jelentek meg a tervben. A zöldfelületek jelentősen nőttek, a főbb utakat rendre dupla fasorok szegélyezték. A Várba vezető parkosított terület az új terveken is megjelenik, de immár a Várral átellenben, a Fővárosi Múzeum tömegével zárult a tengely. A főtenyeg délebbre tolódott, melynek fókuszpontjába a Fürdő Klub Fürdőigazgatóságának épülete került, ahonnan barokkos „ludláb-sétány” vezetett a Gellért-hegy oldalában kialakított teraszos, reprezentatív parkhoz és egy új közintézményhez.¹⁷ A terv főbb elemei szimmetrikus szerkesztésűek.

1934-ben Vágó József is beadott egy tervet (3. ábra) a kiírt pályázatra, mely szerkezetében hasonlított Wargáéra, mégis alapvetően más irányból közelítette meg a városrész kialakításának kérdését. Vágó tervében a Krisztina körút igen markáns elválasztó szerepet tölt be a nagyvárosias karakterű terület és a kertvárosias villanegyed, ill. a Gellért-hegy lejtőjén kialakított közpark között. A Budai Vár aljában, a Duna felé kialakult egy nagyvárosias terület, a keretes beépítésű tömbbelsőknben nagyméretű zöldfelületek jöttek létre.¹⁸ A városépítészeti egység közepén centrális teret alakított ki, ez kapcsolta össze a környező utakat.¹⁹ A Krisztina körút

egyenesen vezetett a Hegyalja út nyomvonalaig, majd egy töréssel csatlakozott az Erzsébet híd budai hídfőjéhez, hogy teret adjon az új fürdőkomplexumnak. A Rác fürdőt a terv elbontásra javasolta, mert ott szándékozta keresztülvezetni a Krisztina körutat. A körúton, a Budavári Palotával szemben helyezte el az új városháza épületét. A Gellért-hegy lábánál a zöldfelületek domináltak, de egy közepes méretű hotelt és a gyógyszálló főtenyegére állított, három irányba futó épületszárnyakból álló komplexumot is elhelyezett itt. A Krisztina körút keleti oldalán végig zárt sorú beépítés, míg a nyugati oldal déli szakaszán zárt sorú, az út töréspontjától északra pedig szabadon álló beépítés alkotott térfalat.²⁰

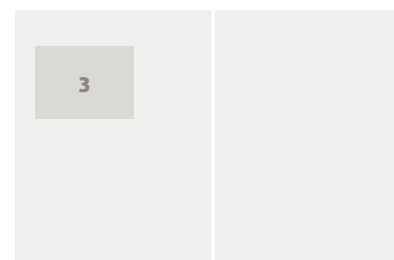
Thomas Antal építész mérnök 1937-ben készített beépítési tervet a Tabáni Gyógyfürdőre (4. ábra). A meglévő Rác gyógyfürdő épületét meghagyva egy főtenyeg alakított ki az Attila úttal párhuzamosan, és egy hatalmas, a meglévő fürdőnél is nagyobb és impozánsabb, félkör alakú épületet tervezett, tágas udvarral. Az árkádsoros, félkör alakú épület belső kertjébe egy amorf formájú tavat tervezett. A tengely másik oldalán az akkor még álló Szent Demeter ortodox templom helyezkedett el. A híd melletti parkrészhöz aluljáró vezetett.

17 A park alsó szintjén szobor került elhelyezésre, két oldalán egy-egy partterrel. A középső szintjén vízarchitektúra dominált, a felső teraszon pedig egy kiosk kapott helyet.

18 Itt nem csak lakóépületek kaptak helyet, hanem gyógyfürdő, kaszinó, színház, iskola, laktanya, rendőrkapitányság, valamint a Fővárosi Közmunkák Tanácsának épülete is.

19 Az Attila út északnyugati szakaszát, a Váralja utcát, az Ybl Miklós teret, a Fogas utcát, az Attila utca Erzsébet hídra vezető szakaszát és a Kereszt utcát.

20 Jamrik Levente: Horthy úrvárosa: tervek a tabáni fürdőparadicsomról. https://falanszter.blog.hu/2012/04/07/horthy_urvarosa_tervek_a_tabani_furdoparadicsomrol

3. ábra/fig.: Vágó József terve a Tabán beépítésére 1934-ben. Vágó és Warga tervei szerkezetileg hasonlóak, viszont az alapvető elképzeléseik különböznek / József Vágó's plan to build the Tabán in 1934. Vágó's and Warga's designs are structurally similar, but their basic ideas are different

idea was that modern, terraced buildings would have been in the demolished area. The plans were about relocating several thousands of people, however the housing shortage caused by the immigration after Trianon overwrote this concept.

The demolition of the district came into view again after the adoption of the Law about the spas.¹⁶ In 1933, László Warga was again asked to make a concept of the area. The primary goal of the plan (Figure 2) was to create a new spa town.

Compared to his earlier 1907 ideas, the Gellért-hegy (Gellért Hill) has a more subdued villa area, as well as a metropolitan and small-town area to be built in Váralja (Castle Hill bottom). In the revised plans, the green areas increased significantly, the main roads had double rows nearly on their entire length. The landscaped area leading to the Castle also appears on the new plans, but the axis ended with the mass of the Metropolitan Museum opposite the Castle. The crankshaft shifted to the south, with a focus on the Bath Club's Spa Directorate, which led to a baroque "goosefoot promenade (patte d'oie)" to the terraced, representative park on the Gellért-hegy (Gellért Hill) side and a newly established public institution.¹⁷ The main elements of the plan are symmetrical.

In 1934 József Vágó also submitted an urban plan (Figure 3); similar to Warga's urban plan in the structure, but it has approached the issue of the development of the city in a different direction. In Vágó's plan, Krisztina körút (Christina Boulevard) has a very strong dividing effect, separating the metropolitan area from the suburban villa area and the public park on the slope of the Gellért-hegy (Gellért Hill). At the bottom of the Budai Vár (Buda Castle), towards the

Duna (Danube), a metropolitan area was formed, with large green spaces created in the framed interiors.¹⁸ In the middle of the urban architecture unit, he created a central space, linking the surrounding roads.¹⁹ The Krisztina körút (Christina Boulevard) led straight to the track of Hegyalja út (Foothill Road), and then, following a break, joined the bridgehead of the Erzsébet híd (Elisabeth Bridge), creating a place for the new bath complex. The Rác fürdő (Rác Bath) was demolished on the plan as he intended to lead the Krisztina körút (Christina Boulevard) through there. On the Boulevard, opposite the Budai Vár (Buda Castle), he set up the new town hall. At the foot of the Gellért-hegy (Gellért Hill), green areas dominated, but also a mid-sized hotel and a complex of three-way building wings set on the crankshaft of the spa hotel. On the eastern side of the Krisztina körút (Christina Boulevard), there is a closed-row installation along the eastern side, while the western side's southern part is closed-row and from the breakpoint of the road, there is freestanding installation.²⁰

Architect Antal Thomas made a development plan in 1937 for the Tabán Spa's area (Figure 4). Leaving the existing Rác fürdő (Rác Bath) building, he created a crankshaft parallel to the Attila út (Attila Road) and designed a large, more imposing semi-circular building with a huge courtyard, even bigger than the existing spa building. The semi-circular building had an arcade, and the circular garden with an amorphous pond in the middle was surrounded by it. On the other side of the axis was the then-standing Orthodox Church of St. Demeter. An underpass leads to the park next to the bridge.

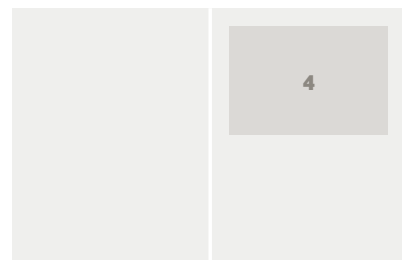
16 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabánban - dolgozat (Urban renewal in Tabán - a thesis). ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanárszék, 2004.

17 On the lower level of the park, a statue was placed, with two parters on each side. The middle level was dominated by water architecture, and the upper terrace had a kiosk.

18 Not only residential buildings were located here, but also a spa, casino, theater, school, barracks, police department, and the Capital City Council.

19 The northwestern section of Attila Road, Váralja Street, the Ybl Miklós Square, the Fogas Street, the Attila Street, the Elisabeth Bridge and the Kereszt Street.

20 Jamrik Levente: Horthy úrvárosa: tervek a tabáni fürdőparadicsomról (Horthy's Space City: Plans for a Bath Paradise in Tabán). https://falanszter.blog.hu/2012/04/07/horthy_urvarosa_tervek_a_tabani_furdoparadicsomrol

4. ábra/fig.: Thomas Antal elképzése a Tabánban tervezett gyógyfürdőről. Grandiózus és nagyvonalú a terv mind az épületekkel, mind a zöldfelületekkel /

Antal Thomas' vision of the planned spa in Tabán. The plan is grandiose and generous with both buildings and green spaces

Majd 50 év tervezgetés után 1933-ban a Főváros felmondott mintegy 3700 bér-lőnek, és nekiláttak a Tabán bontásának. A bontások során felmerült, hogy néhány jellegzetes utcát mégis megtartanak, de végül csak pár Duna-parti és műemléki jelentőségű épület maradhatott meg.²¹

A bontásokat követően a terület ideiglenes jelleggel, tájképi parkként építették ki.²² A park építési munkái- val 1937-re készültek el.²³ Ebben az idő- ben jöttek létre a parkegyüttes szer- kezeteit ma is meghatározó főbb sétá- nyok, körülbelül 4,5 km hosszon. A rendezett terület nagysága mintegy 21000 m², 2800 m² cserje- és 18300 m² pázsitfelülettel.²⁴ A park kialakítása – fák híján is – annyira elnyerte a lakos- ság tetszését, hogy a beépítés helyett annak megtartását szorgalmazták.²⁵

A II. világháborút követően

A II. világháború a fürdőváros kiépí- tésének terveit lesöpörte a napirend- ről.²⁶ Az ostrom a megmaradt tabáni épületeket (köztük a szerb templo- mot) súlyosan megrongálta, s a romel- takarítás során ezeket el is bontották.

A háborút követően, 1945-ben Warga László és Weichinger Károly közösen készítették tervet a „tabáni fürdőköz- pontot érintő távolsági forgalom meg- oldására” (5. ábra). A terv az eddigiek- től eltérően teljesen más elképzelés alap- ján közelítette meg a terület beépítését. A Krisztina körút nyomvonalát 30 méter szélességgel jelölték ki, mely az Erzsé- bet hídtól vezetett a Déli pályaudvar mel- lett egészen a mai Széll Kálmán térig. A terv nem csak a közlekedéstervezés terén hozott újítást, hanem építészeti- leg is. Az eddigi beépítésektől teljesen eltérő kereteket és fél kereteket alkotó beépítést javasolt. A nagyon letisztult,

egyszerű formavilággal dolgozó terv a lehető legkevesebb utcát alakította ki, a beépítést az adottságokhoz képest maximalizálta. A Rác Gyógyfürdő előtt egy impozáns park kapott helyet, méltó felütésként az épületegyüttesnek.²⁷

A két háború közti időszak terveit összehasonlítva jól látható, hogy az adott időszakban a politikai nyomás hatására milyen változásokon ment keresztül a Tabán beépítési koncepciója. A lakóhá- zak elbontásával, az eredeti szerkezet megszüntetésével kezdetben egy első- sorban magasabb társadalmi rétegeket megcélzó beépítést javasoltak a terve- zők, majd a gyógyvizek állami tulajdonba kerülése után bekövetkező szemléletvál- tás következtében a lakáscélú területfel- használás háttérbe szorult, s a turisztika, a vendéglátás és a kereskedelem-szol- gáltatás került előtérbe. A tervek mind- egyike figyelembe vette a budai körút és a Budaörsi út irányába vezető átkö- tés szükségességét. A korszellemnek megfelelően egyre több zöldfelületet ala- kítottak ki a tervezők a Tabán terüle- tén, jóllehet a parkoktól közvetlen gaz- dasági megtérülést nem lehet elvárni.

Mai szemmel nézve is különleges érték ez a nagy zöldterület a város szívé- ben, de szakmailag érdekes kérdés, hogy vajon milyen is lenne, ha Buda- pest egyik legnagyobb fürdőkomplexuma épült volna fel, a Gellért-hegy lábánál?

A PARKOSÍTÁS

Az 1950-es évek környékén végleg lemondtak a terület teljes beépítésé- ről. Az Erzsébet híd újjáépítésére 1964- ben került sor külön szintű lehajtórend- szerrel. Ekkor alakult ki az Attila út és a Krisztina körút mai nyomvonala is. Az

21 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabán- ban - egyetemi tanulmány. ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanul- mányok Intézete, Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, 2004.

22 A nagyobb léptékű, átfogó kertészeti terveket Morbitzer Dezső kertészeti igaz- gató, a részletterveket pedig Baranya Gyuláné, Csorna Antal, Jécsay László és Maros Éva dolgozták ki. A kivitelezési munkákat Fonód Károly irányította, a mintegy 700 kétkézi munkás vezetője pedig Gimesi András volt.

23 Pesti László - Tarjánai Ferenc: Buda- pesti nagy parkok növényjegyzéke - kézirat, 2011. 30-31. o. <http://mek.oszk.hu/10000/10092/>

24 Dr. Halász Árpád: Budapest húsz éve, 1939. 248. old.

25 A terület fásítására ekkor még nem kerülhetett sor, hiszen a korabeli tervek szerint a terület beépült volna a később- biekben.

26 Timár Benedek: A Tabán és a Várkert Bazár - a történelmi városmag hiányzó láncszemei. Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar Településépítészeti Tan- szék, 2011.

27 A terv alátámasztó lapjaiból kiderül, hogy a körúton dupla zöldsávot alakított- tak volna ki a tervezők, a villamossíne- ket így elválasztva az autóforgalomtól.

After nearly 50 years of planning, in 1933, the capital terminated about 3700 tenants and started the demoli- tion of Tabán. During the demoli- tions, an idea came up to retain a typical street, but only a few buildings on the bank of the Duna (Danube) and of historic importance could be left.²¹

After the demolition, the area was temporarily built as a landscape park.²² The park's construction work was completed in 1937.²³ At this time were created the main walkways, which are still defining the structure of the park complex, they are about 4.5 km long. The area of the ordered area is approxi- mately 21000 m², of which 2800 m² is a shrub and 18,300 m² is lawn.²⁴ The devel- opment of the park - with no trees - was so popular with the population that it was to keep it instead of installing it.²⁵

Following World War II

World War II. swept away the plans of building a spa town.²⁶ During the war, the abandoned Tabán buildings

(including the Serbian temple) were also damaged, so they were demol- ished during the removal of ruins.

After the war, in 1945, László Warga and Károly Weichinger jointly drafted a plan for solving the long-distance traffic of the Tabán Bath Center (Figure 5). Unlike the previous one, the plan approached the integration of the area on a completely different basis. The route of Krisztina körút (Christina Boulevard) was a 30-meter- wide road, which led from the Erzsébet híd (Elisabeth Bridge), next to the Déli pályaudvar (South Railway Station), to the present Széll Kálmán tér (Széll Kálmán Square). The plan is not just an innovation in traffic planning, but architecturally as well. He recom- mended a completely different idea, framed and semi-closed installation blocks in the area. The very clean and simple design has created as few streets as possible, maximizing the instal- lation area. There would have been a park in front of the Rác fürdő (Rác

21 Nagy Áron: Városmegújulás a Tabán- ban - egyetemi tanulmány (Urban renewal in Tabán - University Studies); ELTE Társadalomtudományi Kar, Empirikus Tanulmányok Intézete, Társadalomkuta- tások Módszertana Tanszék, 2004.

22 Dezső Morbitzer, Director of Horticul- ture created the comprehensive garde- ning plan, and the detailed plans were developed by Gyula Baranya, Antal Csorna, László Jécsay and Éva Maros.

The construction works were managed by Károly Fonód, and the leader of the 700 manual workers was András Gimesi.

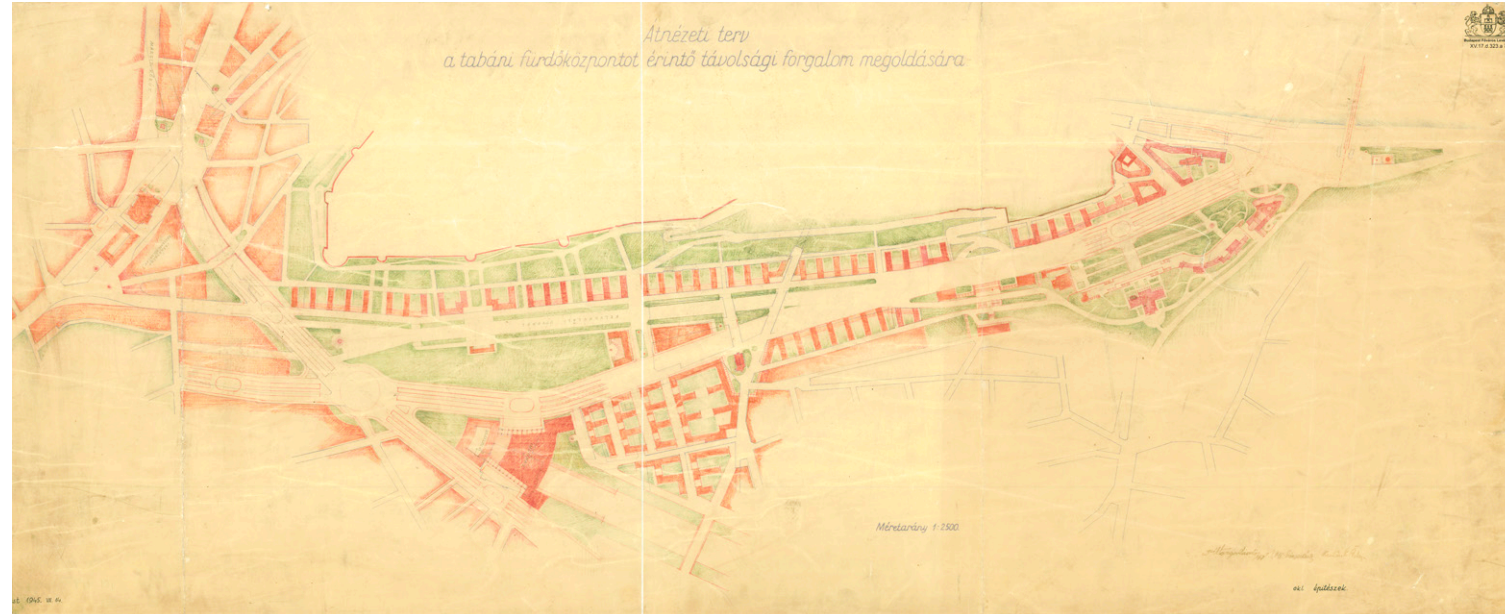
23 Pesti László - Tarjánai Ferenc: Buda- pesti nagy parkok növényjegyzéke - kéz- irat (Herb list of big parks in Budapest - manuscript), 2011. 30-31. o. <http://mek.oszk.hu/10000/10092/>

24 Dr. Halász Árpád: Budapest húsz éve 1920-1939 (Twenty years of Budapest 1920-1939), 1939. 248. old.

25 The area could not be planted with trees at this time, as it was planned that the area would be incorporated later.

26 Timár Benedek: A Tabán és a Várkert Bazár - a történelmi városmag hiányzó láncszemei (The Tabán and the Castle Bazaar - the missing links in the histor- ical city core). Budapesti Corvinus Egye- tem, Tájépítészeti Kar, Településépíté- szeti Tanszék, 2011.

5. ábra/fig.: Warg László és Weichinger Károly közös terve a Tabán közlekedési hálózatának teljes átalakítására tett javaslatot / The joint plan of László Warg and Károly Weichinger proposed a complete transformation of the Tabán transport network

immár végleges hasznosításként tekintett közparkot a háborús károk eltakarítása után Bakay Árpádné nagyvonalú, a terepadoottságokat szépen használó kertépítészeti tervei szerint építették újjá. A Tabán az akkori főváros egyik legszebb látványossága lett. Az 1966-ban Budapesten tartott Eszperantó Kongresszus alkalmából Eszperantó Park és Emlékmű épült, s ide került később Ludwig Zamenhof szobra is. 1998-ban egy botanikai tanösvényt hoztak létre az Orvos lépcső felőli oldalon, Horváth Gábor tervei alapján. A tabáni parkrendszer növényállománya rendkívül változatos, a legidősebb egyedek között tölgyek, juharok, hársak, vadgesztenyék, ostorfák, japán akácok és platánok találhatók.^{28, 29}

A régi Tabán városrész helyén létrejött parkegyüttes mind nagyságát, mind elhelyezkedését tekintve Bel-Buda egyik legfontosabb zöldhálózati eleme. Itt található a rendkívül forgalmas Hegyalja út a Krisztina körúttal, és itt halad keresztül a budai rakpart forgalma, mely jelentős zajterhelést és légszennyezést okoz. A Gellért-hegy-Tabán-Várhegy-Vérmező-Városmajor-Hűvösvölgy-Zugliget által alkotott budai zöldtengely fontos zöldfelületi kapcsolatot, markáns zöldfolyosót jelent a budai Duna-part és a budai hegyek közt, s egyben fon-

tos átszellőzési zónaként is funkcionál (2. kép). Nem nehéz belátni, hogy az egykor „ideiglenesen” kialakított parkrendszer városökológiai, környezetvédelmi szempontból létfontosságú Buda számára. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a domborzati adottságoknak köszönhetően a parkból páratlan kilátás nyílik a Várhegyre, a királyi palotára és a déli belvárosra is. A park tehát nem csak az itt lakók számára nyújt rekreációs lehetőséget, hanem fontos turisztikai potenciált is rejt magában.

KITEKINTÉS: KÖZPARKOK KÜLFÖLDI NAGYVÁROSOKBAN

Egy város legfontosabb értékei közé tartoznak a közparkok, melyeket a lakosok folyamatosan használnak az év minden napján. A parkokat azonban gyakran veszélyezteteti a beépített területek terjeszkedése, az infrastruktúra-hálózat térnyerése, az új és új épületek és funkciók betelepülése. Ezek a fejlesztések azonban épp azt az értéket csökkentik, amit a park, mint rekreációs terület, mint biológiailag aktív felület jelent. Napjaink várostervezésében a zöld-város mozgalom, az élhetőség, a minőségi zöld- és szabadterek igénye és elve mentén

²⁸ Kumlósné Hlatky Katalin: *Budapesti zöldkalauz - Parkok - Közterek - Szobrok - Zöldterületek*, Magyar Almanach Kiadó, 2001. Online közzétett verzió: <https://zoldkalauz.hu/tabán>

²⁹ Ezekon kívül nagy számban találunk itt még kőriseket, törökmogyorót, sárgamogyorót és jódásfákat is. A ritkábban előforduló fajok közül érdemes megemlíteni a vassfákat, gyertyánokat, tölgyeket és csörgőfákat is.

Bath), which would have been a worthy upbeat for the building complex.²⁷

Comparing the plans between the two World Wars, it can be clearly seen what changes in the given period the theoretical urban plans of Tabán have undergone. With the demolition of residential buildings and the abolition of the original structure, in the beginning, the construction of targeting higher social layers was proposed to the designers, and after the medicinal waters got into state ownership, the housing purposes were pushed into the background, tourism, hospitality and trade services came to the fore. All of the plans took into account the need for a link to Buda Boulevard and Budaörsi út (Budaörs Road). According to the spirit of the era, more and more green spaces have been created by designers in the area of Tabán, although direct economic return from the parks cannot be expected.

Even from today's point of view, this large green area is a special value in the heart of the city, but it is a professionally interesting question, how would it have been if Budapest's largest spa complex was built in the heart of the city, at the foot of Gellért-hegy (Gellért Hill)?

CREATING THE PARK

In the 1950s, they completely gave up on the idea of building in the area. The rebuilding of the Erzsébet híd (Elisabeth Bridge) took place in 1964, with the multi-level road system of the bridge, the Attila út (Attila Road) and the Krisztina körút (Christina Boulevard). The park, now considered a final use, was rebuilt according to the generous landscaping plans of Árpádné Bakay; the plan was nicely using the terrain. Tabán became one of the most beautiful sights of the capital then. On the occasion of the Esperanto Congress in 1966, an Esperanto Park and a Memorial were built, followed by the statue

of Ludwig Zamenhof. In 1998, a botanical path was created on the side of the Orvos lépcső (Doctor's stairs), based on the plans of Gábor Horváth. The flora of the Tabán park system is very diverse, with the oldest individuals of oaks, maple trees, hares, horse chestnuts, whips, pagoda trees, and platans.^{28, 29}

The park complex in the area of the old Tabán district is one of the most important green surface systems in the city center of Buda in terms of its size and location. Here, the extremely busy Hegyalja út (Foothill Road) meets the Krisztina körút (Christina Boulevard), and here passes the traffic of the Buda embankment, which poses a great task for the Tabán park system in terms of both noise load and air pollution. The green channel formed by Gellért-hegy (Gellért Hill) - Tabán - Várhegy (Castle Hill) - Vérmező - Városmajor - Hűvösvölgy - Zugliget provides an important green surface connection between the Duna (Danube) shore and the Buda hills, and also serves as an important ventilation zone (Picture 2). It is not difficult to see that the once-temporarily-created park system is of vital importance for the urban environment and the environment. It is also not negligible that, due to the terrain conditions, the park offers an unparalleled view of the Várhegy (Castle Hill), the Royal Palace and the southern city center. Thus, the park offers not only recreational opportunities for residents but also an important tourist potential.

OUTLOOK: PUBLIC PARKS IN FOREIGN CITIES

The most important values of a city include public parks, which are constantly used by residents every day of the year. However, parks are often threatened by the expansion of built-in areas, the expansion of the infrastructure network, the introduction of new and

²⁷ From the supporting pages of the plan, it turns out that designers would have created a double green strip on the boulevard, separating the tram rails from the car traffic.

²⁸ Kumlósné Hlatky Katalin: *Budapesti zöldkalauz - Parkok - Közterek - Szobrok - Zöldterületek* (Budapest Green Guide - Parks - Public Spaces - Green spaces), Magyar Almanach Kiadó, 2001. Online közzétett verzió: <https://zoldkalauz.hu/tabán>

²⁹ In addition, there are also a large number of ash, Turkish hazel trees, mahaleb cherry and Judas trees. Among rare species, it is worth mentioning Kentucky coffeetrees, common hornbeams, oaktrees and goldenrain tree.

2. kép/pict.:

A Krisztina körút, az Attila utca és a Váralja utca által határolt terület, valamint a Tabán Budai-

hegységgel való kapcsolata / The area bordered by Krisztina körút (Christina Boulevard), Attila utca (Attila Street) and

Váralja utca (Váralja Street), and Tabán's connection with the Buda Hills

(FOTÓ: GOMBOS MÁRK)

kapcsolódik be egyre aktívabban a lakosság a városok jövőjének alakításába, egyre nagyobb nyomást gyakorolva a városvezetésre. A tanulmányban a Tabánhoz hasonló közparkfejlesztésre mutatunk két, valóban példaértékű példát.

KÖLN: A SKULPTUREN PARK ZÖLDHÁLÓZATA

A park (6. ábra) elhelyezkedése és jelenlegi kialakítása nagyon hasonló a Tabánéhoz, jóllehet ez eredetileg nem volt építési terület. A városmagtól északra elhelyezkedő közpark több forgalmas útvonal csomópontjában található. A Skulpturen Park és a környező vizsgált parkrészek egy 20 hektáros zöldhálózat részét képezik, a lehatárolást öt részre osztják az utak, fizikailag teljesen elválasztva az egyes zöldfelületi egységeket. A bonyolult, többszintes forgalmi kereszteszódések éles határvonalat jelentenek a zöldhálózati elemek között. A szoborparkról elhíresült zöldhálózat a belső városi zöldgyűrű északi záróeleme. Képzett sétány vezet végig a szoborkülönlegességek mellett a Skulpturen Park két bejárata között. A parkegyüttes keleti részén található a Fort X, melyet III. Frigyes Vilmos porosz császár építtetett 1816-1825 között. Miután megszűnt az erőd hadászati jelentősége, rózsakertet alakítottak ki körülötte, ami ma is vonzza a látogatókat.³⁰ A mintegy 20 hektáros zöldhálózatot összesen három út keresztezi. A parkrendszer középső részén hatalmas területű uszoda épült, ami még több látogatót vonz a parkba és környékére. A gyalogosforgalom zavartalansága érdekében két parkrész között gyalogos hidat építettek, mivel a nagy forgalom miatt gyalogos zebrát nem lehetett kialakítani.

A zöldfelületek és a közlekedési hálózat elemeinek markáns konfliktusa jellemző nagyvárosi probléma. Köln azonban jó példa a jól funkcionáló zöldhálózati kapcsolatok elsődlegességére. Kölnben ugyanis nem csak gyalogos zebrákkal kötik össze az egymástól elszakított parkrészeket, hanem gyalogos hídon vezetnek át a gyalogos forgalmat a túl forgalmas útszakaszok fölött.

BIRMINGHAM: CITYPARK4BRUM KAMPÁNY

A város központjában, Digbeth-ben (Birmingham központi negyede) a város vezetése 14 hektáros területről távolítja el a kereskedelmi egységeket az állami tulajdonú telkekről. A terület Birmingham utolsó olyan központi egysége, mely köztulajdonban van és egyben a város szívében található. A helyi lakosok petíciót indítottak CityPark4Brum néven, hogy a helyi vezetés ne értékesítse a területet, hanem egy közparkot alakítson ki rajta. A kampány azzal érvel, hogy a világvárosok többségében még a központi területen is van nagyobb közpark. Ismert példa New Yorkban a Central Park, amit sokszor és sokan citáltak az elmúlt bő másfélszáz év alatt. A parkot 1998 óta a „Central Park Conservancy” non-profit, PPP társaság menedzseli, és ma évente egymilliárd dollár bevételt generál közvetlenül a helyi gazdaságnak.³¹

Birmingham az Egyesült Királyság második legnagyobb városa, így itt is nagy szükség lenne egy központi elhelyezkedésű, nagy méretű közparkra, ami alkalmas a különféle rekreációs igények kiszolgálására. A lakossági összefogás és kampány célja, hogy (7. ábra) a központban a város által felszabadí-

³⁰ <https://www.ag-festung-koeln.de/index.php>

³¹ <https://www.business-live.co.uk/news/regional-affairs/new-york-style-public-park-15827655>

new buildings and functions. These developments reduce the value of the park as a recreational area and as a biologically active surface. In today's urban planning, the population is becoming more and more active in shaping the future of cities, with increasing pressure on city leadership, along the lines of the need for and the principle of green-city movement, livelihood, quality green, and open spaces. In the study, we show two examples of truly exemplary public park development similar to Tabán.

COLOGNE: GREEN NETWORK OF THE SKULPTUREN PARK

The location of the park (Figure 6) and its current design are very similar

to Tabán's, although it was not originally a construction site. The public park north of the city center is located at the junction of several busy routes. The Sculpture Park and the surrounding landscapes are part of a 20-hectare green grid; the roads are delimiting it into five parts, physically separating each green surface unit. The complex, multi-level traffic intersections represent a sharp line between green network elements. The green network, famous for its sculptural park, is the northern closure of the inner urban green ring. The walkway leads alongside the sculptural specialties between the two entrances of Sculpture Park. Fort X is located in the eastern part of the park complex, Prussian Emperor III. William Frederick built it between 1816 and 1825. After the

6. ábra/fig.:

A Skulpturen Park és a környező parkrészek vizsgált területének lehatárolása. A parkrészek utak, felüljárók és vasúti sínek által vannak felszabdalva /

Demarcation of the surveyed area of Skulpturen Park and its surrounding areas. The parts of the park are divided by roads, overpasses and railway tracks

tott fejlesztési területen alakítsanak ki egy nagy méretű, az eredeti épületkomplexum alaprajzához igazodó, háromágú közparkot, melyet új irodaépületek, lakóházak és egyéb intézmények vesznek körül. Az épületek magasságukkal és méretükkel is arányos térfalat képeznek a rehabilitált területen. A park közepén vízarchitektúra elhelyezését javasolja a koncepció, mely a park ágainak közepén kifut egészen a park széléig.³²

A város vezetése által 2016-ban készített koncepció (8. ábra) elsősorban épületeket tartalmaz, valamint burkolt városi tereket a tömbök között. A városi szövetbe illeszkedő tömbök a délnyugati területen lakóépületekkel, míg az északkeleti területen vegyes funkciójú épületekkel, bevásárlóközpontokkal és sportszarnokokkal épülhetnek be. A lakóházak keretes beépítésűek, belső udvarokkal, jellemzően 5-8 szinttel. Egy 42 szintes toronyház lehet az új városnegyed súlypontja.

A városi lakosság Birminghamben petíciót indított a város terveivel szemben, az új, belvárosi közparkot követelve. A kampányt a város vezetése nagyon is komolyan vette, és elkezdett együttműködni a szervezettel, hogy közös megegyezés alapján rehabilitálják a város központját.³³ Itt tehát a hatá-

rozott lakossági fellépés, a rekreációs igények erős és tervi szinten is kidolgozott artikulálása meghallgatásra talált.

A TABÁN FEJLESZTÉSE AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

A Tabán "városiasabb" hasznosítása és a főváros által az 1930-as évek környékén megálmodott fürdőváros koncepciója időről időre újra visszatért, de csupán a Rác fürdő szállodával való bővítése és az Oxygen Wellness Naphegy valósult meg. A Rác fürdő és szálloda 2011-re készült el, de az épületet jogi viták miatt azóta sem adták át a nagyközönségnek. Az Oxygen Wellness sportközpont a Hegyalja út mentén, a Czákó utcai sportközpont alatt, a terepbe illeszkedve épült fel 2010-ben. A sportlétesítmény tulajdonosa a Budavári Önkormányzat, az építkezés költségét álló cég 25+15 évre kapta meg a centrum hasznosítását. Az épület 2013-ban sport és szabadidős kategóriában nívódíjban részesült.

MAI ÁLLAPOT

A budai térség zöldfelületi ellátottsága viszonylag kedvező, így a parkokat

³² <https://www.citypark4brum.com/our-plans>

³³ Birmingham City Council: The Birmingham Smithfield Masterplan, 2016.

fortress's military significance ceased, a rose garden was built around it, which still attracts visitors.³⁰ The nearly 20 hectares of the green network is crossed by three roads altogether. In the middle of the park system, there is a huge swimming pool, which attracts more visitors to the park and its surroundings. For the sake of pedestrian traffic, a pedestrian bridge was built between two parts of the park, because of the high traffic, no zebra could be built.

The conflict between the green spaces and the elements of the transport network is a characteristic metropolitan problem. Cologne, however, is a good example of the priority of well-functioning green network connections. In Cologne, it is not only the pedestrian zebras that connect the separated parts of the park, but the pedestrian traffic can pass through the pedestrian bridge over the busy sections of the roads.

BIRMINGHAM: CITYPARK4BRUM CAMPAIGN

In the city center of Digbeth (Central District of Birmingham), city management removes commercial units from state-owned land on 14 hectares. The area is Birmingham's last central unit, which is publicly owned and located in the heart of the city. Local residents have launched a petition called CityPark4Brum to prevent local management from selling the area but to build a public park. The campaign argues that most metropolitan areas have a large public park located in a central area. A well-known example is Central Park in New York which has been quoted many times by many over the past one and a

half hundred years. The park has been managed by "Central Park Conservancy" since 1998, a PPP company, and today generates one billion dollars of revenue per year indirectly to the local economy.³¹

Birmingham is the second-largest city in the United Kingdom, so there would be a great need for a centrally located, large public park that can cater for a variety of recreational needs. The goal of the pedestrian collaboration and campaign (Figure 7) is to build in the center a large, three-dimensional public park that is surrounded by the ground plan of the original building complex, surrounded by new office buildings, dwellings, and other institutions. Buildings with their height and size create a street wall that is proportional to the rehabilitated area. In the middle of the park, the concept of water architecture is suggested, which would run out of the park's branches to the edge of the park.³²

The concept developed in 2016 by the city management (Figure 8) primarily includes buildings and forms covered urban spaces between the blocks. The blocks that fit into the urban structure are divided into two main units: residential buildings in the southwest, while buildings in the northeast would be a mixture of shopping centers and sports halls. The residential buildings would be framed by a built-in courtyard, typically 5-8 storeys, and a 42-storey high-rise would be in the balance of the new district.³³

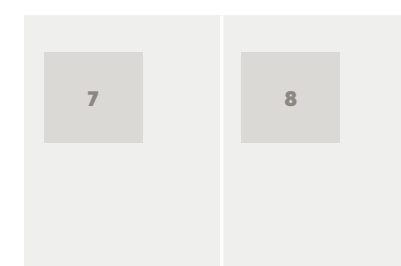
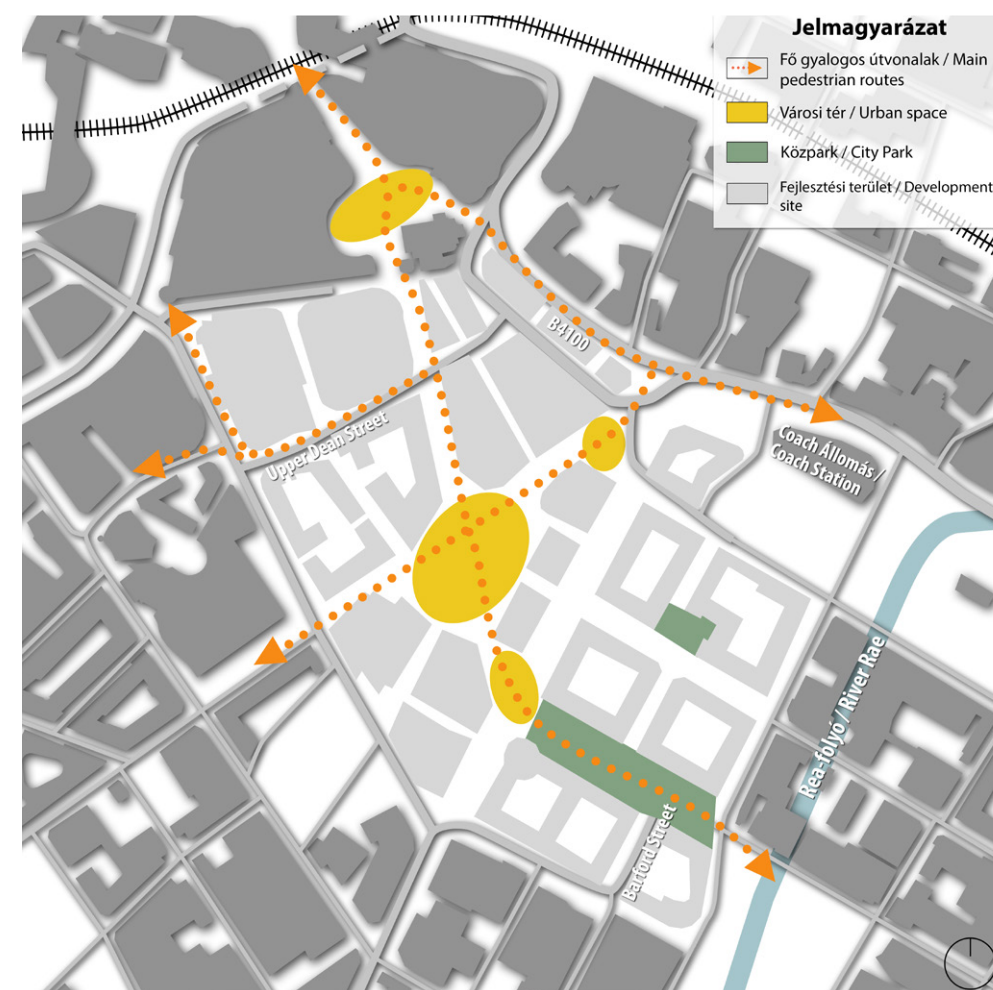
The locals in Birmingham launched a petition against the city's plans, demanding a new downtown public park. The campaign was taken very seriously by the city management and began to work with the organization

³⁰ <https://www.ag-festung-koeln.de/index.php>

³¹ <https://www.business-live.co.uk/news/regional-affairs/new-york-style-public-park-15827655>

³² <https://www.citypark4brum.com/our-plans>

³³ Birmingham City Council: The Birmingham Smithfield Masterplan, 2016.

7. ábra/fig.:
A Birmingham központjában lévő fejlesztési terület kialakítása a lakosság elképzelései szerint / The design of the development area in central Birmingham according to the ideas of the population

8. ábra/fig.:
Birmingham vezetősége és a befektetők által elképzelt beépítési terve a város központjára / Birmingham's management and the investor-centered construction plan for the city center

leginkább a környékbeliek használják. Nincs ez másképp a Tabán esetében sem, bár méreténél és fekvésénél fogva kisebb mértékű turisztikai igények kiszolgálására is alkalmas lenne. A park rekreációs használatát a forgalmas közúthálózat rontja, a hídhöz kapcsolódó külön szintű út szét is szabdalja parkrendszerét. A Döbrentei tér elterpeszkedő közlekedési csomópontja és a közúti és villamospályák vonalas hálózata erősen rontja a gyalogos átjárhatóságot és a Duna-parttal való vizuális és fizikai kapcsolatot.

A parkrészek ugyan nagyrészt rendezett képet mutatnak, azonban a növényállomány és a berendezések rossz állapotúak, a megfelelő fenntartás hiánya nagyon érzékelhető. A Krisztina körút és Hegyalja út közti zöldterület funkciószegény és kevés a pad is. A Krisztina körút mentén található edzőpark és sportpályakomplexum periférikus, a park szempontjából pedig idegen, erősen korlátozott közhasználatra alkalmas sziget. A Gellért-hegy oldalában fekvő parkrésztől páratlan kilátás nyílik a Budai Várra,

a gyalogos kapcsolatok és a fenntartás hiányosságai miatt azonban ennek a területnek is kicsi a rekreációs értéke.

HATÁLYOS TERVEK, VÉDETTSÉGEK

Az I. kerület 2015-ben elkészült településfejlesztési koncepciója fontos célként emeli ki a Világörökség részét képező Duna-part látképének erősebb hangsúlyát, továbbá a Gellért-hegy-Tabán-Vérmező parkvonalat minőségi fejlesztését. Kihívást jelent a kerület számára az épített és természeti értékek világörökségi védettséghez méltó bemutatása is, s ennek érdekében egységes arculat kidolgozását tartják szükségesnek. Kulcsfontosságú a Citadellának a Döbrentei tér felől való feltárása, ami mind a Tabánnak, mind a hídfő térségének új funkciót adhat.³⁴

A fővárosi településszerkezeti terv a vizsgált terület nagy részét közkert, közpark (Zkp) illetve városi park (Zvp) területfelhasználási egységbe sorolja.

³⁴ Budapest I. Kerület Budavári Önkormányzat Településfejlesztési Koncepciója

to rehabilitate the city center by mutual agreement. Here, the articulation of strong public action and the need for recreational needs at the level of the plan has been audited.

DEVELOPMENTS OF THE TABÁN IN RECENT DECADES

The "urban" utilization of Tabán and the concept of a spa town dreamed by the capital around the 1930s have come back from time to time, but only the expansion of the Rác Bath Hotel and the Oxygen Wellness Naphegy have been realized. The Rác fürdő (Rác Bath) and the hotel was completed by 2011, but the building has not been transferred to the public since because of legal disputes.

The Oxygen Wellness Sports Center was built in 2010 by the Hegyalja út (Foothill Road), under the Czakó utca (Czakó Street) Sports Center. The owner of the sports facility is the Municipality of Budavár, the company,

which has the cost of construction, got the utilization of the center for 25 + 15 years. In 2013, the building received a prize in sport and leisure.

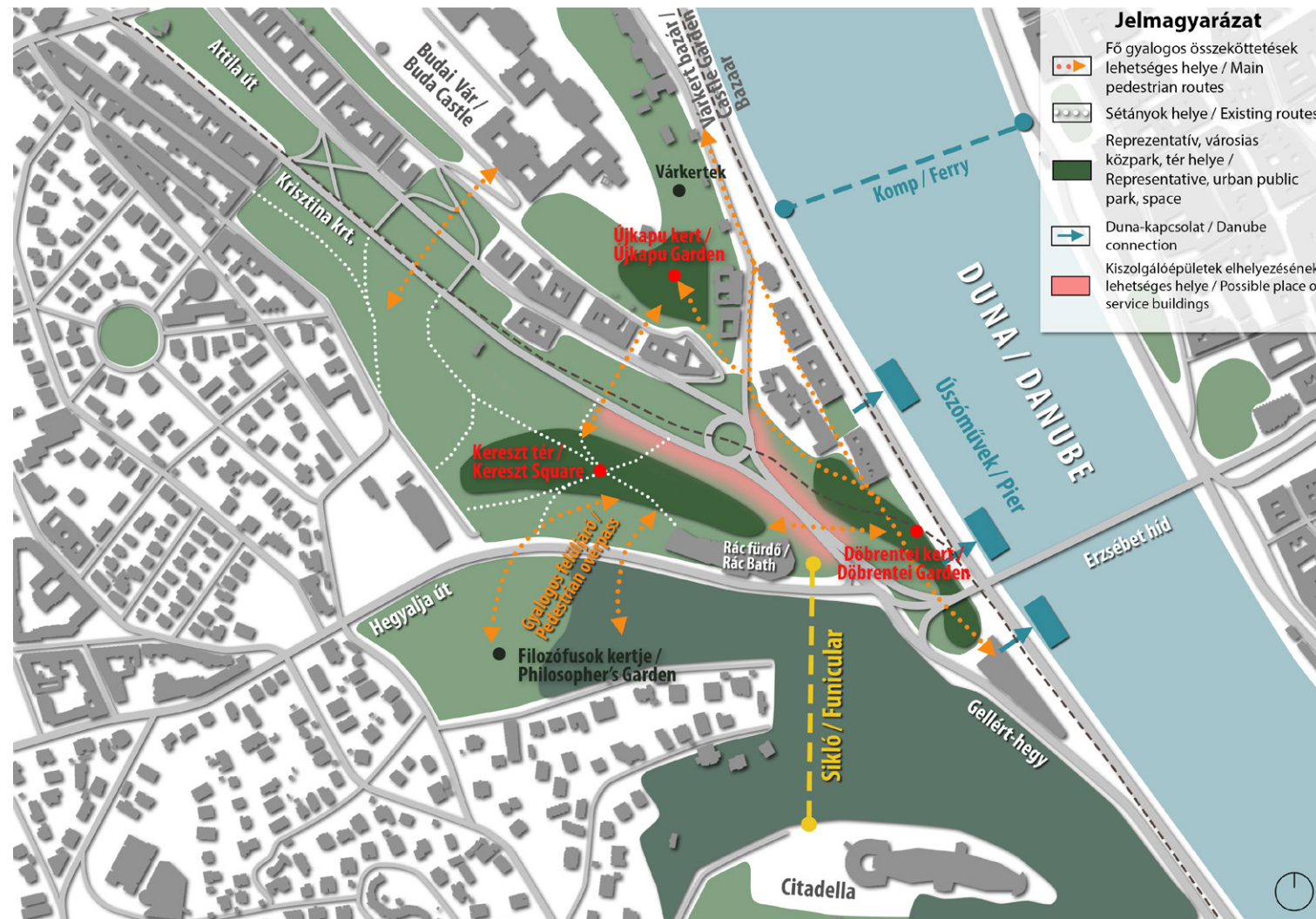
TODAY'S STATE

The green area of the Buda region is relatively favorable, so the parks are mostly used by the surrounding residents. This is no different in the case of Tabán, which, due to its size and location, would also be suitable for serving smaller tourist needs. The park's recreational use is worsened by the busy road network, and the park system is separated by a multi-level one, connected to the bridge. Döbrentei tér (Döbrentei Square's) widening transport hub and the linear network of roads and trams severely weaken pedestrian connectivity and the visual and physical link to the Duna (Danube).

Although most of the park islands look arranged, the plants and equipment

9. ábra/fig.:
A vizsgálatok és kutatások alapján készített, javaslatokat összefoglaló ábra /

The summary of suggestions made on the basis of studies and research

Beépítésre szánt terület kevés van a Tabán területén. A Rác fürdő telke és a Tabáni Tenisz Center területe vegyes intézményi terület, az Oxigén Wellness és a mögötte fekvő sportterületek rekreációs területek. A szerkezeti terv tartalmazza az Erzsébet hídon át közlekedő, régi-új, tervezett villamosvonalat is, melyet a Krisztina körúti vonallal kapcsol össze. A helyi szabályozási terv pedig tartalmazza a Gellért-hegyi sikló nyomvonalát is.

A Tabánt számos védettség érinti, így például a terület szinte egésze világörökségi helyszín. Számos műemlék is található itt, mint a Rác fürdő, a Citadella, a Szent Katalin templom, vagy maga a rakpart területe. A Gellért-hegy lábánál és a Gellért-hegy Duna felé eső részén ex lege védett barlangok és források talál-

hatóak. Majd az egész terület országos jelentőségű tájképvédelmi terület.

ÚJABB ELKÉPZELÉSEK

Az időről időre felbukkanó, a terület komolyabb beépítésével foglalkozó koncepciók eddig rendre elháltak, a zöldfelületek szerepe pedig a város folyamatos beépülése során mindinkább felértékelődött. A terület kiváló adottságai és a más városi közparkokéhoz képest szerényebb kihasználtsága azonban még mindig újabb elképzeléseket hív életre.

A Döbrentei tér térségét a Citadellával összekötő sikló ötlete nem éppen új keletű elképzelés, de az elmúlt években ismét napirendre került és a közeljövőben megvalósulni is látszik. A pro-

are in poor condition, the lack of proper maintenance is very noticeable. The green space between Krisztina körút (Christina Boulevard) and Hegyalja út (Foothill Street) is poor; also there are not enough benches. The Training Park and sports complex on the Krisztina körút (Christina Boulevard) is peripheral from the park's point of view, and the park acts as an alien and highly restricted island. The Gellért-hegy (Gellért Hill) side of the park offers an unparalleled view of the Budai Vár (Buda Castle), due to the lack of pedestrian links and maintenance, this area has a small recreational value.

CURRENT PLANS, PROTECTIONS

The settlement development concept of District I. was completed in 2015, highlights the stronger emphasis of the view of the bank of the Danube as part of the World Heritage, also the improvement of the quality of the Gellért-hegy (Gellért Hill) - Tabán - Vörösmarty Park Line. It is also a challenge for the district to present its built, and natural values worthy of world heritage protection, and to this end, it is considered necessary to develop a unified image. The key issue is to provide Citadella with a Döbrentei tér (Döbrentei Square) based approach, which could provide a new function for both Tabán and the bridgehead.³⁴

The settlement structure plan of the capital classifies most of the examined area into land-use units of public gardens, public parks (Zkp) and city parks (Zvp). The area to be built is scarce in the area of Tabán: The area of the Rác fürdő (Rác Bath) and the Tabán Tennis Center is a mixed institutional area, Oxygen Wellness and the sports areas behind it are for recreation. The structural plan also includes the planned tram line from Újpalota to the Erzsébet híd (Elizabeth Bridge), which is connected to Krisztina körút

(Christina Boulevard). The local regulatory plan also includes the Gellért-hegy (Gellért Hill) funicular trail.

The Tabán is affected by a number of defenses, such as almost all of the area is a World Heritage Site. There are also many monuments, such as the Rác fürdő (Rác Bath), the Citadella, the Church of St. Catherine, or the quay itself. At the foot of the Gellért-hegy (Gellért Hill) and in the part of the Gellért-hegy (Gellért Hill) towards the Duna (Danube), ex lege protected caves and springs can be found. Almost the whole area is a landscape conservation area of national importance.

NEW IDEAS

From time to time, the concepts of more serious integration of the area have died so far, and the role of green spaces in the continuous integration of the city has become more and more valuable. The outstanding features of the area compared to other underused urban public parks are still calling new ideas to life.

The idea of a funicular linking the area of Döbrentei tér (Döbrentei Square) with Citadella is not just a new idea, but has been on the agenda again in recent years and will be realized in the near future. One of the main goals of the project is to relieve the Gellért-hegy (Gellért Hill) from bus traffic, which is currently a heavy burden on the environment. Based on the regulatory plan, the shuttle would be launched from the Rác fürdő (Rác Bath) and connected straight to the Citadella Lookout where it cuts the least number of trees. The funicular will pass through the lower section of the tunnel and come to the surface at Orom utca (Orom Street). Bus terminals and smaller commercial units are also located near the terminal at the spa. With the construction of the funicular and the bus parking lot, the

34 Urban development concept by the Municipality of Budapest District I. Buda Castle

jekt egyik kiemelt célja a Gellért-hegy buszforgalomtól való mentesítése, mely a környezetre jelenleg nagy terhelést ró. A szabályozási terv alapján a siklót a Rác fürdő mellől indítják, és nyílegyenesen kötik össze a Citadella kilátóval ott, ahol az a legkevesebb fa kivágásával jár. A sikló az alsó szakaszon alagútban fog haladni és az Orom utcánál jön a felszínre. A fürdőnél lévő végállomás közelében buszparkoló és kisebb kereskedelmi egységek létesítését is vizsgálják. A sikló és a buszparkoló megépülésével azonban a Döbrentei tér amúgy is terhelt csomópontjának gyalogos és buszforgalma is jócskán megnövekszik. A Citadella turisztikai vonzerejének növelése érdekében felmerült egy, a pesti rakpart-Budai Vár-Citadella útvonalon közlekedő libegő építése is, de a világörökségi látképet jelentősen befolyásoló hatása miatt a tervezés nem folytatódott. Hasonlóképp elhalt egy új, gyalogos Duna híd építésének – világörökségi és műszaki szempontok miatt irreális – ötlete is az Erzsébet és a Lánchíd között.

A terület elsősorban turisztikai célú hasznosítására épített a Szeretem Budapestet mozgalom, amikor 22 tabáni borospince "visszaépítésével" állt elő.³⁵ A beruházás a komolyabb tervezést megelőzően, már csírájában elhalt a lakosság nagymértékű tiltakozása miatt.

Érdemes kitérni még a 2015-ös Várostervezési Napokra is, ahol a téma a pesti belvárost a Budai Várral összekötő "természetes folyosó" kialakítása volt. A workshop kapcsán számos példaértékű koncepció készült, melyek a területet az autók helyett az embereknek kívánják visszaadni. A csapatok foglalkoztak az Erzsébet híd budai hídfőjének átalakításával, a közlekedési kapcsolatok újragondolásával és a zöld-

felületek rendezésével is. Az Erzsébet híd jelenleg 6 sávját a legtöbb terv mindössze 4-re csökkentette, így pedig nagyobb tér maradt a gyalogos és kerékpáros igények kielégítésére. A felhajtók egyszerűsítésével több változat is a nagyobb összefüggő zöldterületek kialakítását célozta meg. Néhány csapat javasolta a jelenlegi buszok helyett új villamosvonalak kialakítását is, a merészebbek pedig a rakpart teljes gyalogos övezetté alakításával, egy "Duna-korzó" megvalósításával számoltak.

JAVASLAT

A Tabán jelenlegi rekreációs kínálata és feltártsága viszonylag szerény, állapota világörökségi helyszínhez méltatlan. A park intenzívebb használatára és rekreációs értékének javulására a Várkert Bazár közelmúltban történt felújítása sem volt jelentősebb hatással, noha a terület közelsége ezt indokolhatná. A park vonzerejének gazdagításához legfontosabb a környező területekkel való megfelelő kapcsolat megteremtése, a funkciógazdagítás és a vonzó kialakítás lehet. Főbb javaslatainkat a 9. ábra tartalmazza.

A terület egyik legnagyobb problémáját a közlekedési rendszer okozza, amely szétdarabolja, és nehezen átjárhatóvá teszi a tabáni zöldfelületeket. Szükséges a közlekedési rendszer teljes felülvizsgálata, akár az Erzsébet-híd lehangolt rendszerének felszámolásával. A lehangolt elbontásával a Duna menti sávban egy összefüggő, használható zöldterület alakulhat ki. A Hegyalja út és a Krisztina körút által elvágtatott parkrészek közötti intenzívebb kapcsolat megteremtése, akár a Várral való összekö-

35 A projekt leírása szerint a 22, egyenként 100 m²-es pince a magyar borvidékeket, és azok borait kívánta bemutatni.

pedestrian and bus traffic of the already encumbered junction of the Döbrentei tér (Döbrentei Square) is much larger. In order to increase the tourist attraction of the Citadella, the construction of a chairlift on the Pest quay – Budai Vár (Buda Castle) – Citadella route has arisen, but the planning did not continue due to its significant influence on the world heritage. Likewise, the idea of building a new pedestrian Danube bridge between Erzsébet híd (Elizabeth Bridge) and Lánchíd (Chain Bridge) – unrealistic for world heritage and technical reasons – was also lost.

The I Love Budapest movement was primarily based on the purposes of tourism when it came up with the idea of "rebuilding" 22 wine cellars.³⁵ The investment had already died in the germ before the major planning, due to the massive protest of the population.

Also worth mentioning the 2015 City Planning Days, where the theme was the creation of a "natural corridor" connecting the city center of Pest with the Budai Vár (Buda Castle). In connection with the workshop, several exemplary concepts have been developed that would return the area to people instead of cars. The teams were involved in the transformation of the bridgehead of the Erzsébet híd (Elizabeth Bridge), the rethinking of transport links and the organization of green spaces. Most of the plans have reduced the 6 lanes of the Erzsébet híd (Elizabeth Bridge) to 4, leaving more space for pedestrians and cyclists. With the simplification of ramps, several versions have designed to create larger, coherent green spaces. Some teams suggested the creation of new tram lines instead of the current buses, and

the bolder ones were counting the wharf as a full pedestrian zone, with the implementation of a "Danube Ridge".

SUGGESTIONS

Tabán's current recreational offerings and exhibitions are relatively modest, and his status as a World Heritage Site is unworthy. Recent renovations of the Várkert Bazár (Castle Garden Bazaar) have not had any significant impact on the use of the park and the improvement of its recreational value, although the proximity of the area could justify it. To enrich the attraction of the park, the most important thing is to create the right connection with the surrounding areas, to enrich its function and to make it more attractive. Our main recommendations are shown in Figure 9.

One of the biggest problems in the area is caused by the transport system, which splits and makes it difficult to penetrate the green areas of the Tabán. It is necessary to complete the review of the transport system, even by eliminating the exit system of the Erzsébet híd (Elizabeth Bridge). Dismantling the outlets in the Duna (Danube) lane would create a coherent, usable green space. It would be desirable to establish a more intense relationship between the parts cut off by Hegyalja út (Foothill Road) and Krisztina körút (Christina Boulevard), or even to connect it with the Castle. The pedestrian bridge of the presented Sculpture Park can serve as a good example; a similar structure at the Hegyalja út (Foothill Road) could connect the two parts of the park. Instead of building a standalone pedestrian and cycling bridge, the redesigning

35 The 22 wine cellars of 100 m² each wanted to show the Hungarian wine regions and their wines.

tése is kívánatos lenne. Jó példaként említhető a kölni Skulpturen Park gyalogos hídja, melyhez hasonló szerkezet Hegyalja út feletti elhelyezése vizsgálható lehet, így jobban összekapcsolható lenne a két parkrész. Önálló gyalogos és kerékpáros híd építése helyett a meglévő hidak gyalogos- és kerékpárosbarát kialakítása, időszakosan teljes gyalogos használata életszerűbb megoldást jelent. Érdemes lenne vizsgálni a két partszakasz között nagyobb gyakorisággal működő vízitaxik, BKK hajójáratok üzembe helyezését. A városi ember és a víz kapcsolatának igényét speciálisan kialakított úszóművek, az alsórakpart felé nyúló építmények elhelyezésével is ki lehet elégíteni. Kíváló, követendő példákat láthatunk erre a Rak-Park és a Duna-Buda tervpályázatok kapcsán is.

A bemutatott újabb elképzelések tapasztalataiból is jól látható, hogy a területen szükséges fokozott figyelemmel lenni a helyi lakosság igényeire. A terület adottságait és az elmúlt évek beruházásait figyelembe véve a turizmus szerepe sem hagyható figyelmen kívül. Az ilyen jellegű beavatkozásokkal párhuzamosan azonban a helyi lakosság igényeit is ki kell elégíteni, hogy elkerüljük a terület csupán turisták által látogatott "skanzenné" válását. Javasolt a jelenleg elzártan működő Tenisz Center közcélú funkcióval való ellátása és a park életébe való intenzívebb bekapcsolása. A terület funkciógazdagítását kizárólag a kialakult zöldfelülettel összhangban, minimális területi igénybevétel mellett szabad megvalósítani, hiszen a Tabán városon belüli természeti jellege adja a terület igazi értékét, különlegességét. Ezzel összhangban kiszolgálóépületek és nagyobb forgalmat generáló funkciók elhelyezését elsősorban az utak mentén javasoljuk.

A park intenzívebb használatához a zöldfelületek vonzóbb kialakítása, új utcabútorok elhelyezése is nagyban hozzá tudna járulni. A Rác fürdő és a Krisztina körút közelében javasolt reprezentatívabb kiültetések megvalósítása, mely a park belsőbb részeibe vonzza a látogatókat. A történelmi múltra emlékeztető, méltó, kortárs reflexió lehet a Tabán utcarendszerének burkolati kialakítással, utcabútorokkal, kiültetésekkel való megidézése a park egy részén.

A Tabán a budai zöldtengely egy igen jelentős eleme, melynek megtartása és fejlesztése mind a humán egészség, mind pedig a környezetkondicionálás érdekében elengedhetetlen. A zöldfelületek elsősorban biológiai aktivitásukkal és tájépítészeti karakterükkel teremtenek igazi értéket, így jelentőségüket felmérni és fejlesztési lehetőségeiket meghatározni nem lehet pusztán pénzbeli haszon alapján, habár a zöldben való rekreáció egészségjavító, egészségmegtartó hatása akár pénzben is kifejezhető lenne. Az ökoszisztéma-szolgáltatásokon túl a tabáni park a késő modern korszak egyik emblemikus kertépítészeti alkotása is, vonzerejének emelése, értékéhez méltó fenntartása ezért is különösen fontos feladat.

Az elmúlt 100 év grandiózus fejlesztési elképzelései jól példázzák a zöldfelületekhez való általános hozzáállást, de épp a Tabán történetének végkifejlete mutatja azt is, hogy olykor mégis sikerül a pusztta gazdasági haszon helyett a zöldfelületeket értékükön kezelni. ©

of the existing bridges as cycling-friendly and closing them periodically for full pedestrian use is a more lifelike solution. It would also be worth examining the introduction of water taxis, BKK boats, which operate more frequently between the two shores. The need for a connection between the urban man and the water could be met by the placement of specially designed floats, and the construction of structures stretching towards the lower shore. We can see excellent examples to follow in connection with the Rak-Park and Duna-Buda design competitions.

It is also clear from the experience of the new ideas presented that there is a need to pay more attention to the needs of the local population in the area. Considering the characteristics of the area and the investments of the past years, the role of tourism cannot be ignored either. However, in parallel with such interventions, the needs of the local population must also be met to avoid becoming a "Skansen" visited by tourists alone. It is recommended that the Tennis Center, which is currently closed, be provided with a public function and involved in the park. The enrichment of the area can only be realized in accordance with the developed green space, with only a small amount of space, since the natural nature of Tabán within the city gives the real value and is a specialty of the area. In line with this, the placement of serving buildings and more traffic generating functions is primarily recommended along roads.

For more intensive use of the park, more attractive design of green surfaces and the placement of new street furniture could make a big contribution. It is recommended to implement

more representative plantings near Rác Bath and Krisztina körút (Christina Boulevard), which attracts visitors to the inner parts of the park. A remarkable reminder, contemporary reflection of the historical past can be summoned by recreating the old Tabán's street system with pavements, street furniture, and plantings in a part of the park.

The Tabán is a very important element of the green axis of Buda, the preservation and development of which is essential for both human health and environmental conditioning. Green surfaces primarily produce their true value with their biological activity and landscape architecture, so they cannot assess their significance and determine their development potential on the basis of purely financial benefits, although the health-improving and health-preserving effect of recreation in green could even be expressed in money. Beyond ecosystem services, the Tabán Park is also one of the emblematic garden architecture works of the late modern era, raising its attractiveness and maintaining it worthy of its value is, therefore, a particularly important task.

The grandiose development ideas of the past 100 years are a good example of the general attitude towards green surfaces, but the outcome of Tabán's developments show, that sometimes green areas are treated as parks instead of the mere economic view. ©